

TIHEK

TÜRKİYE İNSAN HAKLARI VE EŞİTLİK KURUMU

İNSAN HAKLARININ KORUNMASI VE GELİŞTİRİLMESİ RAPORU 2021

www.tihck.gov.tr

TIHEK

TÜRKİYE İNSAN HAKLARI VE EŞİTLİK KURUMU

**İNSAN HAKLARININ
KORUNMASI VE
GELİŞTİRİLMESİ
RAPORU 2021**

TÜRKİYE İNSAN HAKLARI VE EŞİTLİK KURUMU

İnsan Haklarının Korunması ve Geliştirilmesi Raporu 2021

TÜRKİYE İNSAN HAKLARI VE EŞİTLİK KURUMU

Yüksel Cad. No: 23 | 06650 | Kızılay-ANKARA
TEL: +90 312 422 78 00 | Faks +90 312 422 78 99
www.tihek.gov.tr | tihek@tihek.gov.tr

ISBN: 978-605-71680-7-8

YAPIM

New Brats

Bahçelievler Mah. Taşkent Cad. No:5/9 Çankaya - Ankara
TEL: +90 546 432 6559 - +90 544 738 1000
newbratsproduction@gmail.com
www.newbrats.com

BASKI YERİ VE TARİHİ Ankara 2022

BASKI YERİ

EMİNE KANİK - İLKAY OFSET MATBAA

Evliya Çelebi Mah. 4. Cad. Çilingir Sk No: 33 ALTINDAĞ/ANKARA
TEL: +90 0312 341 72 71
Sertifika No: 48295

© Kitapta yayımlanan yazı, konu, fotoğraf ve diğer görsellerin her hakkı saklıdır. İzinsiz, kaynak gösterilmeden hiçbir ortamda alıntı yapılamaz.

İÇİNDEKİLER

KISALTMALAR	6
YÖNETİCİ SUNUŞU	8
1. BAŞLANGIÇ	10
1.1. Yasal Dayanak	11
1.2. Yöntem ve Kısıtlar	11
2. TÜRKİYE'DE İNSAN HAKLARI: 2021 YILI	12
2.1. Yaşam Hakkı	13
2.2. İşkence ve Kötü Muamele Yasağı	17
2.3. Göç Olgusu ve Sığınma Hakkı	20
2.4. Adil Yargılanma Hakkı	25
2.5. İfade ve Toplanma ile Örgütlenme Özgürlüğü	29
2.6. Özel ve Aile Hayatına Saygı ve Kişisel Verilerin Korunması Hakkı	36
2.7. Çalışma Hakkı	37
2.8. Eğitim Hakkı	42
2.9. Sağlık Hakkı	44
2.10. Covid-19 Pandemisi ile Mücadelede Alınan Tedbirler ve Aşı Uygulamaları	48
2.11. Çocuk Hakları	50
2.12. Kadın Hakları	55
2.13. Yaşlı Hakları	59
2.14. Gençlik Hakları	63
2.15. Engelli Hakları	67
2.16. Çevre Hakkı	71
2.17. Terörle Mücadele	74
2.18. İdari Hak Arama Mekanizmaları ve Etkililiği	76
2.19. Dijitalleşme ve İnsan Hakları	78
3. GENEL DEĞERLENDİRME VE TAVSİYELER	82
3.1. Genel Değerlendirme	83
3.2. Tavsiyeler	83
KAYNAKÇA	86

KISALTMALAR

AB	Avrupa Birliği
AFAD	Afet ve Acil Durum Yönetimi Başkanlığı
AGO	Adli Görüşme Odası
AİHM	Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi
AİHS	Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi
AİÖK	Avrupa İşkencenin ve İnsanlıkdışı veya Onurkırıcı Muamelenin veya Cezanın Önlenmesi Komitesi
AMATEM	Alkol ve Madde Bağımlılığı Tedavi ve Eğitim Merkezi
ASHB	Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı
AYM	Anayasa Mahkemesi
BM	Birleşmiş Milletler
BMMYK	Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği
ÇAM	Çocuk Adalet Merkezi
ÇAMATEM	Çocuk ve Ergen Madde Bağımlılığı Tedavi ve Eğitim Merkezi
ÇİM	Çocuk İzlem Merkezi
ÇSGB	Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı
DSÖ	Dünya Sağlık Örgütü
EBA	Eğitim Bilişim Ağı
E.T	Erişim Tarihi
FETÖ	Fetullahçı Terör Örgütü
GDPR	Avrupa Genel Veri Koruma Tüzüğü
GGM	Geri Gönderme Merkezi
GSB	Gençlik ve Spor Bakanlığı
HES	Hayat Eve Sığar
ILO	Uluslararası Çalışma Örgütü
İHEP	İnsan Hakları Eylem Planı

İŞKUR	Türkiye İş Kurumu
KADES	Kadın Destek Uygulaması
KDK	Kamu Denetçiliği Kurumu
KVKK	Kişisel Verilerin Korunması Kanunu
MEB	Millî Eğitim Bakanlığı
OECD	Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Teşkilatı
OPCAT	Birleşmiş Milletler İşkence ve Diğer Zalimane, İnsanlık Dışı veya Küçültücü Muamele ve Cezaya Karşı Sözleşme'ye Ek İhtiyari Protokol
PCR	Polimeraz Zincir Reaksiyonu (Polymerase Chain Reaction)
RTÜK	Radyo ve Televizyon Üst Kurulu
SAĞLIK-SEN	Sağlık ve Sosyal Hizmet Çalışanları Sendikası
SAKOM	Sağlık Afet Koordinasyon Merkezi
SMA	Spinal Müsküler Atrofi
STK	Sivil Toplum Kuruluşu
ŞÖNİM	Şiddet Önleme ve İzleme Merkezleri
TBB	Türkiye Barolar Birliği
TİHEK	Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu
TİSK	Türkiye İşveren Sendikaları Konfederasyonu
TBMM	Türkiye Büyük Millet Meclisi
TÜİK	Türkiye İstatistik Kurumu
UDEP	Ulusal Destekleme Programı
UNCAT	Birleşmiş Milletler İşkence ve Diğer Zalimane, İnsanlık Dışı veya Küçültücü Muamele ve Cezaya Karşı Sözleşme
UNICEF	Birleşmiş Milletler Çocuklara Yardım Fonu
UNODC	Uluslararası Uyuşturucu ve Suç Ofisi
ÜÖM	Ulusal Önleme Mekanizması
URAP	Üniversite Akademik Performans Derecelendirme Sistemi (Ranking by Academic Performance)
YÖK	Yükseköğretim Kurulu
YUKK	Yabancılar ve Uluslararası Koruma Kanunu

YÖNETİCİ SUNUŞU

Bir idealite olarak insan hakları, temel hak ve özgürlüklerin öznesi olan insanı/bireyi merkeze almaktadır. Bu ideal insan onurunu esas alan modern insan hakları düşüncesinin referans noktasını teşkil etmektedir. İnsana özgülenen temel hak ve özgürlükler, amaçsallık ilkesi doğrultusunda "kendinde değer" olarak bireyin kendisini gerçekleştirebilmesinin olanaklarını sunmaktadır. Devlet karşısında bireyin tek taraflı taleplerini ifade eden insan haklarını güvence altına alacak olan koruma mekanizmaları, bu olanakları var edecek zemini oluşturmaktadır. Uluslararası sözleşmeler, ulusal anayasalar ve ilgili diğer yasal düzenlemeler bu zemini normatif bir çerçevede kurmaktadır. İnsan haklarını koruma, saygı gösterme ve yerine getirme yükümlüğünü ifa etmek amacıyla ulusal ve uluslararası düzeyde birçok norm ihdas edilmiş, bu kapsamda çok sayıda uluslararası kurum ve kuruluş oluşturulmuştur. Soğuk Savaş'ın sona ermesiyle birlikte ortaya çıkan 'demokratikleşme dalgası' da insan haklarını korumak ve güçlendirmek adına koruma mekanizmaları oluşturulması sürecine katkıda bulunmuştur. Birleşmiş Milletler (BM), küresel misyonu çerçevesinde insan haklarının korunması ve geliştirilmesine yönelik yargı dışı yeni bir aktör olarak 'ulusal insan hakları kurumlarının' oluşturulmasını öngörmüştür. Ulusal insan hakları kurumlarını tanımlayan yetkili uluslararası 'standartlar' veya 'minimum gereklilikler seti' olarak işlev gören Paris Prensipleri, 1993 yılında BM Genel Kurulu'nda kabul edilmiştir. Paris Prensipleri, ulusal insan hakları kurumlarını oluşturmada ve geliştirmede kurucu bir işlev icra etmektedir.

Uluslararası alanda yaşanan gelişmelere koşut biçimde ülkemizde de 1990'lı yıllardan itibaren "demokrasi ve hukukun üstünlüğü" ilkeleri doğrultusunda hak ve özgürlükler düzenini tahkim etme amacıyla çok sayıda düzenlemeler yapılmıştır. Bu kapsamda "yapısal dönüşümler, mevzuat değişiklikleri ve kurumsal kapasitenin geliştirilmesi" gibi birtakım somut politikalar geliştirilmiştir. İnsan haklarının korunması ve geliştirilmesi amacıyla yaşama geçirilen tüm bu düzenlemeler, insan haklarının kurumsallaşması açısından önemli olmakla birlikte bu düzenlemelerin 'uygulanması, izlenmesi ve etki analizinin yapılması' da önem arz etmektedir. Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu (TİHEK), "insan haklarını koruma ve geliştirme, kişilerin eşit muamele görme hakkını güvence altına alma ve işkence ve kötü muameleyle etkin mücadele etme" misyonu çerçevesinde hem kamu otoriteleri hem de sivil alanla kurmuş olduğu ilişkilerle insan haklarının gelişimine bir ivme kazandırmaktadır.

Bu rapor, uluslararası düzeyde Paris Prensipleri'nin 3'üncü maddesi "*Hükümete, parlamentoya ve diğer ilgili bütün organlara, bunların talebi üzerine veya kendi inisiyatifleriyle, insan haklarının geliştirilmesi ve korunmasına ilişkin konularda görüş bildirir, tavsiyelerde bulunur, öneriler ve raporlar sunar.*"; ulusal düzeyde 6701 sayılı Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu Kanunu'nun "Kurumun görevleri" başlıklı 9'uncu maddesi "*Cumhurbaşkanlığına ve Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanlığına sunulmak üzere, insan haklarının korunması ve geliştirilmesi, işkence ve kötü muameleyle mücadele ve ayrımcılıkla mücadele alanlarında yıllık raporlar hazırlamak*" ve politik bir taahhüt olarak 2 Mart 2021 tarihli İnsan Hakları Eylem Planı'nda (İHEP) "*Her yıl 'Türkiye İnsan Hakları Raporu' hazırlanacak ve kamuoyu ile paylaşılacaktır.*" hükümleri doğrultusunda hazırlanmaktadır.

Öncelikle bu rapor, belirli hak ve özgürlükler alanına ilişkin ülkemizde yaşanan sorun alanlarını tespit etmeyi ve bu sorun alanlarına ilişkin çözüm önerileri sunmayı amaçlamaktadır. "Yaşam hakkından adil yargılanma hakkına, sağlık hakkından eğitim hakkına, engelli haklarından çocuk haklarına" varıncaya kadar temel hak ve özgürlük dizgelerini bütünlükçü biçimde ele alan bu rapor, dijitalleşmenin insan hakları üzerindeki etkilerini de değerlendirme konusu yapmaktadır. Covid-19 pandemisi ve aşı uygulamaları raporun ele aldığı bir diğer temel konuyu oluşturmaktadır.

Bu metodoloji çerçevesinde hazırlanan "2021 Yılı İnsan Haklarının Korunması ve Geliştirilmesi Raporu", Türkiye'nin hak ve özgürlükler kataloğu açısından mevcut durumunu objektif biçimde tespit etme ve sorun alanlarına ilişkin gelecek perspektifi oluşturma amacı taşımaktadır. Raporlama sürecine çoğulcu bir metodolojik yaklaşım ve katılımcı paydaşlık temelinde görüş ve değerlendirmeleriyle katkı sunan ve destek olan tüm kamu kurumlarının değerli mensuplarına, akademisyenlere, STK temsilcilerine ve Kurumumuzun değerli personeline şükranlarımı sunuyorum.

Prof. Dr. Muharrem KILIÇ

Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu Başkanı

1

BAŞLANGIÇ

1. BAŞLANGIÇ

TİHEK tarafından hazırlanan bu rapor; hukukun üstünlüğü, hesap verilebilirlik ve şeffaflık gibi ilke ve değerler üzerinden başta yaşam hakkı olmak üzere temel insan haklarına yönelik Türkiye'deki mevcut durumun tespit edilmesi ve ilgili hak kategorilerine ilişkin sorun alanlarına yönelik bir perspektif sunma amacını taşımaktadır. Raporun referans çerçevesine, insan hakları odağında dikkate alınması gereken öncelikli sorun alanları dâhil edilmiştir. Bu açıdan rapor hem sorun alanlarının tespiti hem de bu sorun alanlarına yönelik çözüm önerileri geliştirmeyi amaçlayan bir çerçeveye sunmaktadır.

1.1. Yasal Dayanak

6701 sayılı Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu Kanunu'nun "Kurumun görevleri" başlıklı 9. maddesinin birinci fıkrasının "k" bendi, "*Cumhurbaşkanlığına ve Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanlığına sunulmak üzere, insan haklarının korunması ve geliştirilmesi, işkence ve kötü muameleyle mücadele ve ayrımcılıkla mücadele alanlarında yıllık raporlar hazırlamak*" ve Paris Prensipleri'nin 3. maddesi "*Ulusal Kuruluşlar (...) Hükümete, parlamentoya ve diğer ilgili bütün organlara, bunların talebi üzerine veya kendi inisiyatifleriyle, insan haklarının geliştirilmesi ve korunmasına ilişkin konularda görüş bildirir, tavsiyelerde bulunur, öneriler ve raporlar sunar.*" hükmünü ihtiva etmektedir. Ayrıca, 2 Mart 2021 tarihinde açıklanan İHEP'in 9.3.a. maddesinde, her yıl "Türkiye İnsan Hakları Raporu" hazırlanacağı ve kamuoyu ile paylaşılacağı belirtilmiş olup ilgili faaliyetin yerine getirilmesinde TİHEK sorumlu kurum olarak belirlenmiştir. TİHEK tarafından bu raporlama, söz konusu kurumsal görevin ifası kapsamında gerçekleştirilmiştir.

1.2. Yöntem ve Kısıtlar

Raporda yer alan ve değerlendirmeye esas teşkil eden veriler, çeşitlenen paydaşların sunmuş olduğu kaynaklardan edinilmiştir. Bu kapsamda TİHEK'in çalışmaları esnasında ilgili paydaşlardan edindiği bilgi ve belgeler, kamu kurum ve kuruluşlarından resmi yazıyla edinilen bilgi ve belgeler, ulusal ve uluslararası nitelikteki sivil toplum kuruluşları (STK) çalışmalarından edinilen çıktılar ile üyesi olduğumuz uluslararası kuruluşların rapor ve değerlendirmeleri raporlama sürecinin referanslarını oluşturmuştur. Söz konusu bilgi ve belgelerin dışında ilgili kişilerin beyanları ile basın ve medya kuruluşlarından edinilen bilgiler de referans alınmıştır. Raporda yer alan değerlendirmelere esas teşkil etmek üzere ilgili kamu kurumlarından, konuyla ilgili çalışmalar yapan STK'lardan kendi görev ve/veya çalışma alanlarında mevcut ve muhtemel insan hakları sorunlarına ilişkin değerlendirmeler ve bu sorun alanlarına dair bilimsel verilere dayalı çözüm önerileri ile bilgi, belge ve istatistikler talep edilmiştir. Ancak, özellikle STK'lardan beklenen düzeyde veri akışı gerçekleşmemiştir. Türkiye'de insan haklarının genel durumunu tespit etme amacı taşıyan bu rapor, belirli hak ve özgürlük alanları çerçevesinde birtakım tespit ve önerilerde bulunmaktadır.

2

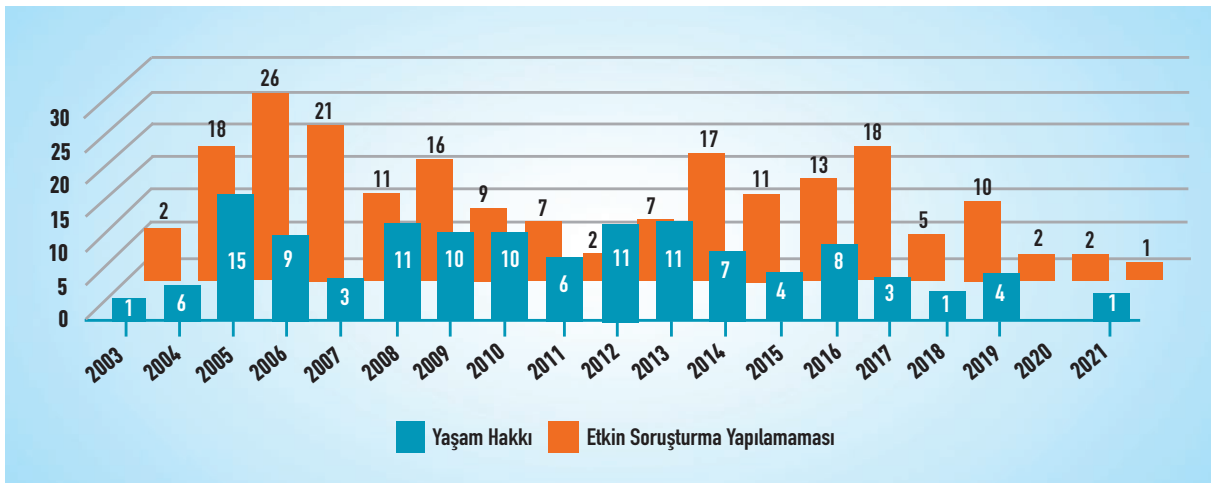
TÜRKİYE'DE
İNSAN HAKLARI
2021 YILI

2. TÜRKİYE'DE İNSAN HAKLARI: 2021 YILI

2.1. Yaşam Hakkı

Ulusal ve uluslararası düzenlemelerde güvence altına alınan yaşam hakkı en temel insan hakkı olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu hak diğer tüm temel hak ve özgürlüklerin varlık sebebinin oluşturmaktadır. Uluslararası düzenlemeler kapsamında başta Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi (AİHS)¹ ve ulusal düzenlemeler kapsamında Anayasa² olmak üzere yaşam hakkına mevzuat düzenlemeleri uyarınca koruma sağlanmıştır. Yaşam hakkı, AİHS'nin 3. maddesindeki işkence ve kötü muamele yasağıyla birlikte, Avrupa Konseyi'ni oluşturan demokratik toplumların en temel değerlerinden birini teşkil etmektedir.³

Grafik 1: Yıllara Göre AİHM Tarafından Verilen Yaşam Hakkına Yönelik İhlal Kararları⁴

Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nin (AİHM), 2021 yılında Türkiye aleyhine yaşam hakkının ihlal edildiğini tespit ettiği iki kararı bulunmaktadır. AİHM, bu kararlardan birinde hakkın esas yönünden, diğerinde ise etkin soruşturma yapılmaması nedeniyle usul yönünden ihlal edildiğine karar vermiştir.

Anayasa Mahkemesi (AYM), 2012-2021 yılları arasında yapılan toplam 361.150 bireysel başvurunun 26.155'inde ihlal kararı vermiştir.⁵ 26.155 ihlal kararı hak ve özgürlüklere göre tasnif edildiğinde 2012-2021 yılları arasında yaşam hakkının ihlal edildiğine hükmedilen başvuru sayısı 169 olmuştur. Bu sayının tüm ihlal kararları içerisindeki oranı ise %0,6'dır.⁶

Yaşam hakkı kapsamında incelenmesi gereken sorun alanlarından biri ülkemizde meydana gelen iş kazaları neticesindeki ölümlerdir. İş kazaları, kişilerin yaşamlarını tehlikeye sokabildiğinden ve maddi ve manevi

1 AİHS madde 2/1: "Herkesin yaşam hakkı yasayla korunur. Yasanın ölüm cezası ile cezalandırıldığı bir suçtan dolayı, hakkında mahkemece hükmedilen cezanın infaz edilmesi dışında, hiç kimsenin yaşamına kasten son verilemez."

2 Anayasa madde 17: "Herkes, yaşama, maddi ve manevi varlığını koruma ve geliştirme hakkına sahiptir."

3 McCann ve Diğerleri/Birleşik Krallık, Başvuru no. 18984/91, 1995, Büyük Daire, para. 147.

4 <https://inhak.adalet.gov.tr/Home/BilgiDetay/10>, (E.T: 24.06.2022).

5 Bir başvuruda birden fazla hak veya özgürlüğün ihlal edildiğine karar verilebilmektedir.

6 https://www.anayasa.gov.tr/media/7734/bb_2021_.pdf, (E.T: 25.03.2022).

bütünlüğünü etkileyebildiğinden Anayasa'da temel haklar kategorisi içerisinde yer alan yaşam hakkıyla bağlantılıdır. İş kazası, kişinin çalışma hayatında 5510 sayılı Sosyal Sigortalar ve Genel Sağlık Sigortası Kanunu'nun da sayılan hallerden birinde meydana gelen ve sigortalıyı bedenen veya ruhen engelli hale getiren olay olarak tanımlanmaktadır.⁷ 5510 sayılı Kanun'un 13. maddesinin birinci fıkrasında hangi hallerin iş kazası sayılacağı açıklanmak suretiyle ifade bulmuştur.

2021 yılında iş kazası geçiren, iş kazası sonucu yaralanan ve hayatını kaybeden sigortalılara ilişkin tablo aşağıda yer almaktadır.⁸ Çalışma hayatı ölümlü kazaların meydana gelme potansiyelinin yüksek olduğu bir alan olduğundan yaşam hakkı bağlamında önlenabilir nedenlerden kaynaklı ölümlere ilişkin gerekli düzenlemelerin yapılmasında ve buna ilişkin düzenli izlemelerin gerçekleştirilmesinde devletin pozitif yükümlülüğü bulunmaktadır. Bu nedenle de iş kazalarının önlenmesine yönelik gerekli tüm tedbirlerin alınması ve bu tedbirlerin uygulanmasının izlenmesi büyük önem arz etmektedir.

Tablo 1: İş Kazası Geçiren Sigortalılar (2021)⁹

2021 YILI ¹⁰	
İş Kazası Geçiren Sigortalı Sayısı	510.757
İş Kazası Sonucu Yaralanan Sigortalı Sayısı	509.386
İş Kazası Sonucu Hayatını Kaybeden Sigortalı Sayısı	1.371
İş Kazası Sonucu Sürekli İş Göremezlik Geliri Bağlanan Sigortalı Sayısı	2.814

Yaşam hakkı kapsamında ülkemizde meydana gelen trafik kazalarından kaynaklı ölümler de sorun alanlarından birini oluşturmaktadır. AİHM'in de belirttiği üzere yol güvenliğinin sağlanması, belirli bağlamlarda yaşam hakkının pozitif yükümlülüklerinden biri olarak kabul edilebilmektedir.¹¹ Ülkemizde 2021 yılında meydana gelen trafik kazası istatistiklerine bakıldığında toplam kaza sayısı 430.204, ölümlü kaza sayısı 2.032, yaralanmalı kaza sayısı 185.492, maddi hasarlı kaza sayısı 242.680, ölü sayısı 2.422, yaralı sayısı ise 276.935'dir.¹²

İçişleri Bakanlığı 16 Temmuz 2021 tarihli açıklaması ile Türkiye genelinde "Yol Ver Hayata" kampanyasının başlatıldığını duyurarak trafik kazalarının önlenmesine yönelik yol haritasını belirleyen kısa, orta ve uzun vadeli planlarını içeren "Trafik Kazalarını Önleme Planı", "Kurban Bayramı Trafik Tedbirleri" ve "Motosiklet Kazalarını Önleme" konulu genelgeleri, Valiliklere gönderdiğini açıklamıştır.¹³

İçişleri Bakanlığı, 2011-2020 döneminde BM'nin trafik kazalarına bağlı can kayıplarını %50 azaltma hedefini tutturana iki ülkeden biri olan Türkiye'nin, 2021-2030 yılları arasında trafik kazalarından kaynaklı can kayıplarının %50 azaltılmasına, 2050'de "sıfır can kaybı" hedefine yönelik çalışmalarını sürdürdüğünü ifade etmiştir.¹⁴

7 http://www.sgk.gov.tr/wps/portal/sgk/tr/emekli/is_kazasi_ve_meslek_hastaligi/is_kazasi, (E.T.: 19.11.2021).

8 Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığının 11.02.2022 tarihli ve E-54723196-000-94421 sayılı cevabi yazısı.

9 Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığının 11.02.2022 tarihli ve E-54723196-000-94421 sayılı cevabi yazısı.

10 Tabloda "sürekli iş göremezlik geliri" alan sigortalı sayısı verisi 5510 sayılı Kanun'un 4/1-(a), diğer veriler ise 4/1-(a) ve 4/1-(b) kapsamındaki sigortalı sayılarını içermektedir. 2021 yılı verileri geçicidir.

11 AİHM, Fatih Çakır ve Merve Nisa Çakır/Türkiye, Başvuru no. 54558/11, para. 41.

12 <http://trafik.gov.tr/kurumlar/trafik.gov.tr/04-Istatistik/Aylik/araklik21.pdf>, (E.T.: 18.03.2021).

13 <https://www.icisleri.gov.tr/turkiye-genelinde-yol-ver-hayata-kampanyasi-baslatildi>, (E.T.: 19.11.2021).

14 <https://www.icisleri.gov.tr/turkiye-genelinde-yol-ver-hayata-kampanyasi-baslatildi>, (E.T.: 06.04.2022).

Bakanlığın trafik kazalarının azaltılması konusunda yaptığı çalışmalar ve 2021 yılında çıkardığı genelgeler ile trafik kazalarına bağlı can kayıplarını %50 azaltılmasının ve Türkiye'nin durumunu gelecek yıllarda daha ileriye taşıma hedefinin, devletin yaşam hakkının korunması kapsamındaki pozitif yükümlülüğünün yerine getirilmesinde çok önemli bir adım olduğu değerlendirilmektedir.

Yaşam hakkı kapsamında ele alınması gereken bir diğer alan, Sürdürülebilir Kalkınma Amaçları'nda da yer verilen bebek ölüm oranlarıdır. Sürdürülebilir Kalkınma Amaçları doğrultusunda; 2030 yılına kadar tüm ülkelerde yeni doğan ölüm hızının 1000 canlı doğumda 12 veya daha az, beş yaş altı ölüm oranının ise 1000 canlı doğumda 25 veya daha az olması hedeflenmekte ve 5 yaş altı önlenebilir ölümlerin sonlandırılması çağrısında bulunmaktadır.¹⁵ Türkiye'de 2020 yılında canlı doğan bebek sayısı 1 milyon 112 bin 859¹⁶ iken 2021 yılında canlı doğan bebek sayısı 1 milyon 47 bin 975¹⁷ olmuştur. BM Çocuklara Yardım Fonu (UNICEF)'in verilerine göre; 2020 yılında Türkiye'de 1000 canlı doğumda beş yaş altı ölüm oranı 9.5'tir ve bu oran yıllar içerisinde (1990-2020) önemli ölçüde düşüş eğilimi göstermiştir.¹⁸ Ancak yine de bu oran Avrupa ortalamasının üstündedir.¹⁹ İHEP'te de yenidoğan ve çocuk ölüm oranlarının düşürülmesi amacıyla gerekli tedbirlerin etkili bir şekilde alınacağı ifade edilmiştir.²⁰ Dolayısıyla önlenebilir yeni doğan ve çocuk ölümlerinin azaltılması için yapılan çalışmaların sürdürülmesi büyük önem arz etmektedir.

Yaşam hakkı kapsamında ele alınması gereken bir diğer konu ise salgın kaynaklı ölümlerdir. Covid-19 pandemisi küresel ölçekte çok sayıda enfekte vakaya ve ölüme neden olmuştur. Tüm dünyada olduğu gibi bu salgının yıkıcı etkisi ülkemizi de derinden etkilemiştir. Salgından ötürü, sayıları milyonlarla ifade edilebilecek kişi enfekte olmuş ve Mart 2021 tarihi itibarıyla Türkiye'de 97.572 kişi yaşamını yitirmiştir.²¹ Dünya Sağlık Örgütü (DSÖ), Türkiye'ye ilişkin yayınlandığı Covid-19 raporunda Türkiye'nin deneyimlerinin ve iyi uygulamalarının birçok ülkeye örnek olduğunu ve küresel sağlığa katkı sağladığını, Türkiye'de pandemi sürecinde bilimsel yaklaşımla salgının hızla kontrol altına alınmasının, ölüm oranlarının dünya ortalamasının oldukça altında tutulmasında etkili olduğunu vurgulamıştır. Türkiye, siyasi kararlılığı ve çok paydaşlı yaklaşımı ile halk sağlığı acil durumlarında verilen mücadeledeki rolü ile genç nüfusu avantaja çevirmiş, yaşlıların korunması ve enfeksiyonun yayılmasının önlenmesi için erken dönemde önleyici tedbirler almıştır.²² Tüm bu hususlar, Türkiye'deki ölüm oranlarının dünya ortalamasının altında olmasında oldukça etkili olmuştur. Ayrıca Türkiye, ihtiyaç sahibi ülkelere koruyucu ve tıbbi malzeme göndererek büyük bir küresel dayanışma örneği de göstermiştir.

Yaşam hakkı kapsamında ele alınması gereken sorun alanlarından birini sağlık çalışanlarına yönelik şiddet oluşturmaktadır. Sağlık çalışanlarına şiddet, bir yanda çalışanların yaşam hakkının ve maddi ve manevi varlığını koruma ve geliştirme hakkının ihlal edilmesine yol açarken diğer yanda çalışanların mesleki tatminlerinin azalması sonucu sağlık hizmetlerinin sunumu üzerinde olumsuz bir etki de doğurmaktadır.²³ Sağlık ve Sosyal Hizmet Çalışanları Sendikası (Sağlık- Sen)'in yayınladığı 2021 Sağlıkta Şiddet Raporu'na göre 2021 yılında ya-

15 <https://turkey.un.org/en/sdgs/3>, (E.T.: 31.03.2022).

16 <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Dogum-Istatistikleri-2020-37229>, (E.T.: 19.11.2021).

17 <https://www.aa.com.tr/tr/gundem/turkiyede-gecen-yil-1-milyon-47-bin-975-bebek-dunyaya-geldi/2482863#:~:text=Ankara,777'sine%20Mira%C3%A7%20ismi%20konuldu>, (E.T.: 11.03.2022).

18 <https://data.unicef.org/country/tur/>, (E.T.: 31.03.2022).

19 <https://data.oecd.org/healthstat/infant-mortality-rates.htm>, (E.T.: 05.04.2022).

20 <https://rayp.adalet.gov.tr/resimler/1/dosya/insan-haklari-ep02-03-202115-14.pdf>, (E.T.: 30.04.2022).

21 <https://corona.cbddo.gov.tr/Home/DeathConfirmedRatio>, (E.T.: 25.03.2022).

22 <https://www.saglik.gov.tr/TR,73655/dso-turkiye-Covid-19-raporunu-yayimladi-05102020.html>, (E.T.: 06.04.2022).

23 Sabrina Berlanda, Monica Pedrazza, Marta Fraizzoli, Federica de Cordova, "Addressing Risks of Violence against Healthcare Staff in Emergency Departments: The Effects of Job Satisfaction and Attachment Style", BioMed Research International, 2019.

şanan 190 şiddet vakasında 316 sağlık çalışanı şiddet mağduru olmuştur ve Temmuz-Aralık 2020 dönemini kapsayan Sağlıkta Şiddet Raporu'na kıyasla sağlık çalışanlarına yönelik saldırılar % 62 artmıştır. Ayrıca raporda yıllardan beri sağlık çalışanlarının en önemli sorunları arasında yer alan şiddetin, pandemi süreciyle birlikte yüksek öncelikli mesleki risk seviyesine tırmandığına vurgu yapılmıştır.²⁴

Sağlıkta şiddeti önleme amacıyla Türkiye Büyük Millet Meclisine (TBMM) sunulan Sağlık Hizmetleri Temel Kanununda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun Teklifi 15 Nisan 2020 tarihinde kabul edilmiştir. Kanun teklifinde kamu ve özel sağlık kuruluşlarında görev yapan personele karşı görevleri sebebiyle işlenen kasten yaralama, tehdit, hakaret, görev yaptırmamak için direnme suçlarına karşı verilecek cezaların yarı oranda artırılması, hapis cezalarının ertelenmemesi, şiddet faili hastaya ve hasta yakınına verilecek sağlık hizmetinin başka bir sağlık personeli tarafından verilmesi gibi düzenlemeler yer almaktadır. Bu düzenlemelerin sağlıkta şiddetin önlenmesi için kıymetli adımlar olduğu şüphesizdir. Bununla birlikte, sağlık çalışanlarına yönelik şiddetin artış oranı göz önünde bulundurulduğunda, konuya ilişkin toplumsal farkındalığın artırılması, şiddeti engelleyici, önleyici ve korumacı politikaların sistemli bir şekilde hayata geçirilmesi gerekmektedir.

Yaşam hakkı çerçevesinde incelenmesi gereken bir diğer sorun alanı ise 2021 yılında meydana gelen doğal afetler neticesindeki ölüm olaylarıdır. 2021 yılı doğal afetlerin hem Türkiye hem de dünya üzerinde etkili olduğu bir yıl olmuştur. Rize ve Artvin'de 2021 Temmuz ayında yaşanan şiddetli sağanak sele sebep olmuştur. 21 Temmuz 2021 tarihinde Artvin ili Arhavi ilçesinde etkili olan aşırı yağışlar sonucunda bölgede sel ve su baskınları meydana gelmiştir. Resmi verilere göre sel nedeniyle 1 vatandaş yaralanmış ve tedavi altına alınmıştır.²⁵ 11 Ağustos 2021 tarihinde Batı Karadeniz bölgesinde başlayan aşırı yağışlar sonucunda Bartın, Kastamonu ve Sinop şehirlerinde sel ve su baskınları meydana gelmiştir. Yaşanan sel nedeniyle resmi verilere göre 82 vatandaş (71 Kastamonu, 10 Sinop, 1 Bartın) hayatını kaybetmiştir.²⁶

8 Kasım 2021 tarihinde, Konya ili Meram ilçesinde 5.1 büyüklüğünde; 19 Kasım 2021 tarihinde Erzurum ili Köprüköy ilçesinde 5.1 büyüklüğünde deprem meydana gelmiştir. Sağlık Afet Koordinasyon Merkezinden (SAKOM) alınan bilgiye göre 4 kişi yaralanmıştır.²⁷

Tablo 2: 2021 Yılı Doğa Kaynaklı Olaylar Müdahale İstatistikleri²⁸

Olay Türü	Olay Sayısı	Görev Alan Arama Kurtarma Araç Sayısı	Görev Alan Arama Kurtarma Personel Sayısı
Aşırı / Şiddetli Yağış	107	168	490
Fırtına / Tayfun	63	24	66
Heyalan/ Toprak Kayması	39	18	45
Kar/Tipi	16	16	38
Orman Yangını	66	196	590
Deprem	6	20	64

24 <https://www.sagliklens.org.tr/haber/10831/genel-baskan-durmus190-siddet-olayinda-316-saglik-calisanlari-magdur-oldu>, (E.T.: 07.04.2022).

25 <https://www.afad.gov.tr/artvin-ve-rizede-meydana-gelen-yagislar-hakkinda-3>, (E.T.: 19.11.2021).

26 <https://www.afad.gov.tr/bartın-kastamonu-ve-sinopta-meydana-gelen-yagislar-hakkinda---26-0030>, (E.T.: 19.11.2021).

27 <https://www.afad.gov.tr/erzurum-depremi-sonrasi-yurutulen-calismalar-hk-basin-bulteni---3-20112021-saat-0800-itibariyla>, (E.T.: 19.11.2021).

28 İçişleri Bakanlığının 07.03.2022 tarihli ve E-22659617-659-2824 sayılı cevabi yazısı.

İçişleri Bakanlığından alınan resmi verilere göre 2021 yılı içerisinde meydana gelen doğa kaynaklı olaylar nedeniyle ülke genelinde 131 kişi hayatını kaybetmiştir.²⁹ Devlet vatandaşının can ve mal emniyetini korumak maksadıyla; afet öncesinde, afet esnasında ve afet sonrasında afetten doğacak zararları önlemeye yönelik gerekli tedbirleri almak ile yükümlüdür. Bu kapsamda özellikle doğa olayları sonucu meydana gelebilecek yaşam kayıplarını önleyici önlemler alınması icap etmektedir. Her ne kadar öngörülmesi ve önlenmesi açısından "mücbir sebep" sayılmaya meyyal olursa da, Danıştay'ın da kararlarında müstakar olarak işaret ettiği üzere idarenin yükselen standartları karşısında doğal afetlerin sonuçlarının önlenmesi açısından pozitif yükümlülükleri devam etmektedir.³⁰

Yaşam hakkının en yoğun biçimde ihlaline yol açan bir durum da terörden kaynaklı olarak yaşanmaktadır. Terörle mücadele kapsamında güvenlik önlemlerinden, terör faaliyetlerinin önlenmesine varıncaya kadar yürütülen çalışmalar yaşam hakkının korunması açısından büyük önem arz etmektedir.³¹ Türkiye, jeopolitik ve jeostratejik dinamikleri çerçevesinde maruz kaldığı terör şiddetine rağmen etkili önleme mekanizmaları sayesinde terör kaynaklı başta yaşam hakkına yönelik ihlaller olmak üzere insan hakları ihlallerini asgari düzeye indirmiştir. Konuya ilişkin ayrıntılı değerlendirmelere terörle mücadele başlığı altında yer verilecektir.

2.2. İşkence ve Kötü Muamele Yasağı

BM İşkence ve Diğer Zalimane, İnsanlık Dışı veya Küçültücü Muamele ve Cezaya Karşı Sözleşme (UNCAT)'a göre "İşkence; bir şahsa veya bir üçüncü şahsa, bu şahsın veya üçüncü şahsın işlediği veya işlediğinden şüphe edilen bir fiil sebebiyle cezalandırmak amacıyla, bilgi veya itiraf elde etmek için veya ayırım gözetken herhangi bir sebep dolayısıyla bir kamu görevlisinin veya bu sıfatla hareket eden bir başka şahsın teşviki veya rızası veya muvafakatiyle uygulanan fiziki veya manevi ağır acı veya ıstırap veren bir fiil anlamına gelmektedir. Bu, yalnızca yasal müeyyidelerin uygulanmasından doğan, tabiatında olan veya arızı olarak husule gelen acı ve ıstırapı içermemektedir."³² Anayasa ve uluslararası sözleşmeler tarafından kötü muamele ise, kişi üzerindeki etkisi gözetilerek derecelendirilmiş ve farklı kavramlarla ifade edilmiştir. Dolayısıyla "işkence", "insanlık dışı", "insan haysiyetiyle bağdaşmayan muamele", "aşağılayıcı muamele" gibi ifadelerin arasında bir yoğunluk farkının bulunduğu görülmektedir.³³

İşkence ve kötü muamele, gerek uluslararası insan hakları hukuku gerek ulusal mevzuat tarafından mutlak olarak yasaklanmıştır. Dolayısıyla savaş durumu, olağanüstü hal gibi en zorlu koşullarda dahi, işkence ve kötü muamele maruz kalmama hakkının sınırlandırılması veya askıya alınması mümkün değildir. AİHM'in birçok kararında yer aldığı üzere, işkence ve kötü muamele yasağı demokratik toplumların en temel değerlerinden birini oluşturmaktadır.³⁴

Ülkemiz, işkence ve kötü muamele konusunda pek çok ciddi adım atarak önemli reformlara imza atmıştır. "İşkenceye sıfır tolerans" politikası doğrultusunda işkenceye karşı sert ve ağır yaptırımlar içeren birçok düzenleme hayata geçirilmiştir. Ayrıca ülkemiz, işkence suçu için zamanaşımını kaldıran dünyadaki ender ülkelerden biri olmuştur.³⁵

29 İçişleri Bakanlığının 07.03.2022 tarihli ve E-22659617-659-2824 sayılı cevabi yazısı.

30 E. Ethem Atay, İdare Hukuku, 2018, s. 779.

31 TİHEK, İnsan Haklarının Korunması ve Geliştirilmesi Raporu 2020, Ankara, 2022, s. 18.

32 1984 tarihli İşkence ve Diğer Zalimane, Gayri İnsani veya Küçültücü Muamele veya Cezaya Karşı Sözleşme, m. 1.

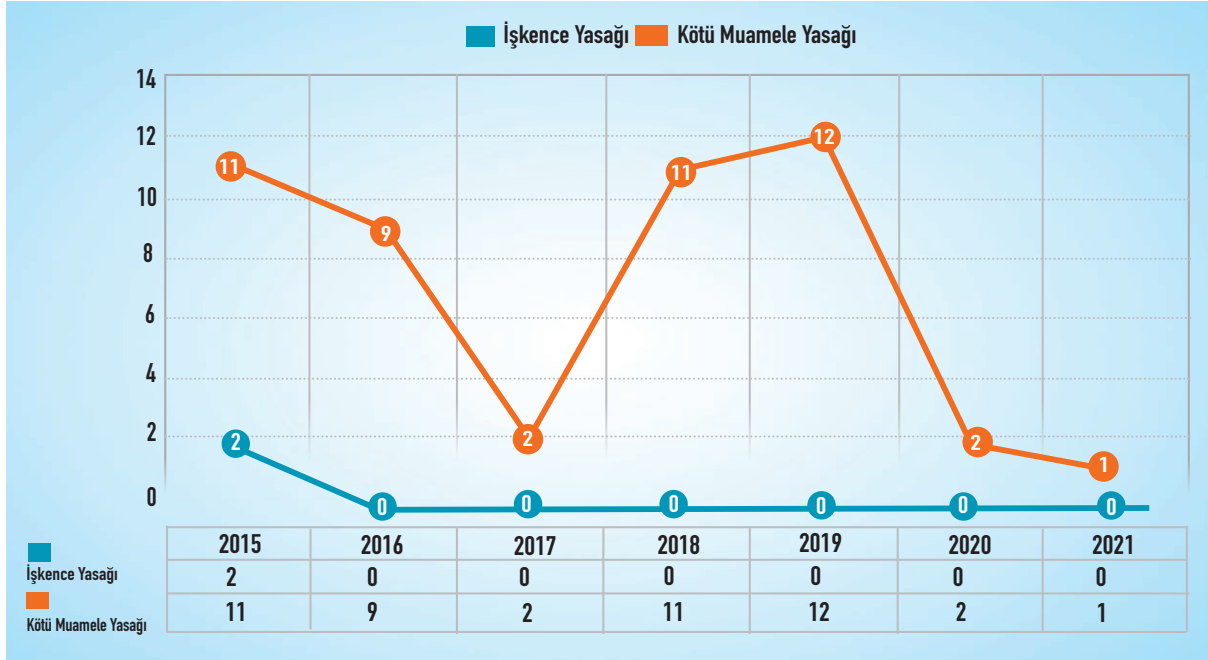
33 TİHEK, 17.07.2019 tarihli ve 2019/43 sayılı Karar, para. 36.

34 Aisling Reidy, İşkencenin Yasaklanması, İnsan Hakları El Kitapları No. 6, Avrupa Konseyi, 2002, s. 10.

35 <https://rayp.adalet.gov.tr/resimler/1/dosya/insan-haklari-ep02-03-202115-14.pdf>, (E.T.: 06.07.2022).

AİHM'in AİHS'in 3. maddesinde güvence altına alınan işkence ve kötü muamele yasağı kapsamında Türkiye aleyhine vermiş olduğu kararların yıllar içerisindeki dağılımı incelendiğinde, özellikle son 10 yılda ihlal kararlarının ciddi bir düşüş eğilimi gösterdiği görülmektedir. Öyle ki 2010 yılında işkence yasağının ihlal edildiği 3 karar söz konusuysen, 2016-2021 yılları arasında hiç ihlal kararı verilmemiştir. Kötü muamele yasağına ilişkin olarak ise 2019 yılında 12, 2020 yılında 2, 2021 yılında ise 1 ihlal kararı bulunmaktadır.³⁶

Grafik 2: Yıllara Göre AİHS 3. Madde İhlalleri³⁷

AYM kararlarına bakıldığında ise 2020 yılı içerisinde kötü muamele yasağının ihlal edildiğinin tespit edildiği 52 başvuru bulunurken bu sayının 2021 yılı içerisinde 43'e düştüğü görülmektedir.³⁸

TİHEK, BM İşkence ve Diğer Zalimane, İnsanlık Dışı veya Küçültücü Muamele ve Cezaya Karşı Sözleşme'ye Ek İhtiyari Protokol (OPCAT) çerçevesinde Ulusal Önleme Mekanizması (UÖM) olarak özgürlüğünden mahrum bırakılan ya da koruma altına alınan kişilerin buldukları yerlere haberli veya habersiz düzenli ziyaretler gerçekleştirmektedir. İşkence ve kötü muamelenin önlenmesi, alıkonulma yerlerinin koşullarının ve bu yerlerde alıkonulan kişilere yönelik muamelelerin iyileştirilmesi amacıyla gerçekleştirilen bu ziyaretler; alıkonulma yerlerindeki mevcut koşulları ve alıkonulan kişilere yönelik muameleyi gözlemleme ve değerlendirme bulunmay; daha önce ziyarette bulunmuş alıkonulma yerlerinde, ziyaret sonrası gelişmeleri görmek ve kendisiyle görüşmüş kişilere ziyaret sonrasında işkence ve kötü muamelede bulunulup bulunulmadığını tespit amaçlı takip ziyaretlerini; işkence ve kötü muameleyle ilişkin iddia ve başvuruları incelemek üzere gerçek-

36 <https://inhak.adalet.gov.tr/Home/BilgiDetay/10>, (E.T.: 29.03.2021).

37 <https://inhak.adalet.gov.tr/Resimler/Dokuman/1112201909210714-%20T%C3%BCrkiye'nin%20Y%C4%B1llara%20G%C3%B6re%20A%C4%B0HS%203.%20Madde%20C4%B0hlalleri.pdf>, (E.T.: 06.07.2022).

38 <https://kararlarbilgibankasi.anayasa.gov.tr/>, (E.T.: 29.03.2022).

leştirilecek haberli ya da habersiz bütün ziyaretleri kapsamaktadır.³⁹ TİHEK'in, UÖM görevi kapsamında 2021 yılı içerisinde ziyaret ettiği alıkonulma ve koruma merkezi sayısı ise 56 olup her ziyaret için münferit ziyaret raporu hazırlanmaktadır.⁴⁰ Ayrıca TİHEK, 29-30 Aralık 2021'de Adana Dr. Ekrem Tok Ruh Sağlığı ve Hastalıkları Hastanesine gerçekleştirdiği ziyaret sırasında bir hastaya şiddet uygulandığını tespit ederek Adana Cumhuriyet Başsavcılığına suç duyurusunda bulunmuştur.⁴¹ TİHEK özgürlüğünden mahrum bırakılan ya da koruma altına alınan kişilerden başvuru da almaktadır. UÖM görevi çerçevesinde Kurum 2021 yılında 529 başvuru almış ve inceleme süreçlerini başlatmıştır.⁴² Ayrıca, Kurum 2021 yılında Eskişehir H Tipi Kapalı Ceza İnfaz Kurumunda bulunan Bekir Güven'le ilgili basında ve sosyal medyada yer alan kötü muamele iddiaları hakkında resen inceleme başlatmış; sağlık durumu ve tutulma koşullarına yönelik bilgi edinmek üzere Eskişehir'de adı geçen kişi ile yüz yüze görüşülmüştür.⁴³

Ülkemiz, UNCAT ve OPCAT'in yanı sıra, İşkencenin ve Gayriinsani ya da Küçültücü Ceza veya Muamelenin Önlenmesine Dair Avrupa Sözleşmesi'ne de taraftır ve Sözleşme kapsamında Avrupa İşkencenin ve İnsanlık dışı veya Onur kırıcı Muamelenin veya Cezanın Önlenmesi Komitesi (AİÖK) kişilerin özgürlüğünden mahrum bırakıldığı yerlere ziyaretler düzenlemektedir. AİÖK heyeti, 11-25 Ocak 2021 tarihleri arasında kolluk kuvvetleri tarafından gözaltına alınan kişiler ile ceza infaz kurumlarında tutulan kişilere yönelik muameleleri ve güvenceleri incelemek amacıyla Türkiye'de periyodik bir ziyaret gerçekleştirmiştir. Periyodik ziyaret kapsamında AİÖK alıkonulma merkezlerini incelemiş; pek çok üst düzey yetkili ve TİHEK ile de bir görüşme gerçekleştirmiştir.⁴⁴

Ülkemizde işkence ve kötü muamelenin önlenmesine yönelik atılan önemli adımlara ve kat edilen büyük mesafelere rağmen, söz konusu yasağın ihlal edildiğine ilişkin bazı iddialar medyada yer almıştır. 2021 yılı içerisinde kamuoyuna yansıyan olaylardan biri özel güvenlik amiri Birol Yıldırım'ın gözaltındaki iki çalışanının akıbetini öğrenmeye gittiği İstanbul Esenyurt Polis Merkezi Amirliğinin yemekhane bölümünde "fenalaşarak" hayatını kaybetmesi olmuştur. Olayın kamuoyunda işkence ve kötü muamele yasağı ihlali ekseninde geniş yankı bulması sonucunda 1'i tutuklu komiser yardımcısı, 11'i polis memuru olmak üzere 12 kişi hakkında dava açılmış ve yargılamalar başlamıştır.⁴⁵

Basına yansıyan iddia ve olaylara karşın işkence ve kötü muameleyle etkili mücadele konusunda kararlı adımlar atılmaya devam edilmektedir. Mart 2021'de açıklanan İHEP'in hedef başlıklarından birisi "*İşkence ve Kötü Muameleye Sıfır Tolerans Politikasının Titizlikle Uygulanmaya Devam Edilmesi*"dir.⁴⁶ Hedef kapsamında kötü muamelenin önüne geçilmesi amacıyla "zor ve silah kullanımına ilişkin uygulamanın uluslararası standartlar dikkate alınarak analiz edilmesi", "zor ve silah kullanımına ilişkin mevzuatın uluslararası standartlarla uyumlu bir şekilde uygulanması amacıyla rehberler oluşturulması", "kolluk görevlileri ile çarşı ve mahalle bekçilerine zor ve silah kullanımı ile kötü muamele teşkil edebilecek durum ve eylemler hakkında düzenli olarak eğitim verilmesi", "AİÖK ile BM İşkenceye Karşı Komite tavsiyeleri dikkate alınarak nezarethaneler ile geri gönder-

39 TİHEK, İşkence ve Kötü Muameleye Karşı Ulusal Önleme Mekanizması 2019 Yılı Raporu, Ankara, 2020, s. 49.

40 TİHEK, 2021 Yılı Faaliyet Raporu, Ankara, 2022, s.91.

41 <https://www.tihkek.gov.tr/adana-dr-ekrem-tok-ruh-sagligi-ve-hastaliklari-hastanesinde-gerceklesen-kotu-muamele-hakkinda-basin-aciklamasi1/>, (E.T.: 26.04.2022).

42 TİHEK, 2021 Yılı Faaliyet Raporu, s. 84-85.

43 <https://www.tihkek.gov.tr/uomden-eskisehirde-ziyaret/>, (E.T.: 29.03.2021).

44 <https://www.tihkek.gov.tr/avrupa-iskencenin-onlenmesi-komitesi-tiheki-ziyaret-etti/>, (E.T.: 29.03.2022).

45 <https://www.aa.com.tr/tr/gundem/esenyurtta-polis-merkezinde-fenalasan-kisinin-olumune-iliskin-11-komiser-yardimcisi-12-kisi-hakkinda-dava-acildi/2345127>, (E.T.: 29.03.2022).

46 <https://rayp.adalet.gov.tr/resimler/1/dosya/insan-haklari-ep02-03-202115-14.pdf>, (E.T.: 31.03.2022).

me merkezlerinin fiziki kapasiteleri dâhil standartlarının korunarak sürekli gözden geçirilmesi", "işkenceye sıfır tolerans anlayışı kapsamında, adli suçlar için yapıldığı gibi disiplin suçlarında da zamanaşımının kaldırılması" ve son olarak "yakalama ve gözaltı uygulamalarının insan onurunu zedelemeyecek şekilde yerine getirilmesini temin etmek amacıyla kolluk görevlilerinin farkındalıklarının artırılması" faaliyetleri öngörülmüştür.⁴⁷

İşkence ve kötü muamele yasağı ihlallerinin önlenmesine yönelik olarak İHEP'te yer alan bahse konu faaliyetler, işkence ve kötü muamele yasağına ilişkin uluslararası mevzuatın ve uygulamaların takip edilmesi, zamanaşımının kaldırılarak işkence ve kötü muameleye karşı verilecek mücadelenin kararlılığı ve eğitim ve farkındalık çalışmalarıyla uzun vadeli olarak bu ihlallere karşı bilinçlendirilmenin sağlanması olumlu gelişmelerdir.

2.3. Göç Olgusu ve Sığınma Hakkı

Dünyada ve ülkemizde göç ve sığınma olgusu, 2021 yılında da önemli gündem maddelerinden birini oluşturmuştur. Denizlerde göçmenlere yönelik olarak bazı devletler tarafından uygulanan geri itme eylemleri,⁴⁸ göç ve sığınma olgusunun insan hakları hukukuyla bağlantısı yönünden bazı değerlendirmelerin yapılmasını elzem hale getirmiştir. Kurumumuz tarafından bu hususlar hakkında hem basın açıklaması yapılmış hem de saha ziyaretleri neticesinde tematik bir rapor yayımlanmıştır.⁴⁹ Nitekim söz konusu geri itme eylemleri, uluslararası insan hakları hukuku bakımından başta yaşam hakkı ve işkence ve kötü muamele yasağı olmak üzere birtakım ihlallere sebebiyet vermektedir.⁵⁰

Ülkemiz; büyük çaplı siyasi, toplumsal ve ekonomik olayların meydana geldiği ve bu olayların doğurduğu ciddi neticelere yoğun bir şekilde maruz kaldığı bir coğrafyada konumlanmış olması itibariyle yüksek seviyede göç hareketleriyle karşılaşmaktadır. Bölgedeki göç hareketlerini tetikleyen ve yakın zamanda meydana gelen önemli toplumsal gelişmelerden biri de, kamuoyunda "Arap Baharı" olarak bilinen süreçtir. Bu süreçte ortaya çıkan Suriye İç Savaşı sonrası ülkemize akın eden milyonlarca sığınmacıyı ülkemiz misafiri etmektedir. Bu yönüyle Türkiye Cumhuriyeti, üzerine düşen ahlaki ve insani vazifesini yerine getirmektedir. Ülkemiz, 2020 yılında olduğu gibi⁵¹ 2021 yılında da dünyada en fazla sayıda sığınmacı barındıran ülke konumundadır.⁵² Geçici koruma kapsamında ülkemizde bulunan ve kayıtlı olan 3.747.734 Suriyelinin 51.196'sı geçici barınma merkezlerinde bulunmaktadır.⁵³

2021 yılı sonu itibariyle Türkiye'de 29.256 uluslararası koruma başvurusu yapılmıştır. Uyruluk açısından bakıldığında sayıca en fazla uluslararası koruma başvurusunun 21.926 başvuru ile Afganistan, 4.961 başvuru ile Irak ve 1.032 başvuru ile İran vatandaşları tarafından yapıldığı görülmektedir. Söz konusu başvuruların kalan

47 https://insanhaklarieylemplani.adalet.gov.tr/resimler/%C4%B0nsan_Haklar%C4%B1_Eylem_Plan%C4%B1_ve_Uygulama_Takvimi.pdf, (E.T.: 07.07.2022).

48 Geri itme, mültecilerin ve sığınmacıların ülke sınırlarına varmadan ya da sınırları geçtikten sonra durdurulması amacıyla gerçekleştirilen uygulama ve politikalar olarak tanımlanmaktadır.

49 Kurumumuz tarafından konuyla ilgili bir basın açıklaması yapılmıştır. Bkz. <http://www.tihek.gov.tr/siginmacilara-ve-duzensiz-gocmenlere-yonelik-geri-itme-eylemlerine-iliskin-basin-aciklamasi/>, (E.T.: 08.03.2022).

Kurumumuz tarafından hazırlanan rapor için bkz. <https://www.tihek.gov.tr/siginmacilar-ve-duzensiz-gocmenlere-yonelik-geri-itme-eylemlerinin-insan-haklari-perspektifinden-degerlendirilmesi-raporu/>, (E.T.: 04.07.2022)

50 Detay için bkz. TİHEK, Sığınmacılar ve Düzensiz Göçmenlere Yönelik Geri İtme Eylemlerinin İnsan Hakları Perspektifinden Değerlendirilmesi Raporu, Ankara, 2022.

51 https://www.amnesty.org/en/wp-content/uploads/2021/06/POL1032022021_TURKISH.pdf, (E.T.: 14.03.2022).

52 https://www.hrw.org/sites/default/files/media_2022/01/World%20Report%202022%20web%20pdf_0.pdf, (E.T.: 25.02.2022).

53 <https://www.goc.gov.tr/gecici-koruma5638>, (E.T.: 08.03.2022).

kısmı diğer ülke uyuklarını taşıyan kişilerce yapılmıştır.⁵⁴ Afganistan'da meydana gelen gelişmeler,⁵⁵ 2021 yılı içinde uluslararası koruma başvurularının en fazla bu ülke uyuklarından yapılmasında etkili olmuştur.

2021 yılı sonu itibarıyla ülkemizde 25 adet Geri Gönderme Merkezi (GGM) bulunmaktadır ve GGM'lerde kalan kişi sayısı toplam 166.843'tür. Bu kişilerden 78.925'i Afganistan, 22.970'i Pakistan, 21.572'si Suriye, 5.439'u Irak, 4.890'ı Somali, 4.060'ı Özbekistan, 3.092'si İran, 2.484'ü Türkmenistan, 2.453'ü Bangladeş, 2.171'i Fas uyukludur.⁵⁶

2021 yılı içerisinde TİHEK tarafından UÖM görevi kapsamında Antalya GGM'ye, Kocaeli Gündoğdu GGM'ye, Ağrı GGM'ye, Kayseri GGM'ye ve Çanakkale Ayvacık GGM'ye ziyaretler gerçekleştirilmiştir.⁵⁷ Ayrıca, alıkonulma merkezlerinin yöneticilerinin insan hakları konusundaki önemli rolü doğrultusunda, "Göç İdaresi Genel Müdürlüğünün Geri Gönderme Merkezleri Kapasitesini Uluslararası İnsan Hakları Standartları Çerçevesinde Güçlendirmesine Destek Projesi Faz-II" projesi kapsamında TİHEK personeli tarafından Ankara'da GGM müdürlerine yönelik insan hakları eğitimi gerçekleştirilmiştir.⁵⁸

Covid-19 ile mücadele bağlamında GGM'lerde alınan tedbirler, merkezlerde salgının yayılmasının önlenmesi bakımından etkili olmuştur. Bu kapsamda sınır dışı edilecek yabancıların, merkeze alınmadan önce sağlık birimlerince gerekli kontrolleri gerçekleştirilmektedir. Ön sağlık kontrolünü müteakip merkezlere alınan yabancılar merkezin ayrı bölümlerinde 10 gün boyunca tutulmakta, bu süre zarfında herhangi bir sınır dışı veya salıverme işlemi gerçekleştirilmemektedir. Ayrıca bu süre boyunca İl Sağlık Müdürlüğü tarafından görevlendirilen hekimler tarafından yabancıların belirti gösterip göstermediği takip edilmektedir.⁵⁹

Türkiye'de bulunan sığınmacıların uyum ve entegrasyonu sürecine önem atfedilmekte, bu hususla alakalı birtakım çalışmalar gerçekleştirilmektedir. Göç İdaresi Başkanlığı⁶⁰ tarafından yayımlanan "Uyum Strateji Belgesi ve Ulusal Eylem Planı" bu kapsamda önem arz etmektedir. Uyum Strateji Belgesi ve Ulusal Eylem Planı (2018-2023) kapsamında öngörülen stratejik önceliklerden biri olan "toplumsal katılım ve uyum" başlığı altında "göç ve göçmenlere ilişkin toplumsal algının ve tutumun toplumsal uyuma katkı sağlayacak şekilde yönetilmesi" şeklinde bir stratejik amaç belirlenmiştir.⁶¹ Uyum konusunda ülkemizde yetkili makamlarca Mahalle Buluşmaları, Uluslararası Öğrenci ve Akademisyenler ile Sosyal Uyum Buluşması, Biz Bize Sohbetler, Diyanet ve Milli Eğitim Bakanlığı (MEB) Personeline Yönelik Sosyal Uyum Çalıştayı, Yerelde Kadın Buluşmaları gibi birçok tematik faaliyet gerçekleştirilmiştir.

Türk ve yabancı çocukların bir arada eğlenceli vakit geçirmeleri, kültür alışverişinin gerçekleşmesi ve göç konusunda farkındalığın artırılarak uyumun kolaylaştırılması amacıyla "MUYU" sanal karakteri ve tamamlayıcı olarak "ATİK", "BİLGE" ve "İŞMEN" karakterleri oluşturulmuştur. Ayrıca, MUYU Çocuk Dergisi, MUYU Oyun Evleri

54 <https://www.goc.gov.tr/uluslararasi-koruma-istatistikler>, (E.T.: 08.03.2022).

55 Human Rights Watch, World Report 2022-Events of 2021, s. 19; BM, Displacement, humanitarian needs surging inside Afghanistan and across region, <https://news.un.org/en/story/2022/02/1111532>, (E.T.: 08.03.2022).

56 İçişleri Bakanlığının 07.03.2022 tarihli ve E-22659617-659-2824 sayılı cevabi yazısı.

57 <https://www.tihek.gov.tr/>, (E.T.: 08.03.2022).

58 <http://www.tihek.gov.tr/geri-gonderme-merkezi-mudurlerine-insan-haklari-egitimi-verildi/>, (E.T.: 08.03.2022).

59 İçişleri Bakanlığının 07.03.2022 tarihli ve E-22659617-659-2824 sayılı cevabi yazısı.

60 İçişleri Bakanlığına bağlı olan ve göç işlemlerinden sorumlu olan Göç İdaresi Genel Müdürlüğü, 29 Ekim 2021 tarihli ve 31643 sayılı Resmî Gazete'de yayımlanan 85 sayılı Bazı Cumhurbaşkanlığı Kararnamelerinde Değişiklik Yapılması Hakkında Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi ile Göç İdaresi Başkanlığı halini almıştır.

61 <https://www.goc.gov.tr/kurumlar/goc.gov.tr/Yayinlar/UYUM-STRATEJI/Uyum-Strateji-Belgesi-ve-Ulusal-Eylem-Plani.pdf>, (E.T.: 08.03.2022).

de uyum politikalarının etkin örneklerindedir. MUYU karakterinin tanınırlığının artırılması, yapılan etkinliklerin ve yarışmaların duyurulması amacıyla, MUYU animasyonları ve eğitici videoları, MUYU şarkıları ve hikâyeleri ile yarışmaları içeren bir web sitesi açılmıştır.⁶² 2016 yılı itibarıyla her yıl MUYU resim yarışmaları düzenlenmekte; MUYU Sosyal Uyum Tırı ve içerisinde bulunan mini kütüphane ve eğitim materyalleri ile çocukların bilgiye erişmeleri; tiyatro, drama ve oyunlar ile kaynaşmaları amaçlanmaktadır.⁶³

Sığınmacıların adalete erişimi bakımından, Türkiye Barolar Birliği (TBB) Başkanlığı ile BM Mülteciler Yüksek Komiserliği (BMMYK) yürütücülüğünde 2018 yılında faaliyetleri başlatılan "Türkiye'de Mülteci, Sığınmacı ve Geçici Koruma Altındaki Kişilerin Adalete Erişimlerinin Desteklenmesi Projesi" doğrultusunda, mülteci kadın ve çocukların korunması kapsamında barolar tarafından birtakım eğitimler gerçekleştirilmiştir. Projenin, adli yardım sisteminin desteklenmesinde etkin olduğu görülmektedir. Bunun yanında Şanlıurfa, Gaziantep, Hatay ve Kilis Hukuk Klinikleri açılmıştır ve bunlar faaliyetlerine devam etmektedir. Hukuk Kliniklerinde yabancılara sunulan hukuki destek ve kliniklerin sahadaki pratiklerinin kamu kurum ve kuruluşlarıyla paylaşılması, yabancılara adalete erişimi yönünden önemli bir kazanımdır. Ayrıca TBB ve BMMYK iş birliği ile adli yardım başvuruları ve avukat bürolarında yapılan görüşmelerde tercüme desteği sağlamak için kurduğu Arapça, Farsça ve Fransızca hizmet veren tercüme destek hattı faaliyettedir.⁶⁴

Avrupa Birliği (AB) ve Avrupa Konseyi'nin ortak girişimi kapsamında gerçekleştirilen "Türkiye'de Sığınmacıların, Göçmenlerin ve İnsan Ticareti Mağdurlarının İnsan Hakları Açısından Korunmasının Güçlendirilmesi Projesi" ile göç bağlamında insan haklarının korunması ve geliştirilmesi ve bu alanda Avrupa standartlarının uygulanmasının güçlendirilmesi amaçlanmaktadır. İlgili projenin 2.1.2 No'lu çıktısında özel ihtiyaç sahibi mülteci ve göçmenlerin nasıl tespit edileceği ve bu kişilere nasıl yol gösterileceğine ilişkin eğitimler düzenlenmesi, bir kılavuz materyal hazırlanması için çalıştaylar düzenlenmesi ve bu kılavuzun hazırlanması ile birlikte İstanbul, Ankara, Antalya, Bursa, Gaziantep, Konya, Mersin, Şanlıurfa ve Van illerinde bulunan Adli Destek ve Mağdur Hizmetleri Müdürlüğü personeline 2022 yılı içerisinde eğitim verilmesi planlanmaktadır.⁶⁵

Sığınmacıların günlük ihtiyaçlarının karşılanması konusu, ülkemizde göç ve sığınma olgusu bakımından önem arz eden hususlardandır. Bu kapsamda, sosyal yardımlaşma ve dayanışma vakıfları, sosyal hizmet merkezleri, belediyeler ve STK'lar ile vatandaşlar tarafından, sığınmacıların günlük ihtiyaçlarının karşılanması amacıyla birtakım yardım faaliyetlerinde bulunmaktadır. Bunlar gıda, ev eşyası ve nakit yardımlar şeklinde çeşitlenebilmektedir.⁶⁶ Göç İdaresi Başkanlığınca 2018 yılından itibaren işletilen geçici barınma merkezlerinden 6 tanesinde kalanlara "Dünya Gıda Programı" (World Food Programme) fonlarından aylık kişi başı 120 TL gıda yardımı yapılmaktadır. Bir geçici barınma merkezinde kalanlara ise kişi başı 120 TL olan yardım Göç İdaresi Başkanlığı bütçesinden yapılmaktadır.⁶⁷

Ülkemizde bulunan sığınmacılar, temel ihtiyaçlarını karşılamak ve ekonomik bağımsızlıklarını temin etmek amacıyla iş gücü piyasasına da katılmaktadır. Suriyeli sığınmacıların iş gücü piyasasına katılmasının ülkemiz ekonomisine olumlu katkılar yaptığı sonucuna ulaşan bir araştırma, sığınmacıların yoğun olarak yaşadıkları

62 <https://www.uyumcocuk.gov.tr/tr>, (E.T.: 14.03.2022).

63 İçişleri Bakanlığının 07.03.2022 tarihli ve E-22659617-659-2824 sayılı cevabi yazısı.

64 Söz konusu bilgiler, Türkiye Barolar Birliği Başkanlığı ile yapılan resmi yazışmalardan alınmıştır.

65 Adalet Bakanlığının 15.02.2022 tarihli ve E-37527827-730.08.01-19/294 sayılı cevabi yazısı.

66 <https://help.unhcr.org/turkey/tr/social-economic-and-civil-matters/social-and-financial-assistance/>, (E.T.: 08.03.2022).

67 İçişleri Bakanlığının 07.03.2022 tarihli ve E-22659617-659-2824 sayılı cevabi yazısı.

rı şehirlerdeki ekonominin canlanmasına katkıda bulduklarına yönelik tespitler de içermektedir.⁶⁸ Bununla birlikte, sığınmacıların, güvencesiz ve ucuz işgücü olarak özellikle kayıt dışı sektörlerde enformel işgücü olarak istihdama katıldıkları çeşitli çalışmalar tarafından ortaya koyulmuştur.⁶⁹ Bu kapsamda yabancıların iş gücü piyasasında hak ihlallerine uğramalarının önlenmesi amacıyla çalışma izni belgelerinin yabancılarla ulaştırılması aşamasında çalışma izni belgesiyle birlikte; işçi ve işverenin hak ve yükümlülüklerini anlatan, ilgili kurumların iletişim bilgilerini içeren açıklayıcı bir kitapçığın gönderilmesi⁷⁰ olumlu bir gelişmedir. Öte yandan, sığınmacıların güvencesiz ve ucuz iş gücü olarak kayıt dışı çalışmasının önlenmesi amacıyla denetimlerin artırılması gerektiği değerlendirilmektedir.

İHEP'te 4. amaç olarak "*ifade, örgütlenme ve din özgürlüklerinin korunması ve geliştirilmesi*" belirlenmiştir. Bu amaç altındaki hedeflerden biri de nefret söylemi ve ayrımcılıkla mücadelede etkinliğin artırılmasıdır. Bu doğrultuda, İslam ve yabancı düşmanlığı, göçmen karşıtlığı ve ırkçılık gibi ayrımcılık ve nefret söylemi/suç teşkil eden ulusal ve uluslararası düzeydeki gelişmelerin takip edilmesi ve periyodik raporların hazırlanması şeklinde bir faaliyet öngörülmektedir. Söz konusu faaliyetten sorumlu kurumlar; uluslararası düzeyde Dışişleri Bakanlığı, ulusal düzeyde ise İçişleri Bakanlığı olarak belirlenmiştir.⁷¹ Bu alandaki sorunlar Kurumumuz tarafından yayımlanan İnsan Haklarının Korunması ve Geliştirilmesi 2018 Yılı Raporu'nda da yer almıştır. Rapor'da konuya ilişkin olarak aşağıdaki değerlendirmelere yer verilmiştir.⁷²

"Özellikle etnisite ya da herhangi bir ülke vatandaşlığı ile doğrudan illiyet bağı kurulamayacak adli olayların medyaya yansımaları durumunda şüphelinin/failin Suriyeli kimliğine sıklıkla vurgu yapıldığı görülmektedir. Kullanılan dil ve söylem, Suriyeli bireylerin potansiyel olarak bu suçu daha yoğun yaşamaya meyilli olduğu şeklinde bir kalıp yargıya dönüşebilmektedir. Oysa adli nitelikteki bir vakanın işlenmesi her türlü aidiyetten müstesnadır."

Sığınmacılara yönelik ötekileştirici, dışlayıcı söylemin önlenmesi sığınmacıların insan haklarının korunması bakımından özel önem taşımaktadır. Yıl içinde başta Suriyeliler olmak üzere ülkemizde mukim yabancılarla yönelik ithamlar içeren dil ve söylem, bazı adli vakaların bu kitleye yönelik bir saldırıya dönüşmesine neden olmuştur. 11 Ağustos 2021 tarihinde Ankara'nın Altındağ ilçesinde meydana gelen olay bu tespiti doğrular niteliktedir.⁷³ Sığınmacılara karşı ayrımcılık ve nefret söyleminin önlenmesi maksadıyla medya ve sosyal medyada farkındalık artırıcı faaliyetlerde bulunulması gerektiği değerlendirilmektedir.

Bolu Belediyesi tarafından 2021 yılı içerisinde yabancı uyruklulara yönelik olarak yapılan açıklamalar kamuoyunda tepkiyle karşılanmıştır. Bolu Belediye Başkanı, yabancı uyruklulara su faturası ve katı atık vergisi başta olmak üzere bazı ücretlere 10 kat zam yapılacağına⁷⁴ ve kentte yaşayan yabancı uyrukluların evlenmek

-
- 68 Bekir Berat Özipek, Ekonomi Temelli Ayrımcılık ve Önyargı Karşıtı Argümantasyona Katkı: "Suriyeli Sığınmacılar ve Türkiye Ekonomisi" Raporu, Liberal Düşünce Dergisi, 23/90, 2018.
- 69 Hasan Hüseyin Aygül, "Mülteci Emeğinin Türkiye İşgücü Piyasalarındaki Görünümü ve Etkileri", Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi, 9/20, 2018, s. 74.
- 70 Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığının 11.02.2022 tarihli ve E-54723196-000-94421 sayılı cevabi yazısı.
- 71 https://insanhaklarieylemplanı.adalet.gov.tr/resimler/%C4%B0nsan_Haklar%C4%B1_Eylem_Plan%C4%B1_ve_Uygulama_Takvimi.pdf, (E.T.: 08.03.2022).
- 72 TIHEK, İnsan Haklarının Korunması ve Geliştirilmesi 2018 Yılı Raporu, Ankara, 2019, s. 28.
- 73 Türk vatandaşları ile Suriye uyruklu bir grup arasında çıkar tartışma sonucu bir Türk vatandaşı, Suriye uyruklu bir kişi tarafından bıçaklanarak öldürülmüştür.
- 74 Kurumumuz tarafından konuyla ilgili bir basın açıklaması yapılmıştır. Bkz. <http://www.tihek.gov.tr/bolu-belediye-baskaninin-basina-yansiyen-ifadeleri-hakkinda/>, (E.T.: 08.03.2022).

için ödeyecekleri nikâh ücretinin 100 bin TL'ye çıkartılacağına⁷⁵ yönelik ifadelerde bulunmuştur. Akabinde 22 Kasım 2021 tarihinde Bolu Belediye Meclisi Kasım ayı ikinci oturumunda, yabancılara uygulanan su ücret tarifi bakımından dolar kurunun esas alınması ve yabancı uyruklu kişilerin nikâh ücretlerinin 100 bin TL olması yönünde kararın oyçokluğuyla kabul edildiğine dair haberler basına yansımıştır.⁷⁶ Bunun üzerine, Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurulu'nun 23 Kasım 2021 tarihli ve 2021/283 sayılı kararı uyarınca Bolu Belediye Meclisi kararı hakkında resen inceleme başlatılmış ve sorumlular hakkında idari yaptırım uygulanmıştır.⁷⁷

Devletlerin, tabi olunan uluslararası antlaşma hükümleri saklı kalmak şartıyla, yabancıların giriş, çıkış ve ikametleri konusunda egemenlik yetkilerinin bulunduğu konusunda şüphe bulunmamaktadır.⁷⁸ Egemenlik yetkisi kapsamında, ülke sınırları içerisinde bulunan yabancılar, kanuni düzenlemelerde öngörülen şartlar doğrultusunda sınır dışı edilebildiği gibi ülke sınırları dışında bulunan yabancılara giriş yasağı uygulanması da söz konusu olabilmektedir. Ülkeye giriş yasakları, ön izin kararları ve idari takipleri ifade eden tahdit kodlarının belirsiz ve soyut olması idareye geniş bir takdir yetkisi tanımaktadır. Yabancılara uygulanan giriş yasağına ilişkin kodları öngören düzenlemelerde, 2020/17 sayılı Tahdit Kodlarına İlişkin Genelge ile güncellemeler yapılması⁷⁹ olumlu bir gelişmedir. Bu kapsamda göç konusunda devletlerin sahip olduğu egemenlik yetkisinin, sınırsız olmadığı ve insan hakları hukuku ile sınırlandırıldığı belirtilmelidir. Kurumumuz tarafından bu hususlarda hazırlanan "Sınır Dışı Edilen Yabancılar ve Geri Gönderme Yasağı Raporu" kamuoyu ile paylaşılmıştır.⁸⁰ Hakkında tahdit kodu konulması gerekçesiyle sınır dışı edilen yabancıların gönderildikleri ülkede işkence ve kötü muameleyle uğrama riskine ilişkin hazırlanan bu Raporda, devletin egemenliği ilkesi kapsamında yabancıların giriş, çıkış ve ikametleri, ulusal ve uluslararası mevzuat ışığında sınır dışı etme prosedürü, sınır dışı işlemleri kapsamında geri göndermeme ilkesi incelenmiştir. Ayrıca Rapor kapsamında, yabancıların sınır dışı edileceği ülkenin değerlendirilmesi bağlamında bazı ülke örnekleri ele alınmış, geri göndermeme ilkesi ile işkence ve kötü muamele yasağı perspektifinde; sınır dışı işlemleri kapsamında gerçekleştirilecek insan hakları ihlallerinin önüne geçilebilmesi adına birtakım değerlendirme ve önerilere yer verilmiştir.

6458 sayılı Yabancılar ve Uluslararası Koruma Kanunu (YUKK)'un 57. maddesinin ikinci fıkrasında; hakkında sınır dışı etme kararı alınan yabancıların bir kısmı yönünden, valilik tarafından idari gözetim kararı alınacağı ya da YUKK'un 57/A maddesi⁸¹ uyarınca idari gözetime alternatif yükümlülükler getirileceği; hakkında idari gözetim kararı alınan yabancıların, yakalamayı yapan kolluk birimince GGM'ye kırk sekiz saat içinde götürüleceği öngörülmüştür. YUKK'un 57. maddesinin üçüncü fıkrasında ise, GGM'lerdeki idari gözetim süresinin altı ayı geçemeyeceği; ancak bu sürenin sınır dışı etme işlemlerinin yabancıların iş birliği yapmaması veya ülkesiyle ilgili doğru bilgi ya da belgeleri vermemesi nedeniyle tamamlanamaması halinde, en fazla altı ay daha uzatılabileceği belirtilmiştir. İdari gözetim süresinin bir yıla kadar uzamasının muhtemel bazı sorunlara yol açabileceği, bu kapsamda YUKK'un 57/A maddesinde öngörülen idari gözetime alternatif tedbirlerin etkin bir şekilde uygu-

75 <https://www.tih.gov.tr/bolu-belediyesinin-nikah-ve-su-tarifelerine-iliskin-karari-hakkinda-basin-duyurusu/>, (E.T.: 08.03.2022).

76 <https://www.aa.com.tr/tr/gundem/bolu-belediyesinin-yabancilara-yonelik-su-ve-nikah-zamminin-yurutmesi-durduruldu/2463052>, (E.T.: 08.03.2022).

77 <https://www.tih.gov.tr/bolu-belediyesinin-nikah-ve-su-tarifelerine-iliskin-karari-hakkinda-basin-duyurusu/>, (E.T.: 08.03.2022).

78 Melda Sur, Uluslararası Hukukun Esasları, İstanbul, 2018, s. 117-118; AYM, Yusuf Ahmed Abdelazim Elsayad Kararı, Başvuru no: 2016/5604, para. 51.

79 <https://www.goc.gov.tr/turkiyenin-duzensiz-gocle-mucadelesi>, (E.T.: 08.03.2022).

80 Ayrıntılı bilgi için bkz: TIHEK Sınır Dışı Edilen Yabancılar ve Geri Gönderme Yasağı Raporu, Mazlumder, Tahdit Kodu Mağdurları Raporu, 2020, <https://drive.google.com/file/d/1Cay5e5hkHT5RQUf5HWtyL36I9ARm-Gh/view>, (E.T.: 08.03.2022); Avrupa Komisyonu, AB Genişleme Politikasına İlişkin 2021 Bilgilendirmesi'ne Ekli 2021 Türkiye Raporu, Strazburg, 2021.

81 6458 sayılı Kanun'un 57/A maddesinde belirli adreste ikamet etme, bildirimde bulunma, aile temelli geri dönüş, geri dönüş danışmanlığı, kamu yararına hizmetlerde gönüllülük esasıyla görev alma, teminat ve elektronik izleme gibi idari gözetime alternatif tedbirler sayılmıştır.

lanması gerektiği değerlendirilmektedir. Yabancıların bireysel durumları, aile olup olmadıkları, sağlık durumları, güvenlik riski vb. birçok unsurun kişi bazında ayrı ayrı değerlendirilerek mümkünse söz konusu kişilerin idari gözetim altına alınmak yerine idari gözetime alternatif yükümlülük/yükümlülüklerle tabi tutularak takiplerinin sağlanması ve iş ve işlemlerinin bu kapsamda yürütülmesinin uygun olacağı değerlendirilmektedir.

Yabancıların gerçekleştirdiği ikamet izni başvurusuna ret kararı verilmesi üzerine karara karşı yargı sürecine başvurulması ve dava sürecinin sonuçlanmasının uzun sürmesi durumlarında yabancıların yasa dışı konuma düşmemek için ülkeden çıkış yapmak durumunda kalması diğer bir sorun alanı olarak dikkat çekmektedir. Bu sorunun çözümüne yönelik olarak, yurt içinden yapılan ikamet izni başvurularının reddi, iptali ve uzatılmaması kararlarına karşı yargı yoluna başvurulması üzerine adli makamların talep ve kararının bulunması halinde, yargılama sonuçlanıncaya kadar yabancıya YUKK'un 31. maddesinin birinci fıkrasının (g) bendi⁸² kapsamında düzenlenecek ikamet izninde, ikamet izinlerinin verilmesinde aranan şartların aranmayabileceğine dair kanuni düzenlemenin yapılması hususunun değerlendirilmesi önem arz etmektedir.⁸³

Başka bir sorun alanı, iadeli taahhütlü tebligat ücretlerinin yüksek olması ve yabancıların adresinin tebligata elverişli olmaması nedeniyle; ikamet izni başvurularının reddi, iptali ve uzatılmaması durumlarında kararların tebliğinin yapılamamasından kaynaklı yaşanan mağduriyetlerdir. Söz konusu sorunun ortadan kaldırılmasına, "Ulusal Elektronik Posta Sistemi"nin uygulamaya geçirilmesinin katkı sağlayacağı değerlendirilmektedir.⁸⁴

2.4. Adil Yargılanma Hakkı

Demokratik hukuk devletinin temel unsurlarından biri olarak adil yargılanma hakkı, şüphe anından kararın yürütülmesine dek geçen sürede adil bir hukuk sürecinin sağlanması için gerekli bir dizi hakkı kapsamaktadır.⁸⁵ Bu çerçevede, yasayla kurulmuş tarafsız ve bağımsız mahkemelerde yargılanma, silahların eşitliği, mahkemeye erişim, makul sürede yargılanma, hukuki belirlilik, masumiyet karinesi, tercümandan yararlanma gibi haklar, adil yargılanma hakkının kapsamına girmektedir.

Başta AİHS olmak üzere uluslararası insan hakları normları tarafından güvence altına alınan adil yargılanma hakkı, Anayasa'nın 36. maddesinde düzenlenmiştir. Buna göre, "*Herkes, meşru vasıta ve yollardan faydalanmak suretiyle yargı mercileri önünde davacı veya davalı olarak iddia ve savunma ile adil yargılanma hakkına sahiptir.*" Aynı maddenin ikinci fıkrasında hiçbir mahkemenin, görev ve yetkisi içindeki davaya bakmaktan kaçınmayacağı hüküm altına alınmıştır.

İnsan hakları idesi ile uyarlı mevzuat ve kurumlar oluşturulması noktasında yapılan çalışmaların yoğunlaştığı alanlardan birisi de adalet ve yargıdır. 30 Mayıs 2019 tarihli "Yargı Reformu Strateji Belgesi" adil yargılanma hakkının korunması ve geliştirilmesi bakımından atılan adımları belgeleyen önemli bir vesika olarak ilan edilmiştir. Bu kapsamda yargı bağımsızlığı, tarafsızlığı ve şeffaflığının geliştirilmesi, savunma hakkının etkin kullanımının sağlanması, adalete erişimin kolaylaştırılması ve adalet hizmetlerinden memnuniyetin artırılması, ceza adaleti sisteminin etkinliğinin artırılması, hukuk yargılaması ile idari yargılamasının sadeleştirilmesi ve et-

82 Madde 31: "(1) Aşağıda belirtilen yabancılarla kısa dönem ikamet izni verilebilir: ... g) Adli veya idari makamların talep veya kararına bağlı olarak Türkiye'de kalması gerekenler, ..."

83 İçişleri Bakanlığının 07.03.2022 tarihli ve E-22659617-659-2824 sayılı cevabi yazısı.

84 İçişleri Bakanlığının 07.03.2022 tarihli ve E-22659617-659-2824 sayılı cevabi yazısı.

85 Wolfgang Benedek, İnsan Haklarını Anlamak İnsan Hakları El Kitabı, Ankara, 2014, s. 216.

kinliğinin artırılması, alternatif uyuşmazlık çözüm yöntemlerinin yaygınlaştırılması Yargı Reformu Strateji Belgesi'nin amaçları arasında sayılmıştır.⁸⁶

Adil yargılanma hakkının güçlendirilmesi amacıyla İHEP'te de birtakım hedefler öngörülmüştür.⁸⁷ Buna göre İHEP'in ikinci amacı "*Yargı bağımsızlığı ve adil yargılanma hakkının güçlendirilmesi*" olarak belirlenmiştir. Adil yargılanma hakkına ilişkin olarak "gerekçeli karar hakkı", "masumiyet karinesinin uygulanmasına ilişkin standartlar", "makul sürede yargılanma hakkı", "iddia ve savunmanın eşitliği ilkesi", "savunmanın güçlendirilmesi", "avukatlık hizmetlerinde kalitenin artırılması", "adalete erişimin güçlendirilmesi" konularında birtakım hedefler öngörülmüştür.⁸⁸ Belirtilen bu hedefler, adil yargılanma hakkının tam olarak hayata geçirilmesi hususunda önemli bir yol haritası ortaya koymaktadır.

Adalet Bakanlığı tarafından pilot uygulaması 15 Eylül 2020'de gerçekleştirilen ve 9 Kasım 2021 tarihi itibarıyla 81 ilde 1400 hukuk mahkemesinde uygulanmaya başlanan e-duruşma sistemi, yargılamalarda emek ve zaman tasarrufu açısından etkili sonuçlar ortaya çıkarmıştır.⁸⁹ E-duruşma sistemine ilişkin Hukuk Mahkemelerinde Ses ve Görüntü Nakledilmesi Yoluyla Duruşma İcrası Hakkında Yönetmelik, 30 Haziran 2021 tarihli ve 31527 sayılı Resmi Gazete'de yayımlanarak yürürlüğe girmiştir.⁹⁰

Özel ortamlarda ifade ve beyanlarının alınması gerektiği veya fail ile yüz yüze gelmesinde sakınca bulunduğu değerlendirilen, mağdur, tanık ve suça sürüklenen çocukların, cinsel suç ve aile içi şiddet suçu mağdurları ile insan ticareti mağdurları gibi dezavantajlı gruba dâhil mağdurların ifade ve beyanlarının alınması ile maddi gerçeğin ortaya çıkarılmasına katkı sağlamak üzere hâlihazırda ülkemiz genelinde 81 il, 124 adliyede 129 Adli Görüşme Odası (AGO) faaliyet göstermektedir. Bu odalarda görevli olan uzmanlara adli görüşme konusunda özel eğitimler verilmektedir.⁹¹

İdari yargının bağımsızlığı, tarafsızlığı ve etkinliğinin güçlendirilmesini temin etmek maksadıyla idari yargı konusundaki kamu bilincini arttırmak ve bu doğrultuda kamunun idari yargıya olan güvenini sağlamak amacıyla, AB ve Ülkemizin ortak finansmanı ile 21 Aralık 2018 – 20 Aralık 2021 tarih aralığını kapsayan "İdari Yargı Projesi" hayata geçirilmiştir.⁹²

Mağdur odaklı onarıcı adalet anlayışı doğrultusunda tanık davetiyelerine tanımlanan tanık bilgilendirme broşürleri, tanıkların; adli sürecin aşamaları, hak ve yükümlülükleri konusunda bilgilendirmelerini sağlamaktadır.⁹³ Yine mağdur odaklı onarıcı adalet anlayışı çerçevesinde yürürlüğe konulan mağdur bilgilendirme sitesi, mağdurların; sahip oldukları haklar ve bu haklarla ilgili olarak hangi kurumlarla irtibata geçmeleri gerektiği, kurumlarla irtibata geçerken hangi usulü izlemeleri gerektiği hususlarında bilgilendirmelerini sağlamaktadır.⁹⁴ Söz konusu internet sitesi Türkçe, İngilizce ve Arapça dillerinde erişime açılmıştır.

86 https://sgb.adalet.gov.tr/Resimler/SayfaDokuman/23122019162931YRS_TR.pdf, (E.T.: 21.02.2022).

87 <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2021/04/20210430-9.pdf>, (E.T.: 21.02.2022).

88 https://insanhaklarieylemlani.adalet.gov.tr/resimler/Insan_Haklari_Eylem_Plani_ve_Uygulama_Takvimi.pdf, (E.T.: 06.07.2022).

89 https://edurusmabilgi.adalet.gov.tr/e-durusma-81-ilde-uygulanmaya-basladi_53517, (E.T.: 21.02.2022).

90 Hukuk Mahkemelerinde Ses ve Görüntü Nakledilmesi Yoluyla Duruşma İcrası Hakkında Yönetmelik, 30.06.2021 tarihli ve 31527 sayılı Resmi Gazete.

91 Adalet Bakanlığının 15.02.2022 tarihli ve E-37527827-730.08.01-19/294 sayılı cevabi yazısı.

92 Detaylar için bkz. <https://idariyargiprojesi.adalet.gov.tr/>, (E.T.: 04.07.2022)

93 <https://basin.adalet.gov.tr/taniklara-karekodlu-bilgilendirme-yapilmaya-baslandi>, (E.T.: 21.02.2022).

94 <https://basin.adalet.gov.tr/magdurlar-icin-internet-sitesi-3-dilde-erisime-acildi>, (E.T.: 11.07.2021).

Adli Destek ve Mağdur Hizmetleri Müdürlükleri bünyesinde bulunan adli yardım hizmetleri bürolarında, adli yardım hizmetlerinin kalitesinin artırılması, bu hizmetten faydalananların adalete erişiminin güçlendirilmesi ve adli yardım işlemlerinin bütüncül bir surette yerine getirilmesinin sağlanması amaçlanmaktadır. Bu kapsamda yapılan çalışmalar doğrultusunda, maddi durumu elverişli olmayan kişilerin adli yardıma başvuru usulünün kolaylaştırılması amacıyla standart başvuru formu oluşturulmuş ve başvuru formu, e-devlet üzerinden erişime açılmıştır.⁹⁵

TBB, avukatlık mesleği ile ilgili sorunların başında 160.000'i aşan avukat sayısının yer aldığını belirtirken bunun nedeninin çok fazla hukuk fakültesi açılması ve bu fakültelerin kontenjanlarının yüksek olması olduğunu belirtmektedir.⁹⁶ İHEP'in 9.5.c hedefinde de konuya ilişkin "*Hukuk fakültelerinin kontenjanları daha nitelikli eğitime verilmesini sağlayacak düzeyde tutulacaktır.*" düzenlemesi yer almıştır. Yükseköğretim Kurulu (YÖK) tarafından hukuk fakültelerine giriş sıralaması, 2022 üniversite sınavlarında uygulanmak üzere 125 binden 100 bine yükseltilmiştir.⁹⁷ Bu düzenleme, hâkim, savcı ve avukat adaylarının eğitim gördüğü hukuk fakültelerine yerleşen öğrenci kitlesinin niteliğinin artırılması hususunda önemli bir adım olarak değerlendirilmektedir.

2021 yılı sonu itibarıyla Türkiye'de adli yargıda 9.539 hâkim görev yapmakta olup hâkim başına düşen dosya sayısı 800'dür. Aynı dönem için yine adli yargıda savcı sayısı 6.950 olup savcı başına düşen dosya sayısı 1.365, şüpheli sayısı ise 1.644'tür.⁹⁸ Nisan 2021 itibarıyla, 100.000 kişi başına 19,7 hâkim ve 8,6 savcı düşmektedir. Avrupa ortalaması ise 100.000 kişi başına 21 hâkim ve 12 savcıdır.⁹⁹

İHEP'te öngörülen faaliyetler "Uygulama Takvimi" kapsamında gerçekleştirilmekte ve takip edilmektedir. Ceza muhakemesi hukuku ve idari yargılama usulü hukuku bakımından birtakım değişiklikler getiren Dördüncü Yargı Paketi kapsamında,¹⁰⁰ adil yargılanma hakkı yönünden önemli bir adım olarak, 2577 sayılı İdari Yargılama Usulü Kanunu'nda birinci ve ikinci derece idari yargı mercilerinin cevap verme süresi 60 günden 30 güne düşürülmüştür.¹⁰¹ Ayrıca idari eylemler sebebiyle dava açılmadan önce idareye yapılan zorunlu başvurularda öngörülen 60 günlük süre, değişiklik ile birlikte 30 güne düşürülmüştür. Değişiklikler kapsamında, yargılamada birtakım gecikmelerin önüne geçilmesi ve makul sürede yargılanma hakkının korunması amacıyla idari yargı mercileri tarafından verilen nihai kararların en geç 30 gün içinde yazılacağı düzenlenmiştir.¹⁰² Adil yargılanma hakkına ilişkin mevcut gelişmeler, hakkın güçlendirilmesi bakımından çok önemli adımlardır.

2020 yılında olduğu gibi 2021 yılında da AİHM tarafından ülkemiz aleyhine adil yargılanma hakkının ihlal edildiğinin hükme bağlandığı karar sayısı 23 olmuştur. Bu sayı, 2019 yılında ise 17 olarak kayda geçmiştir.¹⁰³ 2021 yılındaki 23 ihlal kararından biri yargılamanın uzunluğuna ilişkin olup ilgili dönemde yargı kararlarının icra

95 <https://www.aa.com.tr/gundem/adli-yardim-basvuru-formu-e-devlet-uzerinden-erisime-acildi/2341614>, (E.T.: 03.03.2022).

96 Söz konusu bilgi ve değerlendirmeler TBB ile yapılan yazışmalar neticesinde edinilmiştir.

97 <https://www.yok.gov.tr/Sayfalar/Haberler/2021/hukuk-fakultesi-basari-sarti.aspx>, (E.T.: 16.02.2022).

98 Adalet Bakanlığının 11.02.2022 tarihli ve E.74044743-252.01.129/9170 sayılı cevabi yazısı.

99 Avrupa Komisyonu, 2021 Türkiye Raporu, s. 25.

100 8 Temmuz 2021 tarihli ve 7331 sayılı Ceza Muhakemesi Kanunu ve Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun, 14.07.2021 tarihli Resmi Gazete'de yayımlanarak yürürlüğe girmiştir. <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2021/07/20210714-8.htm>, (E.T.: 21.02.2022).

101 https://insanhaklarieylemleni.adalet.gov.tr/resimler/%C4%B0nsan_Haklar%C4%B1_Eylem_Plan%C4%B1_ve_Uygulama_Takvimi.pdf, (E.T.: 01.03.2022).

102 https://insanhaklarieylemleni.adalet.gov.tr/resimler/%C4%B0nsan_Haklar%C4%B1_Eylem_Plan%C4%B1_ve_Uygulama_Takvimi.pdf, (E.T.: 01.03.2022).

103 <https://inhak.adalet.gov.tr/>, (E.T.: 06.07.2022).

edilmemesine ilişkin bir ihlal bulunmamaktadır.¹⁰⁴ Söz konusu ihlal kararlarının verildiği başvuruların 8'inde adil yargılanma hakkının birden fazla ilkesi ihlal edilmiştir.¹⁰⁵

2021 yılında AİHM nezdinde Türkiye aleyhine derdest olan dosya sayısında kısmi artış görülmüştür. Buna göre AİHM önünde Türkiye aleyhine derdest başvuru sayısı 2020 yılında 11.750 iken, 1 Ocak 2022 itibariyle 15.250 şeklinde gerçekleşmiştir. Bu sayı, AİHM nezdindeki toplam derdest başvuruların % 21.7'sini oluşturmaktadır.¹⁰⁶ Derdest başvurular bakımından ülkemiz, Rusya Federasyonu'ndan sonra ikinci sırada bulunmaktadır. 2021 yılında Türkiye aleyhine yapılan 6.221 başvuru sonuçlandırılmış, bunlardan 76'sında ihlal kararı verilmiştir. 2019 yılında 96 olan ihlal kararı sayısı 2020 yılında 85 olarak gerçekleşmiştir. Bu kapsamda, 2021 yılında ülkemiz aleyhine verilen ihlal kararı sayısında 2020 yılına göre yaklaşık % 10.58 azalma olduğu görülmektedir.¹⁰⁷ Bakanlar Komitesi tarafından 2021 yılında toplam 222 kararda gerekli tedbirlerin alındığı ifade edilerek icra süreci sonlandırılmıştır. Bu sayı ile Türkiye 2021 yılı içinde en çok dosya kapatan ülke olmuştur.¹⁰⁸

AYM tarafından 23 Eylül 2012-31 Aralık 2021 tarih aralığını kapsayacak şekilde yayımlanan istatistiklere göre, söz konusu zaman diliminde verilen 26.155 ihlal kararının 20.084'ünün konusunu adil yargılanma hakkı oluşturmaktadır.¹⁰⁹ Bu yönüyle adil yargılanma hakkının ilgili dönemde ihlal kararlarına en fazla konu olan hak olduğu görülmektedir. Bu perspektifle, hakkın daha etkili bir şekilde kullanılabilmesi için bazı hususların geliştirilmesine ihtiyaç olduğu değerlendirilmektedir. Adil yargılanma hakkının her alt kırılımı açısından detaylı analizler yapılması raporun hacmini aşacağından bu noktada sadece ihlal sayılarının yüksek sayı ve oranda olmasından kaynaklanan hususlarda ivedi tedbirlerinin alınması gerektiği vurgusu ile yetinilecektir.

AYM, normların en üst norm olan Anayasa'ya uygunluğu denetlemekte, bunun yanında bireysel başvurular yoluyla da insan haklarının korunması ve geliştirilmesi bakımından önemli bir görev yerine getirmektedir. 2011 tarihli ve 6216 sayılı Anayasa Mahkemesinin Kuruluşu ve Yargılama Usulleri Hakkında Kanun'un ilgili hükümleri doğrultusunda da AYM, insan haklarının korunması hususunda birtakım sorumluluklarını yerine getirmektedir. AYM kararları yargı makamları için uygulanması zorunlu kararlar niteliğinde olduğu gibi, bu bağlayıcılık idari makamlar için de söz konusu olmaktadır. Ayrıca bu bağlayıcılığın her hal ve şartta geçerli olduğu vurgulanmalıdır. En üst norm olan Anayasa ve AYM'nin dayandığı temeller ve esaslar, Mahkeme'nin kararlarının uygulanmasında herhangi bir tereddüdün bulunmamasını gerektirmektedir.¹¹⁰

Devletlerin insan haklarına ilişkin sözleşmelere taraf olması, devletlere uluslararası düzeyde birtakım sorumluluklar yüklediği gibi vatandaşlarına ve fiili egemenliği altında bulundurduğu kişilere yönelik olarak da birtakım sorumluluklar yüklemektedir. Bu kapsamda ilgili devletler, vatandaşlarına ve fiili egemenliği altında bulunan üçüncü kişilere birtakım güvenceler sağlamakla yükümlüdür. Ülkemiz, kurucu üyesi olduğu Avrupa Konseyi bünyesinde oluşturulan AİHS'e taraf durumdadır ve AİHS kapsamında öngörülen AİHM'e bireysel başvuru yolunu kabul etmiştir. Mahkeme tarafından verilen kararların yerindeliği, hukuka ve insan haklarına uygunluğu

104 <https://inhak.adalet.gov.tr/Home/BilgiDetay/10>, (E.T.: 07.07.2022).

105 <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%20>, (E.T.: 01.03.2022).

106 <https://inhak.adalet.gov.tr/Home/BilgiDetay/10>, (E.T.: 21.02.2022).

107 <https://inhak.adalet.gov.tr/Home/BilgiDetay/10>, (E.T.: 31.03.2022).

108 Adalet Bakanlığının 25.02.2022 tarihli ve 62461015-3.10.48.2017 sayılı cevabi yazısı.

109 https://www.anayasa.gov.tr/media/7734/bb_2021_tr.pdf, (E.T.: 21.02.2022).

110 Aynı yönde tespitler için bkz. TİHEK, İnsan Haklarının Korunması ve Geliştirilmesi Raporu 2020, s. 25-26.

değerlendirilebilir, fakat AİHS'in 46. maddesinde yer alan yükümlülüğün göz ardı edilmemesi gerekmektedir.¹¹¹ Bu kapsamda, AİHS hükümlerinin ve AİHM kararlarının uygulanması hususunda ortaya çıkan tereddütler, insan haklarının tam olarak hayata geçirilmesi bakımından birtakım sorunların gün yüzüne çıkmasına sebebiyet verebileceğinden bu konuya hassasiyetle yaklaşılması önem arz etmektedir.¹¹²

2.5. İfade ve Toplanma ile Örgütlenme Özgürlüğü

İfade özgürlüğü, demokratik, özgür ve haklara dayalı toplumların temel koşullarından biridir ve kişisel ve toplumsal gelişmenin de kaynağı olarak kabul edilmektedir. Uluslararası insan hakları müktesebatınca korunan ifade özgürlüğü, Anayasa'nın 25. maddesinde yer alan *"Herkes, düşünce ve kanaat hürriyetine sahiptir. Her ne sebep ve amaçla olursa olsun kimse, düşünce ve kanaatlerini açıklamaya zorlanamaz; düşünce ve kanaatleri sebebiyle kınanamaz ve suçlanamaz."* hükmüyle ulusal mevzuatımızda da temel bir hak olarak düzenlenmiş ve güvence altına alınmıştır.

Anayasa'ya göre sadece düşünce ve kanaatler değil, ifadenin tarzları, biçimleri ve araçları da koruma altındadır. Anayasa'nın 26. maddesinde düşünceyi açıklama ve yayma özgürlüğünün kullanımında başvurulabilecek araçlar "söz, yazı, resim veya başka yollar" olarak ifade edilmiş ve "başka yollar" ifadesiyle her türlü ifade aracının anayasal koruma altında olduğu gösterilmiştir.¹¹³

AİHM tarafından, AİHS'in 10. maddesinde güvence altına alınan ifade özgürlüğü kapsamında Türkiye aleyhine verilen karar sayıları incelendiğinde; 2018 yılında 40, 2019 yılında 35, 2020 yılında 31 ve 2021 yılında 31 ihlal kararı verildiği görülmektedir.¹¹⁴ Son dört yılda gerçekleşen bu düşüşün olumlu bir gelişme olduğu değerlendirilmektedir. Öte yandan 2021 yılında Türkiye, AİHM nezdinde AİHS'in 10. maddesinin en fazla ihlal edildiğinin tespit edildiği ülke olmuştur.¹¹⁵ Keza 2021 yılında Türkiye aleyhine verilen ihlal kararları hak kategorilerine göre incelendiğinde, en çok ifade özgürlüğünün ihlal edildiğine karar verildiği görülmektedir.¹¹⁶

111 AİHS'in 46. maddesinin birinci fıkrası şu şekildedir: *"Yüksek Sözleşmeciler Tarafından, taraf oldukları davalarda Mahkeme'nin verdiği kesinleşmiş kararlara uymayı taahhüt ederler."*

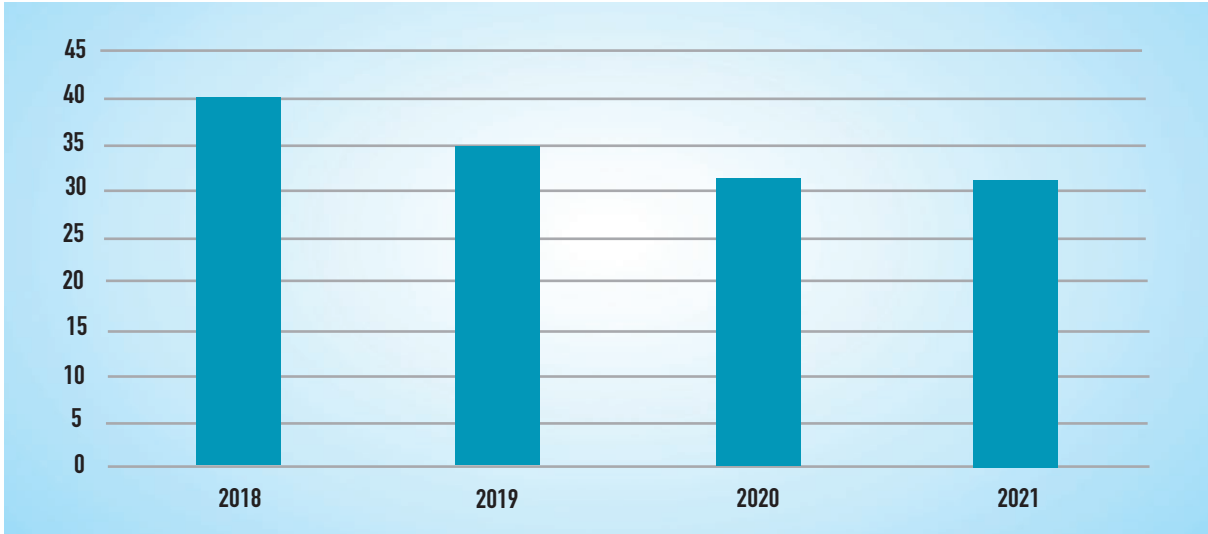
112 Aynı yönde tespitler için bkz. TİHEK, İnsan Haklarının Korunması ve Geliştirilmesi Raporu 2020, s. 25-26.

113 AYM, Keskin Kalem Yayıncılık ve Ticaret A.Ş. ve Diğerleri Kararı, Başvuru no: 2018/14884.

114 <https://inhak.adalet.gov.tr/>, (E.T.: 24.06.2022).

115 chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcglclefindmkaj/https://www.echr.coe.int/Documents/Facts_Figures_2021_ENG.pdf, (E.T.: 24.06.2022).

116 <chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcglclefindmkaj/https://inhak.adalet.gov.tr/Resimler/Dokuman/802202215485812%20-%202021%20YILI%20A%C4%B0HS%20%C4%B0HLAL%20SAYILARI%20DA%C4%9EELIMI.pdf>, (E.T.: 24.06.2022).

Grafik 3: AİHM'in 10. Madde ihlal Kararlarının Yıllara Göre Dağılımı-Türkiye (2018-2021)¹¹⁷

AYM'ye 2012-2021 yılları arasında yapılan 26.155 bireysel başvuru konularına göre tasnif edildiğinde ise bu başvurulardan % 2,5'inin (633) ifade özgürlüğüne ilişkin olduğu görülmektedir. Bu oran; 2012-2020'de 14.273 başvuru için % 4,2 (605), 2012-2019 tarihleri arasında 8.583 başvuru için % 6,6 (570), 2012-2018 tarihleri arasında 4.994 başvuru için % 5,2 (261)'dir.¹¹⁸

Günümüzde ifadenin dile getirildiği araçlardan en önemlileri arasında medya organlarının yer aldığı kabul görmektedir.¹¹⁹ Bu çerçevede bazı haberlere/içeriklere yönelik getirilen yayın yasakları ifade özgürlüğü ve basın özgürlüğü bağlamında değinilmesi gereken hususlardan birini teşkil etmektedir. Toplumun tamamını ilgilendiren birçok konuda haberlere, internet sitesine ve sosyal medya hesabına mahkeme kararları ile erişim ve yayın yasağı getirilmiştir.¹²⁰ AYM, 27 Ekim 2021 tarihli "Keskin Kalem Yayıncılık ve Ticaret A.Ş. ve Diğerleri" kararında ulusal ölçekte yayın yapan bir gazetenin internet sitesi ile bazı internet haber sitelerinde yer alan 129 habere ilişkin mahkemelerce verilen erişimin engellenmesi kararlarının, Anayasa'nın 26. ve 28. maddelerinde koruma altında olan ifade ve basın özgürlüklerine yapılan müdahalenin daha ağır basan yeterli bir toplumsal ihtiyaç baskısına karşılık gelmediği sonucuna varmıştır.¹²¹

Resmi verilere göre Radyo ve Televizyon Üst Kurulu (RTÜK), 2021 yılı içerisinde medya hizmet sağlayıcı kuruluşlara 2.177 adet idari para cezası müeyyidesi, 833 adet geçici yayın durdurma, 277 adet program durdurma, 49 adet yayın lisansı iptali, 2 adet katalogdan çıkarılması müeyyidesi, 3.278 adet idari para ceza ve idari tedbir müeyyidesi uygulamıştır. Söz konusu kararlara karşı sorumlu olan 601 adet radyo kuruluşu, 2.675 adet televizyon kuruluşu ve 2 adet isteğe bağlı medya hizmet sağlayıcı bulunduğu belirtilmiştir. RTÜK'e 2021 yılı içe-

117 <https://inhak.adalet.gov.tr/>, (E.T.: 06.07.2022).

118 chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcglclefindmkaj/https://www.anayasa.gov.tr/media/7734/bb_2021_tr.pdf, (E.T.: 07.07.2022).

119 Ulaş Karan, İfade Özgürlüğü Anayasa Mahkemesine Bireysel Başvuru El Kitapları Serisi -2, Anayasa Mahkemesine Bireysel Başvuru Sisteminin Desteklenmesi Ortak Projesi, 2018, s. 47.

120 <https://tihv.org.tr/ozel-raporlar-ve-degerlendirmeler/verilerle-2021-yilinda-turkiyede-insan-haklari-ihlalleri/>, (E.T.: 24.06.2021).

121 AYM, Keskin Kalem Yayıncılık ve Ticaret A.Ş. ve Diğerleri Kararı, Başvuru no: 2018/14884.

risinde ise 44.175 adet bildirim ulaşılmış; re'sen yapılan denetimler ve vatandaş bildirimlerinin değerlendirilmesi sonucunda 1.768 uzman raporu düzenlenmiştir.¹²²

Basının görev ve sorumluluklarının bilincinde hareket etme yükümlülüğü gözetildiğinde, bazı istisnai durumlarda Anayasa'nın 26., 27. ve 28. maddelerinde yer alan özel sınırlama nedenlerine dayanarak yayın yasakları getirilmesinin ve ilgili medya organlarına yaptırım uygulanmasının kaçınılmaz ve gerekli olabileceği kabul edilmelidir. Olağanüstü durumlarda vatandaşların provokatif söylemlerden korunması ve dezenformasyonun önlenmesi, hukuk devletinin de bir gereğidir.¹²³ Ancak; basına yönelik olarak getirilen sınırlamaların bilginin serbestçe akışı ve halk arasında anlamlı bir tartışma yaşanmasına yönelik ciddi bir tehdit olması nedeniyle hem orantılılık, hem de hukuken öngörülme ve meşru amaç ölçütleri çerçevesinde çok sıkı bir denetime tabi tutulması gerekmektedir.¹²⁴ Eş deyişle, bu noktada dezenformasyonun önlenmesi ile kamunun haber alma hakkı arasında adil bir dengenin kurulması ve demokratik bir toplumda zorunlu bir ihtiyaca cevap vermediği sürece yayın yasağı uygulamalarından kaçınılması, insan hakları idesiyle daha uyumludur.

2021 yılında ifade özgürlüğünün korunması bağlamında önemli bir gelişme olarak Danıştay 10. Dairesince Emniyet Genel Müdürlüğünün toplumsal olaylarda ses ve görüntü alınmasını engelleyen 27 Nisan 2021 tarihli ve 2021/19 sayılı Genelgesi'nin iptali ve yürütmesinin durdurulması istemiyle açılan davada ilgili Genelge için yürütmenin durdurulması kararı vermesi olmuştur. Mahkeme, haberleşme özgürlüğünün temel unsurlarını, haber, düşünce ve kanıları serbestçe öğrenebilme, toplayabilme, açıklayabilme, yayabilme haklarının oluşturduğunu belirterek, haberleşme özgürlüğünün, görsel ve yazılı medya araçları yoluyla fikir, düşünce ve haberlerin yayılmasını güvence altına alan ve daha özel bir ifade biçimi olan basın özgürlüğünü de kapsadığını belirtmiştir.¹²⁵

Demokratik toplumların olmazsa olmazı olarak kabul edilen ifade özgürlüğünün güçlendirilmesi amacıyla On Birinci Kalkınma Planı'nın, "Hukuk Devleti, Demokratikleşme ve İyi Yönetişim" başlıklı 734. maddesinde "ifade özgürlüğüne ilişkin mevzuat ve uygulama gözden geçirilerek, bireylerin hak ve özgürlük alanlarının geliştirilmesi yönünde düzenlemeler yapılacaktır." düzenlemesine yer verilmiştir. 2 Mart 2021 tarihinde kamuoyu ile paylaşılan İHEP'in 4. amaç başlığı "İfade, Örgütlenme ve Din Özgürlüklerinin Korunması ve Geliştirilmesi" olarak açıklanmıştır.¹²⁶ Bu amacı gerçekleştirmek üzere; "ifade ve basın özgürlüğüne ilişkin standartların yükseltilmesi", "toplantı ve örgütlenme hakkının güçlendirilmesi", "din ve vicdan özgürlüğünün en geniş anlamda sağlanması", "nefret söylemi ve ayrımcılıkla mücadelede etkinliğin artırılması" hedefleri belirlenmiştir.¹²⁷

30 Mayıs 2019 tarihinde yayınlanan Yargı Reformu Strateji Belgesi'nde ifade özgürlüğünün insan haklarının vazgeçilmez bir parçasını oluşturduğu, demokrasilerin en önemli koşul ve unsuru olduğu belirtilmiştir. Hak ve özgürlüklere ilişkin standartları yükseltme hedefi kapsamında; ifade özgürlüğüne ilişkin mevzuat ve uygulama analiz edilerek, bireylerin hak ve özgürlük alanlarını daha da genişletecek düzenlemeler yapılması ve ifade özgürlüğünü ilgilendiren yargı kararlarına karşı kanun yolu güvencesi artırılması, İnternet Ortamında Yapılan Yayınların Düzenlenmesi Hakkında Kanun'da ve diğer kanunlarda yer alan erişim engelleme usulleri, ifade öz-

122 RTÜK'ün 01.03.2022 tarihli ve E-44096195-110.01.01-6280 sayılı cevabi yazısı.

123 TİHEK, İnsan Haklarının Korunması ve Geliştirilmesi Raporu 2020, s. 25.

124 Ulaş Karan, İfade Özgürlüğü Anayasa Mahkemesine Bireysel Başvuru El Kitapları Serisi -2, s. 47.

125 <https://www.aa.com.tr/tr/gundem/egmnin-ses-ve-goruntu-kaydi-alinmasi-konulu-gengelgesinin-yurutmesi-durduruldu/2418194>, (E.T.: 07.02.2022).

126 <https://rayp.adalet.gov.tr/resimler/1/dosya/insan-haklari-ep02-03-202115-14.pdf>, (E.T.: 31.03.2022).

127 https://insanhaklarieylemplani.adalet.gov.tr/resimler/%C4%B0nsan_Haklar%C4%B1_Eylem_Plan%C4%B1_ve_Uygulama_Takvimi.pdf, (E.T.: 31.03.2022).

gürlüğü çerçevesinde ele alınarak gerekli değişiklikler yapılması faaliyetlerinin yürütülmesi planlanmıştır. Plan kapsamında; 17 Ekim 2019 tarihinde kabul edilen 7188 sayılı Kanun'un 13. maddesiyle getirilen düzenleme ile 3713 sayılı Terörle Mücadele Kanunu'nun 7. maddesine; "*Haber verme sınırları içerisinde yer alan, eleştiri amacıyla yapılan düşünce açıklamaları suç oluşturmaz.*" hükmü getirilmiştir.

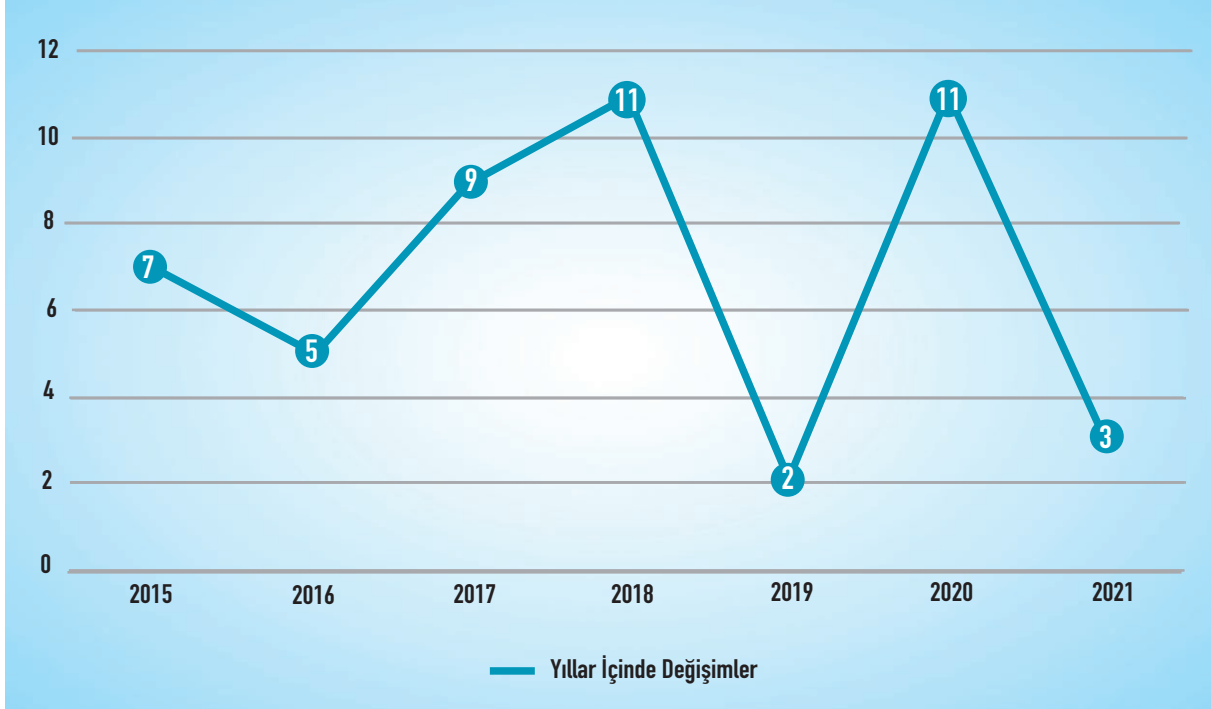
17 Ekim 2019 tarihinde kabul edilen 7188 sayılı Kanun'un 29. maddesiyle getirilen düzenleme ile temyiz edilemeyecek kararlar kapsamında olsa bile; hakaret, suç işlemeye tahrik, suçu ve suçluyu övmeye, halkı askerlikten soğutma ve daha birçok suç türü yönünden bölge adliye mahkemeleri ceza dairelerince verilen kararlara karşı ayrıca Yargıtay nezdinde temyiz kanun yoluna başvuru imkânı getirilmiştir. 17 Ekim 2019 tarihinde kabul edilen 7188 sayılı Ceza Muhakemesi Kanunu ve Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun ile erişimin engellenmesi kararlarının, ilgili internet sitesinin tümü için değil sadece ihlale konu yayın, kısım veya bölümle ilgili olarak uygulanması sağlanmıştır. Böylelikle ihlale konu kısım, bölüm veya yayın dışındaki alanlara erişimin engellenmesi yönündeki olumsuzluk ortadan kaldırılmıştır. 29 Temmuz 2020 tarihli ve 7253 sayılı İnternet Ortamında Yapılan Yayınların Düzenlenmesi ve Bu Yayınlar Yoluyla İşlenen Suçlarla Mücadele Edilmesi Hakkında Kanunda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun'la gerek madde başlıkları gerekse madde içerikleri sadece erişim engellenmesi değil içeriğin çıkartılması ifadesini de içerecek şekilde değiştirilmiştir.

İfade özgürlüğü, toplanma özgürlüğü ile yakın bir muhtevaya sahiptir. Toplanma özgürlüğü, ifade özgürlüğünün özel bir biçimidir ve bu özgürlük gerek ulusal gerek uluslararası müktesebatla güvence altına alınmıştır. Toplantı ve gösteri yürüyüşü düzenleme hakkı çoğulcu demokrasilerin gelişmesinde elzem olan farklı düşüncelerin ortaya çıkması, korunması ve yayılmasını güvence altına almaktadır.¹²⁸

AİHM'in AİHS'in 11. maddesinde düzenlenen toplantı ve gösteri yapma özgürlüğü kapsamında Türkiye aleyhine vermiş olduğu kararların yıllar içerisindeki dağılımı incelendiğinde, 2018 yılında 11, 2019 yılında 2, 2020 yılında 11 ve 2021 yılında 3 ihlal kararı verildiği görülmektedir.¹²⁹

128 Ulaş Karan, Örgütlenme ve Toplanma Özgürlüğü Anayasa Mahkemesine Bireysel Başvuru El Kitapları Serisi-3, Anayasa Mahkemesine Bireysel Başvuru Sisteminin Desteklenmesi Ortak Projesi, Avrupa Konseyi Ankara Program Ofisi, 2018, s. 45.

129 chrome-extension://efaidhbmnnnibpcjpcglclefindmkaj/https://inhak.adalet.gov.tr/Resimler/Dokuman/802202216025420%20-%20%20YILLARA%20G%C3%96RE%20A%C4%B0HS%2011.MADDE%20%C4%B0HLAL%20SAYILARI%20DA%C4%9EILIMI.pdf, (E.T.: 31.03.2022).

Grafik 4: Yıllara Göre AİHS 11. Madde İhlal Sayıları (Toplantı ve Gösteri Yapma Özgürlüğü)¹³⁰

AYM'nin 2012-2021 yıllarını kapsayan istatistikleri incelendiğinde verilen 21.556 ihlal kararının 70'ini (% 0.3) örgütlenme özgürlüğü; 147'sini (% 0.6) ise toplantı ve gösteri yürüyüşü düzenleme hakkı oluşturmaktadır.¹³¹

Toplanma özgürlüğü kapsamında ele alınması gereken önemli bir sorun alanı, iller bazında getirilen eylem ve etkinlik yasaklarına yöneliktir. 2021 yılının ilk 11 ayında Valilikler ve Kaymakamlıklar tarafından 24 ilde ve 6 ilçede en kısıtı 5, en uzun 30 gün olmak üzere 101 kez tüm eylem ve etkinlikler yasaklanmıştır.¹³² Van'da ise tüm eylem ve etkinlikler 21 Kasım 2016 tarihinden bu yana kesintisiz olarak yasaklanmıştır.¹³³ Toplanma özgürlüğü, görüşlerin toplanma suretiyle ifade hakkını¹³⁴ da ihtiva ettiğinden ifade özgürlüğü ile iç içe geçen bağlantılı bir hak olarak değerlendirilmektedir. Gereklilik arz eden durumlarda bu hakka yönelik sınırlamalar getirilebilmektedir. Hatta bu hakka yönelik getirilen sınırlamalar kimi durumlarda devlet açısından bir ödev niteliği taşımaktadır. Bununla birlikte alınan tedbirlerin, anayasal hükümler gereği özlerine dokunulmaksızın alınması ve Anayasa'nın sözüne ve ruhuna, demokratik toplum düzeninin ve lâik Cumhuriyetin gereklerine ve ölçülülük ilkesine aykırı olmaması gerekmektedir. Bu kapsamda bazı illerde valilikler tarafından alınan ve defalarca uzatılan eylem ve etkinlik yasaklarının, hakkın kullanımını büyük ölçüde engelleyen seviyelere ulaşabildiği gö-

130 <https://inhak.adalet.gov.tr/Home/BilgiDetay/10>, (E.T.: 07.07.2022).

131 https://www.anayasa.gov.tr/media/7734/bb_2021_tr.pdf, (E.T.: 07.07.2022).

132 <https://tihv.org.tr/ozel-raporlar-ve-degerlendirmeler/verilerle-2021-yilinda-turkiyede-insan-haklari-ihlalleri/>, (E.T.: 24.06.2021).

133 TİHEK, 22 Haziran 2022 tarihli Van İl İstişare Toplantısı.

134 AİHM, Stankov ve Ilinden Birleşik Makedonyalılar Örgütü/Bulgaristan, Başvuru No: 29221/95, para. 97.

rılmaktadır. Bundan ötürü eylem ve etkinlik yasaklamalarının matbu gerekçelerle sürekli olarak uzatılmasını önleyecek ve bu kararların somut gerekçelere dayanmasını temin edecek düzenlemelerin hayata geçirilmesi gerekmektedir.¹³⁵

Toplantı ve gösteri yürüyüşlerine ilişkin ele alınması gereken önemli bir husus da kolluk kuvvetlerinin gösteri yürüyüşlerine müdahalesidir. Yıl içinde vuku bulan bazı olaylar bu konudaki tartışmaları yeniden gündeme getirmiştir. 1 Ocak 2021 tarihinde Boğaziçi Üniversitesi'ne yapılan rektör atama işlemine tepki olarak başlatıldığı ifade edilen "Boğaziçi Olayları" kitlesel bir düzeye ulaşmasının akabinde kamu düzeni açısından müdahale edilebilir bir noktaya gelse de, müdahale sırasında kullanılan gücün şiddeti (özellikle de göz yaşartıcı niteliği haiz biber gazının kullanımındaki aşırılık) ile ilgili olarak kamuoyunda tepkiler gösterilmiştir.¹³⁶ Uluslararası standartlar ve iç hukuk düzenlemeleri gereğince göz yaşartıcı niteliğe sahip biber gazının barışçıl toplumsal gösterilerde kullanılmaması, ancak barışçıl olmayan ve dağılmamakta direnen topluluklara karşı son çare olarak kullanılması; biber gazının kullanımının zorunlu olması durumunda ise gaza maruz kalanlar kişilere uygun tıbbi müdahale ortamının sunulması gerektiği hususları vurgulanmaktadır. Ayrıca biber gazı ve göz yaşartıcı gazların kullanımı esnasında gösterici topluluğun dışındaki bireylerin de ciddi zararlara maruz kalabildiği unutulmamalıdır.¹³⁷ Gerekli standartlara uyulmaması halinde, AİHM içtihatları doğrultusunda barışçıl bir toplantı ve gösteri yürüyüşüne müdahale edilerek zor kullanılmasının, toplanma ve örgütlenme özgürlüğüne; kullanılan kuvvetin şiddetine ve niteliğine göre yaşama hakkına ve işkence ve kötü muamele yasağına aykırılık teşkil edebileceği göz önünde bulundurulmalıdır.

Toplantı ve örgütlenme hakkının demokratik hukuk devletinin teminatı olduğu gerçeğinden hareketle İHEP kapsamında hedeflerden biri "*Toplantı ve Örgütlenme Hakkının Güçlendirilmesi*" olarak belirlenmiş; hedef doğrultusunda birtakım faaliyetler öngörülmüştür. Bu faaliyetler içerisinde toplantı ve gösteri yürüyüşü hakkının güçlendirilmesi amacıyla "ilgili mevzuat ve uygulamanın uluslararası standartların dikkate alınarak gözden geçirilmesi", "kanuna aykırı toplantı veya gösteri yürüyüşlerine müdahaleye ilişkin ikincil mevzuatın uluslararası standartlar dikkate alınarak incelenmesi", "mülki idare amirleri ve kolluk görevlilerine toplantı ve gösteri yürüyüşü hakkına müdahale uygulamaları hakkında farkındalık artırıcı faaliyetler gerçekleştirilmesi", "sendikal hakların etkin bir şekilde kullanılabilmesi amacıyla yöneticilerin farkındalıklarını artırmaya yönelik faaliyetler yapılması" yer almaktadır.¹³⁸ AB İlerleme Raporlarında bahsedilen hususların Eylem Planı içerisinde geniş yer bulması ve toplanma ve örgütlenme hakkına ilişkin uluslararası standartların takip edilmesinin sıklıkla vurgulanması oldukça önemlidir.

İfade özgürlüğünün bir diğer veçhesini örgütlenme özgürlüğü oluşturmaktadır. AİHM de çoğulculuk ilkesinin bir örgütlenmenin amaçlarını ve görüşlerini özgürce dile getirememesi durumunda yaşama geçirilmesinin mümkün olmadığını göz önünde tutarak, Sözleşme'nin 10. maddesi anlamında görüşlerin ve ifade özgürlüğünün korunmasının örgütlenme özgürlüğünün temel amaçlarından biri olduğunu kabul etmektedir.¹³⁹

135 TİHEK, İnsan Haklarının Korunması ve Geliştirilmesi Raporu 2020, s. 26.

136 <https://istanbul.mazlumder.org/tr/main/faaliyetler/basin-aciklamalari/1/orantisiz-polis-mudahaleleri-kabul-edilemez/13942>, (E.T.: 24.06.2022).

137 BM, Basic Principles on the Use of Force and Firearms by Law Enforcement Officials, 1990; AİHM, Ali Güneş/Türkiye, Başvuru No: 9829/07.

138 İnsan Hakları Eylem Planı, <https://rayp.adalet.gov.tr/resimler/1/dosya/insan-haklari-ep02-03-202115-14.pdf>, (E.T.: 31.03.2022).

139 Ulaş Karan, Örgütlenme ve Toplanma Özgürlüğü Anayasa Mahkemesine Bireysel Başvuru El Kitapları Serisi-3, Anayasa Mahkemesine Bireysel Başvuru Sisteminin Desteklenmesi Ortak Projesi, Avrupa Konseyi Ankara Program Ofisi, 2018, s. 9.

Örgütlenme hakkı bağlamında 2021 yılı içerisinde işçilerin sendikaya üye olmaları nedeniyle işten çıkarıldıklarına ilişkin bazı haberler basına yansımıştır. 7 Temmuz 2021 tarihli yerel bir habere göre¹⁴⁰ Bursa'da Destek Otomotiv Yan Sanayi fabrikasında çalışan 100 işçi, sendikaya üye olmaları sebebiyle işten çıkarılmış; yine 12 Eylül 2021 tarihli başka bir yerel habere göre¹⁴¹ Konya'da otomotiv tedarik sektöründe faaliyet gösteren Kentpar Otomotiv işçilerinin sendikaya üye olmalarının ardından Kod-46 gerekmesiyle işten çıkarılması olayları basına yansımış ve konu yargıya taşınmıştır. Benzer durumlar kamu iş yerleri açısından da gündeme gelmiştir. İstanbul Büyükşehir Belediyesi ve bağlı şirketlerinde çalışan çok sayıda sendikalı işçinin –aynı şirketlere yeni işçiler alındığı bir süreçte- işten çıkarıldığı haberleri kamuoyuna yansımıştır. Anayasa'nın "Sendika kurma hakkı" başlıklı 51. maddesi kapsamında korunan çalışan ve işverenlerin sendikaya üyelik hakkına, Sendikalar ve Toplu İş Sözleşmesi Kanunu'nun 25. maddesinin üçüncü fıkrasında; "İşçiler, sendikaya üye olmaları ve olmamaları, iş saatleri dışında veya işverenin rızası ile iş saatleri içinde, işçi kuruluşlarının faaliyetlerine katılmaları veya sendikal faaliyette bulunmalarından dolayı işten çıkarılamaz veya herhangi bir nedenle farklı muameleye tabi tutulamayacakları"nın öngörülmesine ve Covid-19 döneminde çıkarılan 7244 sayılı Yeni Koronavirüs (Covid-19) Salgınının Ekonomik ve Sosyal Hayata Etkilerinin Azaltılması Hakkında Kanun ile Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun kapsamında işten çıkarılmaya ilişkin kısıtlamalar getirilmesine rağmen¹⁴² mevcut iddialar örgütlenme özgürlüğüne ilişkin kaygıları artırmaktadır.

Örgütlenme özgürlüğüne dair değinilmesi gereken bir diğer husus da gayrimüslim azınlık cemaat vakıflarının yöneticilerinin seçilmesine ilişkin uzun süredir devam eden belirsizliktir. 2 Mart 2021 tarihinde kamuoyuna açıklanan İHEP'te de ülkemizde yaşayan gayrimüslim vatandaşların sorunlarının tespiti ve çözüm yolları için bir dizi faaliyet planlaması yapılmıştır. İHEP 4.3. altında yer alan Faaliyet 4.3.e. "Gayrimüslim cemaat temsilcileriyle sorunların tespiti ve çözüm önerileri geliştirilebilmesi amacıyla düzenli toplantılar yapılacaktır." hükmünü haizdir. Söz konusu faaliyet kapsamında Vakıflar Genel Müdürlüğü koordinesinde 22 Ekim 2021 tarihinde İçişleri Bakan Yardımcısı ve Vakıflar Genel Müdürü, gayrimüslim cemaat temsilcileri ve bazı vakıf başkanları ile bir araya gelerek cemaat vakıflarının ihtiyaçları ve sorunları ile ilgili görüşmelerde bulunmuştur. Yine İHEP yer alan Faaliyet 4.3.f.'de ifade edilen "Gayrimüslim cemaat vakıfları yönetim kurullarının oluşturulması ve seçimine ilişkin Vakıflar Yönetmeliği'nde düzenleme yapılacaktır." hükmü doğrultusunda Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından cemaat vakıflarının da yazılı önerileri alınmak suretiyle, "Cemaat Vakıfları Yönetim Kurulu Seçim Usul ve Esaslarına İlişkin (taslak) Yönetmelik" 2021 yılında hazırlanmıştır. Yönetmelik, 18 Haziran 2022 tarihinde "Cemaat Vakıfları Seçim Yönetmeliği" adıyla 31870 sayılı Resmî Gazete'de yayımlanarak yürürlüğe girmiştir. Sorun bu çözümle ortadan kalkmıştır.

140 <https://www.bursa.com/cikarilan-isciler-direniste-n470125/>, (E.T.: 04.04.2022).

141 https://www.yenikonya.com.tr/guncel/konyada_isten_cikarilan_iscilerin_eylemi_sona_erdii_son_soz_yargida-1609415, (E.T.: 04.04.2022).

142 Kanuna ilişkin ayrıntılı bilgi için bkz. TIHEK, İnsan Haklarının Korunması ve Geliştirilmesi Raporu 2020, s. 27.

2.6. Özel ve Aile Hayatına Saygı ve Kişisel Verilerin Korunması Hakkı

Özel hayata saygı hakkı; herkesin kendisi, ailesi ve mesleğiyle ilgili başkaları tarafından öğrenilmesini istemediği bilgilerin gizliliğini içeren; kişilerin üzeri, eşyası ya da iletişimi ile ilgili olarak, herkese karşı ileri sürülebildiği ve anayasal olarak güvenceye alınmış bir haktır.¹⁴³ Bu bağlamda kişisel verilerin korunması hakkı, özel hayata saygı hakkı kapsamında değerlendirilmektedir. Günümüzde özellikle teknolojik gelişmelere bağlı olarak çok çeşitli amaçlarla hem kamu tüzel kişileri hem özel hukuk tüzel kişileri tarafından kişisel verilerin işlenmesi ve saklanması, artan bir şekilde hakkın gündeme gelmesine ve münhasıran bu alanın düzenleyecek normların oluşturulmasına yol açmıştır.

İnsan onurunu merkeze alan özel hayata saygı hakkı kapsamında kişilerin mahremiyet alanları, ifade edildiği üzere uluslararası ve ulusal belgeler içerisinde kapsamlı olarak koruma altına alınmıştır. İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi'nin 12., Medeni ve Siyasal Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme'nin 17., AİHS'nin 8. maddesi ile bu hak güvence altına alınmıştır.¹⁴⁴ Kişisel verilerin korunması hakkı, Avrupa Konseyi bünyesinde 28 Ocak 1981 tarihinde ihdas edilen Kişisel Verilerin Otomatik İşleme Tabi Tutulması Karşısında Bireylerin Korunması Sözleşmesi ile münhasıran düzenlenmiş olup ülkemiz bu Sözleşme'nin ilk imzacı ülkelerinden biri olmuştur. Kişisel verilerin korunmasına ilişkin bir diğer Avrupa Konseyi belgesi ise 181 No'lu Kişisel Verilerin Otomatik İşleme Tabi Tutulması Karşısında Bireylerin Korunması Sözleşmesine Ek Denetleyici Makamlar ve Sınır Aşan Veri Akışına İlişkin Protokol'dür. Protokol kapsamında ülkeler kişisel verilerin korunması alanında görevlerini tam bağımsızlıkla yerine getirecek denetleyici makam kurmayı taahhüt etmiştir. Bahse konu Protokol ülkemiz tarafından onaylanarak iç hukuka dâhil edilmiştir.¹⁴⁵ Öte yandan Türkiye, Kişisel Verilerin Otomatik İşleme Tabi Tutulması Karşısında Bireylerin Korunması Sözleşmesi'ni Tadil Eden 2018 Protokolü'nü hâlâ imzalamamıştır.¹⁴⁶

Kişisel verilerin korunması hakkı ulusal mevzuatımız ile de korunmaktadır. 2010 yılında gerçekleşen Anayasa değişikliği ile Anayasa'nın 20. maddesine eklenen üçüncü fıkra ile kişisel veriler, "özel hayatın gizliliği ve korunması hakkı" kapsamında anayasal güvence altına alınmıştır. Anayasa'da öngörülen hüküm gereğince 6698 sayılı Kişisel Verilerin Korunması Kanunu (KVKK) 7 Nisan 2016 tarihli ve 29677 sayılı Resmi Gazete'de yayımlanarak yürürlüğe girmiş, böylece kişisel verilerin korunması için gerekli hukuksal altyapı tamamlanmıştır. Ayrıca adı geçen Kanun'la, 181 No'lu Protokol hükümleri doğrultusunda kişisel verilerin korunmasında bağımsız bir denetleyici makam ihtiyacı göz önünde bulundurularak Kişisel Verilerin Korunması Kurumu kurulmuştur. Bu noktada yasal düzeyde norm ihdası önemli ise de, ihdas edilen metnin büyük oranda, Avrupa Veri Koruma Tüzüğü'nün (General Data Protection Regulation-GDPR) selefi olan 95/46/EC sayılı Kişisel Verilerin Korunması Direktifi'nden mülhem olarak düzenlenmiştir. Bu nedenle KVKK'nın GDPR'den ziyade direktif ile daha benzer olduğu görülmektedir. Zaman içerisinde kişisel verilerin korunmasına dair yaşanan gelişmeler, bunun yanında ortaya çıkan ihtiyaçlar ve özellikle birlik üyesi ülkelerdeki uygulama farklılıkları Direktif'in yerine GDPR'nin ihdas edilmesine neden olmuştur. Açık rıza-rıza kavramı noktasındaki kargaşanın sona erdirilmesi, bunun yanında asgari olarak GDPR'de yer alan hakların ve güvenceli yapının temin edilmesi adına gerekli düzenlemelerin yapılmasında isabet olduğu kanaatindeyiz.

143 Hamdi Yaver Aktan, "Yargı Kararları Işığında Özel Yaşam", TBB Özel Yaşamın Gizliliği (Aile Yaşamı, Konut, Haberleşmenin ve Kişisel Verilerin Saklanması) Panel, Ankara, 2018, s. 12.

144 <https://rayp.adalet.gov.tr/resimler/1/dosya/insan-haklari-ep02-03-202115-14.pdf>, (E.T.: 14.04.2022).

145 <https://www.kvkk.gov.tr/Icerik/4183/Kisisel-Verilerin-Korunmasi-Alaninda-Uluslararası-ve-Ulusal-Duzenlemeler>, (E.T.: 25.04.2022).

146 Avrupa Komisyonu, 2021 Türkiye Raporu, s. 33.

Mart 2021'de yayınlanan İHEP'te de kişisel verilerin korunması hakkı özel hayata saygı hakkı ile birlikte ele alınmış ve Plan kapsamında pek çok hedef altında çeşitli faaliyetler öngörülmüştür. Öne çıkan faaliyetlerin arasında "Kişisel Verilerin Korunması Kanunu'nun AB standartları ile uyumlu hale getirilmesi", "kişilerin mağduriyetlerinin ve hak kayıplarının önlenmesi için adli sicil kayıtlarının silinmesinde uygulamadan kaynaklı sorunları giderilmesi", "yargı organlarının ve çeşitli kamu kurumlarının aldıkları kararların kamuoyuyla paylaşılması sürecinde kişisel verilerin korunması" hususuna vurgu yapılması bireylerin lekelenmeme hakkına ve genel itibarıyla kişisel verilerin korunması hakkına yönelik olumlu gelişmelerdir.¹⁴⁷

Kişisel Verileri Koruma Kurulu, kişisel verilerle ilgili haklarının ihlal edildiğini ileri sürenlerin 6698 sayılı Kanun'un 14. maddesi çerçevesinde yaptığı ihbar ve şikâyetler ile Kanun'un 12. maddesi çerçevesinde intikal eden veri ihlal bildirimleri incelemektedir. Bu kapsamda Kurul, 1 Ocak 2021-31 Aralık 2021 tarihleri arasında, 10.060'ü ilgili dönemden, 1.100'ü ise geçmiş yıllardan olmak üzere toplam 11.160 ihbar ve şikâyet hakkında inceleme süreci yürütmüştür. İncelenen başvurular neticesinde Kurul, 2021 yılı içerisinde 149'u ihbar ve şikâyetler; 44'ü ise veri ihlal bildirimleri kapsamında olmak üzere toplam 193 veri sorumlusu hakkında idari para cezası uygulanmasına karar vermiştir.¹⁴⁸

AYM kararlarına bakıldığında ise Mahkeme'nin, hem 2020 yılı hem de 2021 yılında kişisel verilerin korunması hakkıyla bağlantılı olarak özel hayata ve aile hayatına saygı hakkının ihlal edildiğine hükmettiği 4 başvuru bulunmaktadır.¹⁴⁹

Teknolojinin ilerleyişiyle birlikte bireylerin tüketim yönelimleri internet alışverişlerine doğru genişlemekte, bu da elektronik ortamda kişisel verilerin korunmasına yönelik birçok endişeyi beraberinde getirmektedir. Hem dünyada hem de ülkemizde elektronik alışveriş platformlarında işlenen kişisel verilerin internet ortamında illegal yollarla elde edilmesi ve paylaşılması gündeme gelmektedir. Ülkemizde 2021 yılında buna ilişkin yaşanan en büyük olayların başında internet üzerinden yemek siparişi verilmesine imkan sağlayan "Yemeksepeti" uygulaması vasıtasıyla 21 milyondan fazla bireyin kişisel verilerinin ele geçirildiğinin ortaya çıkması gelmektedir. Yaşanan olay üzerine Kişisel Verileri Koruma Kurulu 23 Aralık 2021 tarihli kararında ilgili şirkete, veri sorumlusu şirkete ait web uygulama sunucusuna, sunucudaki açık sebebiyle uygulama kurarak ve komut çalıştırmak suretiyle erişilmesi ve bu ihlalden 21 milyondan fazla kullanıcının etkilenmesi üzerine 1 milyon 900 bin TL idari para cezası vermiştir.¹⁵⁰

2.7. Çalışma Hakkı

Çalışma hakkı sosyal ve ekonomik hak kategorisi arasında yer alan, isteme hakları niteliğindeki pozitif statü haklarından biridir. Bu bağlamda, çalışma hakkı bireylere devletten olumlu bir davranış, bir hizmet, bir yardım isteme imkânı tanımaktadır. Gerek ulusal gerekse uluslararası düzenlemelerde güvence altına alınan çalışma hakkı, diğer temel hak ve özgürlükler gibi ancak belirli şartlarla sınırlandırılabilir, bu hakkın kullanımı belirli yükümlülükleri (ödevleri) de beraberinde getirmektedir. Çalışma hakkının kapsamında insan onuruna yaraşır bir gelir elde etme amacı da bulunmaktadır. Çalışma hakkı, devlete sosyal alanda birtakım ödevler yüklemektedir.

147 <https://rayp.adalet.gov.tr/resimler/1/dosya/insan-haklari-ep02-03-202115-14.pdf>, (E.T.: 18.04.2022).

148 Kişisel Verileri Koruma Kurumu 2021 İdari Faaliyet Raporu, <https://www.kvkk.gov.tr/SharedFolderServer/CMSFiles/eaf2f71e-efa5-48e2-9326-9b7fa2813193.pdf>, (E.T.: 25.04.2022).

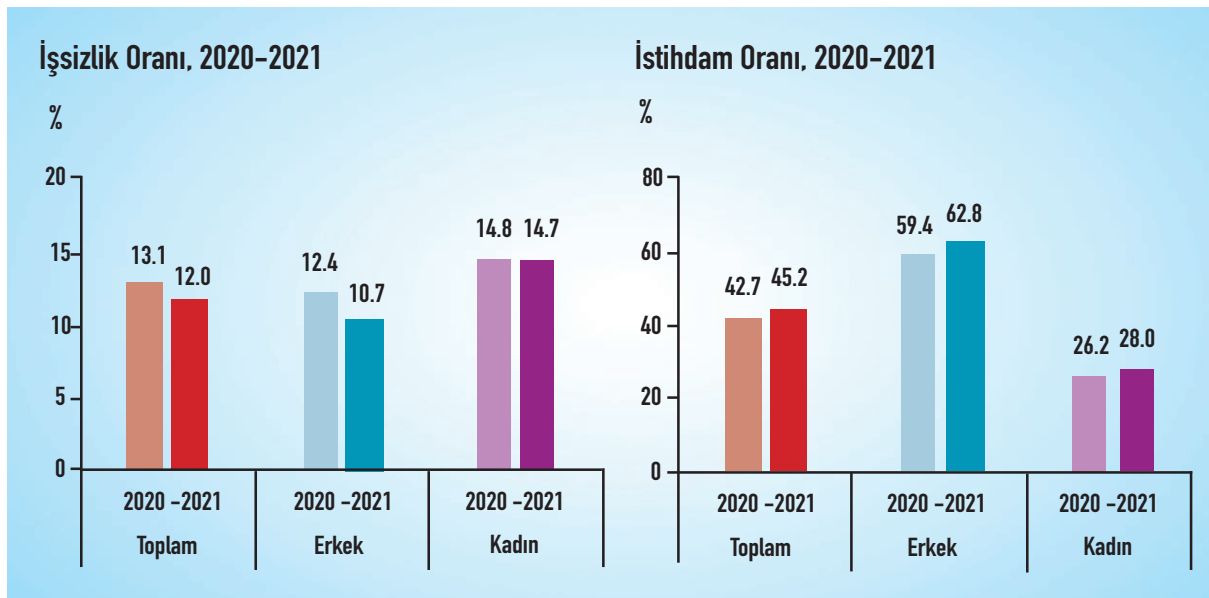
149 <https://kararlarbilgibankasi.anayasa.gov.tr/>, (E.T.: 18.04.2022).

150 <https://www.kvkk.gov.tr/Icerik/7168/2021-1324>, (E.T.: 07.07.2022).

İşsizliğe karşı korunma, insan haysiyet ve onurunu koruyacak bir gelir ile hayatını idame ettirmek her insan için vazgeçilmez bir temel haktır.

Çalışma hakkı kapsamında istihdam oranı, işsizlik oranı, işgücüne katılma oranı gibi veriler önemli göstergelerden olup bu bağlamda ele alınması gerekmektedir. Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK)'in Mart 2022'de yayınladığı işgücü istatistiklerine göre 2021 yılında işsizlik oranı % 12'dir. 15 ve daha yukarı yaştaki kişilerde işsiz sayısı 2021 yılında bir önceki yıla göre 121 bin kişi azalarak 3 milyon 919 bin kişi olmuştur. İşsizlik oranı ise 1,1 puanlık azalış ile % 12,0 seviyesinde gerçekleşmiştir. İşsizlik oranı erkeklerde % 10,7 iken kadınlarda % 14,7 olarak tahmin edilmektedir. İstihdam edilenlerin sayısı 2021 yılında bir önceki yıla göre 2 milyon 102 bin kişi artarak 28 milyon 797 bin kişi, istihdam oranı ise 2,5 puanlık artış ile % 45,2 olmuştur. Bu oran erkeklerde % 62,8 iken kadınlarda % 28,0 olarak gerçekleşmiştir.¹⁵¹

Grafik 5: İşsizlik ve İstihdam Oranı 2020-2021¹⁵²

İşgücü 2021 yılında bir önceki yıla göre 1 milyon 981 bin kişi artarak 32 milyon 716 bin kişi, işgücüne katılma oranı ise 2,3 puanlık artış ile % 51,4 olarak gerçekleşmiştir. İşgücüne katılma oranı erkeklerde % 70,3, kadınlarda ise % 32,8 olmuştur.¹⁵³ İşgücü piyasasında yaşanan pandemi kaynaklı olumsuz gelişmeler uzun süredir uygulanan politika ve teşviklerin etkisiyle yükselmekte olan kadınların işgücüne katılım oranlarını da olumsuz şekilde etkilemiştir. Konuya ilişkin daha ayrıntılı bilgilere "Kadın Hakları" başlığında ayrıca değinilecektir.

Çalışma hakkı kapsamında ele alınması gereken sorun alanlarından biri kayıt dışı istihdamdır. Kayıt dışı istihdam; sosyal güvenlik açısından niteliği itibarıyla yasal işlerde çalışarak istihdama katılan kişilerin, çalışmalarının gün veya ücret olarak ilgili kamu kurum ve kuruluşlarına hiç bildirilmemesi ya da eksik bildirilmesi olarak

151 <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Isgucu-Istatistikleri-2021-45645>, (E.T.: 28.03.2022).

152 <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Isgucu-Istatistikleri-I.-Ceyrek:-Ocak---Mart,-2022-45648#:~:text=%C4%B0%C5%9Fg%C3%BCc%C3%BC%202022%20y%C4%B1%C4%B1%20I.%20%C3%A7eyre%C4%9Finde,ise%20%34%2C2%20oldu>, (E.T.: 07.07.2022).

153 <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Isgucu-Istatistikleri-2021-45645>, (E.T.: 28.03.2022).

tanımlanabilir.¹⁵⁴ Türkiye ve diğer ülkeler için her geçen gün daha büyük bir sorun haline gelen kayıt dışı istihdam, sosyal güvenlik sisteminin sürdürülebilir olmasının önündeki en büyük engellerden birisini teşkil etmektedir. Olağan dışı ve geçici bir istihdam türü olarak belirli bir süre normal karşılanabilecek kayıtdışı, ülkemizde yapısal bir istihdam sorunu haline gelmiştir.¹⁵⁵ 2021 Aralık ayında sosyal güvenlik kuruluşuna bağlı olmadan çalışanların toplam çalışanlar içindeki payını gösteren kayıt dışı çalışanların oranı, 2020 yılının Aralık ayına göre 0,1 puan azalarak % 27,8 olarak gerçekleşmiştir. 2021 Aralık ayında tarım dışı sektörde kayıt dışı çalışanların oranı 2020 yılı Aralık ayına göre 0,5 puan artarak %18,3 olmuştur.¹⁵⁶ İlgili rakamlar, bu alandaki sorunla mücadelede daha etkin tedbirlerin hayat geçirilmesi gerekliliğine işaret etmektedir.

Çalışma hakkı kapsamında ele alınması gereken bir diğer alan sendikalaşma ve sendikal faaliyet yürütme hakkıdır. Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığının Ocak 2021 verilerine göre 14 milyon 371 bin işçiden 2 milyon 69 bin 476'sının sendika üyeliği bulunmaktadır. Ocak 2021 verilerine göre sendikalaşma oranı % 14,4'tür.¹⁵⁷ Bakanlığın Ocak 2022 verilerine göre Türkiye'de 15 milyon 294 bin 362 işçiden 2 milyon 189 bin 645'inin sendika üyeliği bulunmaktadır.¹⁵⁸ Bakanlığın en son Ocak 2022'de yayınladığı verilere göre sendikalaşma oranı kısmi bir azalış göstererek % 14,32'ye gerilemiştir. Buna rağmen ülkemizdeki sendikalaşma oranının diğer ülkelere yakın seviyelerde gerçekleştiği görülmektedir. Örneğin Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Teşkilatı (OECD) ülkelerinde sendika üyelik oranı 2019 yılında ortalama % 15.8 olarak gerçekleşmiştir.¹⁵⁹ Kamu veya özel sektörde çalışanlar arasında sendika tercihlerinden dolayı ayrımcılık ve mobbing gibi olayların yaşandığı ifade edilmektedir.¹⁶⁰ Keza, 2021 yılında sendika üyeliğine bağlı olarak çalışanların işten çıkarıldığına dair iddialar basına ve yargıya da taşınmıştır.¹⁶¹ Dolayısıyla, çalışanların örgütlenme ve sendika hakkından ayrımcılığa maruz kalmaksızın faydalanabilmeleri adına başta eğitimler olmak üzere gerekli adımların atılması ve sendikalaşma oranının artırılması amacıyla gerçekleştirilecek çalışmalarda bu hususun mutlaka gözetilmesi gerekmektedir.

Sendikalar, demokratik hayatın güçlendirilmesi noktasında önemli bir misyon üstlenmektedir. Özellikle hak arama bilincinin yerleşmesi ve yaygınlaşması bağlamında sendikalar öncü bir role sahiptir. Bu nedenle, sendikaların kendi iç kurumsal yapılanmalarına da demokratik işleyiş hâkim kılmaları büyük önem arz etmektedir.

154 http://www.sgk.gov.tr/wps/portal/sgk/tr/calisan/kayitdisi_istihdam, (E.T.: 18.11.2021).

155 İrem Özlem Yanici Erdal, "Türkiye'de Kayıt Dışı İstihdam ve Kayıt Dışı İstihdamla Mücadele Politikaları", *Ufuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 8/16, 2019, s. 227.

156 <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Isgucu-Istatistikleri-Aralik-2021-45642>, (E.T.: 29.03.2022).

157 <https://www.bloomberght.com/calisan-sayisi-artti-sendikalilik-orani-dustu-2297690>, (E.T.: 28.03.2022).

158 https://www.csgb.gov.tr/media/88077/2022_ocak.pdf, (E.T.: 29.03.2022).

159 <https://stats.oecd.org/Index.aspx?DataSetCode=TUD>, (E.T.: 07.07.2022).

160 TİHEK, Zonguldak İl İstişare Toplantısı Sonuç Bildirgesi, chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcglclefindmkaj/https://www.tih.gov.tr/upload/file_editor/2022/05/1653297888.pdf (E.T.: 3.6.2022).

161 Ayrıntılı bilgi için bkz. Bölüm "2.5. İfade ve Toplantı ve Örgütlenme Özgürlüğü".

Tablo 3: Türkiye'de Sendikalaşma Oranı¹⁶²

	2021 Ocak	2022 Ocak
Toplam	14.371.000	15.294.000
Toplam Sendikalı	2.069.000	2.189.000
Sendikalı oranı (%)	14,4	14,3

2022 Yılı Cumhurbaşkanlığı Yıllık Programı'nda istihdam ve çalışma hayatına ilişkin mevcut durum ele alınmıştır. 2020 yılının ilk yarısında başlayan Covid-19 pandemi süreci 2021 yılında da devam ederek işgücü piyasası üzerindeki olumsuz etkilerini sürdürmüştür. Pandemi nedeniyle işyerlerine ve çalışanlara verilen desteklerin süreleri uzatılmış, işyerlerinde üretimin ve istihdamın sürdürülebilirliğini sağlamak amacıyla pandemi koşullarındaki değişimlere bağlı olarak dönem dönem uzaktan çalışma uygulamalarına başvurulmuştur. Bu dönemde işverenlere; kayıtlı sigortalılar ile kadınlar, gençler ve engelliler gibi dezavantajlı grupların istihdamının artırılması, bölgesel, büyük ölçekli yatırımlar ile stratejik yatırımların özendirilmesi, bölgesel gelişmişlik farklılıklarının azaltılması gibi amaçlarla yürürlükte olan 19 ayrı prim desteği, teşvik ve indirimlerinden yararlanabilme imkânı sağlanmıştır.

Pandemi döneminde verilen teşvik ve destekler kapsamında toplam 75 milyar TL kaynak aktarılmıştır. 2020 yılı içerisinde sektör ayrımı yapılmaksızın işverenlere, ödeyecekleri sigorta priminden mahsup edilerek aylık 75 TL asgari ücret desteği verilmiş, 2021 yılında da aynı uygulamaya devam edilmiştir. Bu kapsamda 2021 yılı ilk yedi ayı için 2,8 milyar TL ödeme yapılmıştır.¹⁶³ Ayrıca, 25 Mart 2020 tarihinde 4447 sayılı İş Kanunu'na eklenen "Geçici Madde 23" ile salgın döneminde kısa çalışma ödeneğinin kapsamı genişletilmiş, şartları kolaylaştırılmış ve süreç hızlandırılmıştır. İş Kanunu'na tabi işçi çalıştıran kamu ve özel işyerleri için uzaktan çalışma modelinin usul ve esaslarının belirlendiği Uzaktan Çalışma Yönetmeliği 10 Mart 2021 tarihinde yayımlanmıştır.¹⁶⁴

Çalışma hakkı kapsamında ele alınması gereken alanlardan bir diğeri işten çıkarma yasağı, kısa çalışma ödeneği ve nakdi destek uygulamalarıdır. Covid-19 pandemisiyle beraber Nisan 2020'de başlayan işten çıkarma yasağı, kısa çalışma ödeneği ve nakdi ücret desteği uygulamaları 1 Temmuz 2021 itibarıyla sona ermiştir. 29 Şubat 2020-30 Haziran 2021 tarihleri arasında yapılan Covid-19 sebepli "Kısa Çalışma Ödeneği" başvuru sayısı 716.166, olumlu sonuçlanan talep sayısı ise 608.897 olmuştur. "Nakdi Ücret Desteği" kapsamında ise yaklaşık 3,1 milyon kişiye ödeme yapılmıştır.¹⁶⁵

Çalışma hakkı kapsamında ele alınması gereken alanlardan birini Covid-19 ile mücadele kapsamında sağlık çalışanlarının istifa, emeklilik ve izin taleplerine yönelik getirilen kısıtlamalar oluşturmaktadır. Söz konusu sınırlamalar, Covid-19 pandemisiyle mücadelenin kesintisiz ve etkin sürdürülmesi ve hastalığın yayılımının önlenmesi amacıyla kamu yararı gözetilerek getirilmiş olsa da kısıtlamaların makul bir süre için geçerli olması,

162 <https://www.bloomberght.com/calisan-sayisi-artti-sendikalilik-orani-dustu-2297690>, (E.T.: 28.03.2022).

163 Strateji ve Bütçe Başkanlığı, 2022 yılı Cumhurbaşkanlığı Yıllık Programı, 25.10.2021 tarihli ve 4633 sayılı Cumhurbaşkanlığı Kararı, s. 251-252.

164 Strateji ve Bütçe Başkanlığı, 2022 yılı Cumhurbaşkanlığı Yıllık Programı, s. 252.

165 Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığının 11.02.2022 tarihli ve E-54723196-000-94421 sayılı cevabi yazısı.

sağlık çalışanlarının durumunu gözetmesi ve kamu sağlığı ile sağlık çalışanlarının temel hakları arasında adil bir denge sağlaması gerekmektedir. Bu bağlamda 27 Ekim 2020 tarihinde pandeminin şartları da göz önünde bulundurularak genel sağlığın ve kamu yararının korunması amacı ile getirilen izin ve istifa yasağının 1 Temmuz 2021 tarihi itibarıyla yürürlükten kaldırılması hakka getirilen sınırlamanın makul süre ile sınırlı tutulması açısından önem arz etmekte ve olumlu karşılanmaktadır.

2022 yılı Cumhurbaşkanlığı Yıllık Programı'nda istihdam ve çalışma hayatında başta dijital beceriler olmak üzere, piyasanın ihtiyaç duyduğu alanlarda işgücünün niteliğinin geliştirilmesi, aktif işgücü programlarının yaygınlaştırılması ve etkinliğinin artırılması, esnek çalışma biçimlerinden daha geniş kesimlerin faydalanması, özel politika gerektiren grupların işgücü ve istihdama katılımlarının artırılması, kayıt dışı istihdamın azaltılması ile iş sağlığı ve güvenliği alanında yürütülen hizmetlerin nitelik ve verimliliğinin yükseltilmesi hususlarında ilerleme kaydedilmesi ihtiyacının devam ettiği belirtilmiştir.¹⁶⁶

Çalışma hakkı kapsamında ele alınması gereken bir diğer sorun alanı iş yerinde psikolojik taciz ya da yaygın bilinen adıyla mobbingdir. Mobbing, "işyerlerinde bir veya birden fazla kişi tarafından diğer kişi ya da kişilere yönelik gerçekleştirilen, belirli bir süre sistematik biçimde devam eden, yıldırma, pasifize etme veya işten uzaklaştırmayı amaçlayan; mağdur ya da mağdurların kişilik değerlerine, mesleki durumlarına, sosyal ilişkilerine veya sağlıklarına zarar veren; kötü niyetli, kasıtlı, olumsuz tutum ve davranışlar bütünü" olarak tanımlanmaktadır.¹⁶⁷ İş yeri kanseri olarak da adlandırılan mobbing, çalışma hakkı ile birlikte ayrımcılık yasağının ve kişinin maddi ve manevi varlığını koruma hakkının da ihlal edilmesine yol açabilmektedir. Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığının 2021 yılında kamu ve özel sektörden aldığı mobbing başvuru sayısı toplam 11.520 olmuştur.¹⁶⁸

Tablo 4: Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığına Yapılan Mobbing Başvuruları (2021)¹⁶⁹

Sektörü	Başvuru Sayısı	Yüzde (%)
Mobbing (Kamu Sektörü)	2.172	19
Mobbing (Özel Sektör)	9.348	81
Genel Toplam	11.520	100

TİHEK de 6701 sayılı Kanun kapsamında¹⁷⁰ 2021 yılında mobbing iddialarıyla ilişkili 46 başvuru almıştır ve ayrımcılık türlerine dayalı olarak yapılan başvuru tasnifinde mobbing ikinci sırada bulunmaktadır.¹⁷¹ Çalışma barışını bozan, hem çalışana hem topluma zarar veren ve temel hakların kullanılmasını engelleyen veya zorlaştıran mobbingin önlenmesi amacıyla çalışmaların yoğunlaştırılması gerekmektedir.

166 Strateji ve Bütçe Başkanlığı, 2022 yılı Cumhurbaşkanlığı Yıllık Programı, s. 254.

167 Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı, İşyerlerinde Psikolojik Taciz (Mobbing) Bilgilendirme Rehberi, Ankara, 2017, s.9.

168 Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığının 11.02.2022 tarihli ve E-54723196-000-94421 sayılı cevabi yazısı.

169 Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığının 11.02.2022 tarihli ve E-54723196-000-94421 sayılı cevabi yazısı.

170 6701 sayılı Kanun kapsamında mobbing; "işyerinde yıldırma" olarak ifade edilmekte ve ayrımcılık türü olarak kabul edilmektedir. Kanun'un 2. maddesinin birinci fıkrasının (g) bendinde işyerinde yıldırma şu şekilde tanımlanmaktadır: "Bu Kanunda sayılan ayrımcılık temellerine dayanılarak kişiyi işinden soğutmak, dışlamak, bıkırtmak amacıyla kasıtlı olarak yapılan eylemleri (...) ifade eder."

171 TİHEK, 2021 Yılı Faaliyet Raporu, s. 80.

2.8. Eğitim Hakkı

Eğitim hakkı, sosyal ve ekonomik haklar arasında devletlerin pozitif yükümlülükleri kapsamında birtakım sorumluluklarının bulunduğu bir hak alanıdır. Bir insan hakkı olarak eğitim hakkı "güçlendirme hakkı" olarak nitelendirilebilmektedir.¹⁷² Hem kendi başına bir insan hakkı hem de diğer insan haklarını gerçekleştiriminin vazgeçilmez bir aracı olan eğitim hakkı, herkes için güvence altına alınmış temel bir haktır.

Covid-19 pandemisi, tüm dünyada olduğu gibi ülkemizde de sosyal, ekonomik ve kültürel hayatı derinden etkilemiş, eğitim faaliyetleri de pandeminin olumsuz etkilerine maruz kalmıştır. Pandeminin kontrol altına alınması için eğitimlerin uzaktan, çevrimiçi platformlar vasıtasıyla gerçekleştirilmesi çabalarına MEB çok hızlı bir şekilde reaksiyon göstermiş ve gerekli tedbirleri almıştır. MEB ile birlikte diğer kamu kurumlarının da bu noktada yoğun bir gayreti olmuştur. Örneğin, Gençlik ve Spor Bakanlığı (GSB), bu dönemde bünyesindeki gençlik merkezlerini Eğitim Bilişim Ağı'na (EBA) çevirmiş, öğrencilerin bu durumdan asgari düzeyde etkilenmesi için çaba sarf etmiştir. Tüm bu çalışmalara rağmen bu süreçte sosyo-ekonomik düzeyi düşük kesimler, belirli azınlık gruplarına mensup olan kişiler ve özel eğitime ihtiyaç duyanlar gibi dezavantajlı öğrenciler, eğitim hakkından etkili bir şekilde faydalanabilmek için gerekli araçlara erişmekte güçlük çekmiştir.¹⁷³ Ayrıca, pandemi sürecinde özellikle köylerde eğitim gören çocukların birleştirilmiş sınıflı okulların sayısının azaltılmasıyla birlikte eğitime erişimlerinde yaşanan sorunların arttığına yönelik hususlar gündeme getirilmiştir.¹⁷⁴

Pandeminin seyri doğrultusunda 6 Eylül 2021 tarihine kadar dönemsel olarak uygulanan yüz yüze ve uzaktan eğitim, bu tarihten itibaren yerini tüm kademelerde tam zamanlı yüz yüze eğitime bırakmıştır. MEB, salgın döneminde öğrencilerin yaşadığı akademik kayıpların giderilmesi ve sosyal ve duygusal durumlarının desteklenmesi için çeşitli çalışmalar gerçekleştirmiştir. Bu kapsamda 9 Şubat 2021'de Bakanlık, öğrencilerin bireysel gereksinimlerinin tespit edilmesi ve ihtiyaçlarına cevap verilmesi amacıyla geliştirilen Ulusal Destekleme Programı (UDEP)'in uygulanmaya başlanacağını açıklamıştır. 1,5 yıl sürmesi planlanan ve öğrencilerin ihtiyaçlarına yönelik destek programlarını barındıran UDEP kapsamında telafi eğitimleri gerçekleştirilmiştir. İki aşamadan oluşan telafi eğitimlerinin ilk aşamasında "EBA'ya katılım oranı en az olan ve imkânsızlıkları bulunan 1001 köy okulu" tespit edilmiş; bu okullar için acil müdahale planı hazırlanmıştır. İkinci aşama ise tüm Türkiye'de uygulanmıştır. 5 Temmuz 2021'de başlayan telafi eğitim programları kapsamında okullar 31 Ağustos 2021'e kadar açık kalmıştır. MEB tarafından 12 Temmuz 2021'de yapılan açıklamaya göre telafi eğitimlerine katılım için 321.000 öğretmen ve 8.000.000 öğrenci başvuruda bulunmuştur.¹⁷⁵ Pandemi nedeniyle çeşitli gerekçelerle uzaktan eğitime katılmakta güçlük çeken çocuklar bakımından kayıplarının telafi edilebilmesi için çalışmaların sürdürülmesinin eğitimde fırsat eşitliğinin sağlanması açısından önemli olduğu değerlendirilmektedir.¹⁷⁶

Okul öncesi eğitim, ilkokul, ortaokul, lise, üniversite ve yüksekokullar vb. özel eğitim-öğretim kurumlarının vereceği eğitim ve öğretim hizmetlerinde %8 olan katma değer vergisi oranı 1 Eylül 2020 - 30 Haziran 2021 tarihleri arasında geçici olarak %1'e indirilmiştir. Mezkûr vergi indirimi, salgın döneminde özel sektörün desteklenmesi bakımından atılan adımların devamı niteliğinde olup, vergi indiriminin vatandaşa yansıtılması şeklinde bir sonucun öngörülerek ilgili düzenlemenin yapılmış olması olumlu bir gelişmedir.

172 Wolfgang Benedek, İnsan Haklarını Anlamak İnsan Hakları El Kitabı, s. 267.

173 Bkz. TİHEK, İnsan Haklarının Korunması ve Geliştirilmesi Raporu 2020, s. 29.

174 TİHEK, 20.04.2022 tarihli Zonguldak İl İstişare Toplantısı, Zonguldak İl İstişare Toplantısı Sonuç Bildirisi için bkz.chrome-extension://efaidnbmnnnibpajpcglclefindmkaj/https://www.tihe.gov.tr/upload/file_editor/2022/05/1653297888.pdf, (E.T.: 07.07.2022).

175 https://www.meb.gov.tr/, (E.T.: 07.07.2022).

176 chrome-extension://efaidnbmnnnibpajpcglclefindmkaj/https://www.tihe.gov.tr/upload/file_editor/2022/05/1653297888.pdf, (E.T.: 07.07.2022).

Eğitimsel olanaklara erişimde okullaşma oranı önemli göstergelerden birini teşkil etmektedir. İlköğretim okullarında net kayıt olma oranı, 2021 yılında kızlarda %93,5 ve erkeklerde %93,7 ile %93,6 oranına yükselerek hafif bir artış göstermiştir. Ortaokullarda net kayıt olma oranı, kızlarda %96,1 ve erkeklerde %95,7'lik bir oranla %93,32'ten %95,9'a yükselmiştir. Liselerde net kayıt olma oranı %84,2'den %85,0'a çıkmıştır (kızlarda %84,9, erkeklerde %85,2). Yükseköğretimde net kayıt olma oranı %44,1'den %43,4'e düşmüştür (kızlarda %46,3, erkeklerde %40,6).¹⁷⁷ 2021 yılında okullaşma oranı genel olarak yükselme eğilimi göstermekle beraber lise ve yükseköğretim düzeyinde bu oranın diğer kademelere kıyasla düşük olduğu görülmektedir. Çocukların eğitim sisteminde kalmasının sağlanmasının başta çocuk işçiliği ve erken yaşta ve zorla evliliklerle mücadele olmak üzere çocukların temel hak ve özgürlüklerinin korunmasında en önemli yollardan biri olduğu bilinmektedir. Bu nedenle de okullaşma oranının her düzeyde artırılması için gerekli takip ve çalışmaların yapılmasına duyulan ihtiyaç devam etmektedir.

Eğitim hakkına ilişkin ele alınması gereken önemli bir husus geçici koruma statüsü ile ülkemizde yaşayan ve eğitim alan Suriyeliler ile diğer yabancı uyruklu kişilere ilişkindir. Bu bağlamda, ülkemizde geçici barınma merkezleri ile GGM gibi kurumlarda sağlanan eğitim imkânları yanında açık öğretim sistemi ve halk eğitim sisteminin yaygın halde bulunması, eğitimin kurumsallaşması ve normlaşması açısından önemlidir. Bilhassa geçici barınma merkezlerinde okul öncesi de dâhil olmak üzere okul çağındaki bulunan çocukların tamamı için eğitim hizmetlerinin mevcudiyeti, ayrıca geçici koruma kapsamındaki Suriyeli yabancılara meslek kazandırılmasının amacıyla yetişkin eğitim hizmetlerinin sunulması; eğitim hizmetlerinin yaygınlaştırılması bakımından oldukça önemli gelişmeler olarak değerlendirilmektedir. Bununla beraber MEB Hayat Boyu Öğrenme Müdürlüğü Göç ve Acil Durumlarda Eğitim Daire Başkanlığı tarafından açıklanan verilere göre 2021-2022 eğitim-öğretim yılında, ülkemizde bulunan yabancı uyruklu çocuklardan okullaşamayanların oranı %31,49 olarak gerçekleşmiştir.¹⁷⁸ Suriyeli çocuklar bakımından ise özellikle 10-11 yaşlarından sonra eğitimden kopuşlarla birlikte çocuk işçiliğinin de arttığı görülmektedir.¹⁷⁹ Yabancı uyruklu çocukların okullaşma oranının artırılması ve eğitimden kopuşların önlenmesi amacıyla başta ayrımcılıkla mücadele olmak üzere gerekli önlemlerin alınmasına ihtiyaç duyulmaktadır.

Diğer taraftan MEB ve GSB tarafından ülkemizdeki sığınmacı gençlere yönelik eğitim ve sosyal uyum odaklı önemli projeler de gerçekleştirilmektedir. MEB tarafından AB FRIT programı kapsamında, geçici koruma altındaki çocukların Türkiye'deki eğitime erişimlerine katkıda bulunmak amacıyla 2016 yılında başlatılan "Suriyeli Çocukların Türk Eğitim Sistemine Entegrasyonunun Desteklenmesi Projesi (PIKTES)" halen 26 ilde sürdürülmektedir. GSB tarafından da UNICEF işbirliği 2016 yılından beri sığınmacıların yoğun olarak yaşadığı illerde (halihazırda 25 il) Gençlik Merkezleri aracılığıyla eğitsel, kültürel, sportif ve sanatsal faaliyetler içeren "Sosyal Uyum Projesi" yürütülmektedir.

2020-2021 yılı Yükseköğretim Kurulu istatistiki verilerine göre ülkemizde 3.114.623 ön lisans, 4.676.657 lisans, 343.569 yüksek lisans, 106.148 doktora öğrencisi bulunmaktadır. Ayrıca ülkemizde 127 devlet üniversitesi, 77 vakıf üniversitesi yer almaktadır. Türkiye'de devlet üniversitesi olmayan bir il bulunmamaktadır. Söz konusu eğitim kurumlarında fakülte ve bölüm kontenjanlarının planlamasının iyi yapılması, ayrıca nitelik yönünden üniversitelerin desteklenmesi önem arz etmektedir. Fakülte ve bölüm kontenjanlarına ilişkin planlamanın

177 Avrupa Komisyonu, 2021 Türkiye Raporu, s. 100.

178 http://hbogm.meb.gov.tr/meb_iys_dosyalar/2022_01/26165737_goc2022sunu.pdf, (E.T.: 26.06.2022).

179 TİHEK, BM Çocuk Hakları Sözleşmesi'nin Kabulününün 32. Yılında Çocuk Hakları Sempozyumu Kitabı, Antalya, 2021, s. 86.

etkin bir şekilde gerçekleştirilmesinin, bazı fakülte ve bölüm mezunlarında oluşabilecek yığılmanın önüne geçilmesini sağlayacağı ve işsizlik oranlarının artmasını engelleyeceği değerlendirilmektedir.

Ortadoğu Teknik Üniversitesi University Ranking by Academic Performance (URAP) Laboratuvarınca hazırlanan rapora göre, ülkemizden üç üniversite "Dünyanın En İyi İlk 500 Üniversitesi" listelerinden üçünde bulunarak Türkiye'deki en iyi üniversiteler olarak değerlendirilmiştir.¹⁸⁰ Bu rakamlar, ülkemizdeki üniversitelerin kalitesinin her geçen yıl iyileştirildiğini, ama aynı zamanda mevcut yükseköğretim kurumlarına nitelik kazandırma yolunda birtakım eğitim politikalarına ihtiyaç duyulduğunu göstermektedir. Dolayısıyla mevcut üniversitelerin nitelik yönünden desteklenmesinin, eğitim kalitesini artırmaya sağlayacağı katkının, çalışılan alanda gerekli ve yeterli uzmanlık bilgisine sahip yetkin personel sayısının artmasına olanak tanıyacağı belirtilmelidir.

2.9. Sağlık Hakkı

Sağlık hakkı, sağlıklı birey ve toplum hedefine ulaşabilmek için gerekli şartları ve tesisleri ihdas ederek bunların kullanıma sunulmasını ihtiva etmektedir. Sağlık hakkı devletlere saygı duyma, koruma ve yerine getirme yükümlülüğü yüklemektedir.¹⁸¹

Covid-19 pandemisi dünya genelinde olduğu gibi ülkemizde de etkisini 2021 yılında sürdürmeye devam etmiştir. Salgının başlamasını müteakiben kısa süre içerisinde oluşturulan Covid-19 Bilim Kurulu, ulusal düzeyde ve illerde "Pandemi Koordinasyon Kurulları" ve "Operasyon Merkezleri" ile hızlı, etkin ve sürekli güncellenen kararlar ve tedbirler aracılığıyla pandemiyle mücadele etmiştir.¹⁸² Covid-19 pandemisiyle mücadelenin yanı sıra genel sağlık hizmetlerinin aksamamasını sağlamak üzere yeni hastaneler hizmete alınmıştır. Pandeminin başlangıcından itibaren yatak kapasitesi 12.931 artırılmış, söz konusu kapasite artışıyla 6.935 ilave erişkin yoğun bakım yatağı hizmete alınmıştır.¹⁸³ Ayrıca salgınla mücadelede görüntülü muayene imkânı sağlayan "Dr. e-Nabız Sistemi" hizmet vermeye başlamıştır. Bu sayede evden çıkmaması gereken Covid-19 hastaları ve izolasyon kapsamındaki temaslı kişilerin sağlık kuruluşuna gitmeden hekimle internet üzerinden görüşmesine imkan sağlanmıştır.¹⁸⁴

Engelli bireylerin ve kronik hastaların pandemi sürecinde hayatlarını kolaylaştırmak için 1 Ocak 2020 tarihinden itibaren süresi dolan sağlık raporlarının ve reçetelerinin geçerlilik süreleri uzatılmıştır. Pandemiyle mücadele kapsamında aktif raporlu vatandaşların ilaç ve tıbbi malzemelerini sağlık hizmet sunucusuna gitmeden reçetesiz karşılanması sağlanmıştır.¹⁸⁵ Bu noktada özellikle vurgulanması gereken bir diğer husus, pandemi süresince test, aşı, ilaç, yoğun bakım vb. tüm sağlık hizmetlerine erişimin ücretsiz olarak sağlanmasıdır. Hem maddi hem de beşeri anlamda yapılan yatırımların neticesinde Türkiye, pandemi sürecini en başarılı yöneten ülkeler arasında yer almıştır. Pandemi ile birlikte vatandaşların sağlık hakkına erişimini kolaylaştıran uygulamaların hayata geçirilmesi son derece olumlu gelişmelerdendir. Kaymakamlıklar bünyesinde teşekkül ettirilen vefa destek grupları sosyal yardımların yanında sağlık hakkının korunması noktasında da önemli bir misyon üstlenmiştir.

180 <https://www.aa.com.tr/tr/egitim/dunya-super-ligine-giren-turk-universiteleri-aciklandi/2172279>,(E.T.: 25.03.2022).

181 Nazmi Zengin, "Sağlık Hakkı ve Sağlık Hizmetlerinin Sunumu", Sağlıkta Performans ve Kalite Dergisi, 1/1, 2010, s. 1.

182 Strateji ve Bütçe Başkanlığı, 2022 yılı Cumhurbaşkanlığı Yıllık Programı, s. 257.

183 Strateji ve Bütçe Başkanlığı, 2022 yılı Cumhurbaşkanlığı Yıllık Programı, s. 258.

184 Strateji ve Bütçe Başkanlığı, 2022 yılı Cumhurbaşkanlığı Yıllık Programı, s. 258.

185 Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığının 11.02.2022 tarihli ve E-54723196-000-94421 sayılı cevabi yazısı.

Covid-19 pandemisi ile mücadelede aşılama stratejileri hastalığın kontrolünde kilit bir rol üstlenmiştir ve ayrımcılığa maruz kalmaksızın aşılarla erişim her insanın mümkün olan en yüksek sağlık standardına sahip olma hakkının bir gereğidir.¹⁸⁶ Bu kapsamda alikonulma yerlerinde de sağlık hizmeti sunumu ve bu yerlerde bulunan kişilerin aşılama oranları önem arz etmektedir. Adalet Bakanlığında alınan resmi verilere göre ceza infaz kurumlarında, "Sağlık Bakanlığı Ulusal Covid-19 Aşı Programı" uyarınca, tüm tutuklu ve hükümlüler ile personele rızaları doğrultusunda aşı uygulama işlemleri yapılmıştır. 8 Mart 2022 tarihi itibarıyla ceza infaz kurumlarında bulunan hükümlü/tutukluların % 96'sına 1. doz, % 90'ına 2. doz, % 54'üne 3. doz aşı uygulaması yapılmıştır. Bu kapsamda 1. doz aşı uygulanan hükümlü/tutuklu sayısı 201.891, 2. doz uygulanan hükümlü/tutuklu sayısı 189.068 ve 3. doz uygulanan hükümlü/tutuklu sayısı 114.108 olmuştur.¹⁸⁷ Mevcut veriler ışığında, ülkemizde ücretsiz olarak aşıya erişimin hükümlü ve tutuklular bakımından sağlandığı, aşı tedariki ve uygulama konusunda Türkiye'nin iyi bir durumda olduğu değerlendirilmektedir.

Sağlık hakkı kapsamında incelenmesi gereken bir diğer konu Türkiye'deki sağlık bütçesi ve sağlık yatırımlarıdır. Özellikle 2020 Mart ayında ortaya çıkan Covid-19 pandemisi ile birlikte sağlığa ayrılan bütçe ve sağlık yatırımları önemini artırmıştır. 2021 Yılı Yatırım Programı kapsamında sağlık yatırımlarının payı % 7,5 olmuştur. Merkezi Yönetim Bütçesi kapsamındaki kuruluşlardan en fazla yatırım ödeneği tahsis edilen kuruluşlar arasında Sağlık Bakanlığı yer almakta olup Sağlık Bakanlığına 8,6 Milyar TL yatırım ödeneği tahsis edilmiştir.¹⁸⁸

Sağlık hakkı başlığı altında ele alınması gereken bir diğer husus genel sağlık sigortası prim borçlarıdır. BM Sürdürülebilir Kalkınma Amaçları arasında bulunan "Sağlıklı ve Kaliteli Yaşamı Her Yaşta Güvence Altına Almak" hedefi, mali riskten korumayı, kaliteli temel sağlık bakım hizmetlerine erişimi ve herkesin güvenli, etkili, kaliteli ve karşılanabilir zaruri ilaç ve aşılarla erişimini de kapsayan genel sağlık sigortası oluşturulmasını ihtiva etmektedir.¹⁸⁹ 2021 yılında, 7326 sayılı Bazı Alacakların Yeniden Yapılandırılması ile Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına İlişkin Kanun ile Genel Sağlık Sigortası borcu bulunanlara ödeme konusunda fırsat sağlanarak 31 Aralık 2021'e kadar borcun anaparasının ödenmesi durumunda bu borçlar için faiz alınmayacağı, faizin tamamının silineceği yönünde düzenleme getirilmiştir. Ayrıca bugüne kadar hiç gelir testine başvurmamış ve ödeme gücü olmayan vatandaşların 30 Kasım 2021'e kadar ikametlerinin bulunduğu yerdeki Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Vakıflarına gelir testi için başvurabilecekleri, gelir testi sonucunda ödeme gücü olmadığı ortaya çıkanların geriye dönük bütün genel sağlık sigortası prim borçlarının silineceği yönünde düzenleme yapılmıştır.¹⁹⁰ Özellikle pandemi döneminde sağlık hizmetlerine erişim en temel gereksinimlerden biri olduğundan, genel sağlık sigortası prim borçlarının 7326 sayılı Kanun kapsamında yapılandırılması, vatandaşların sağlık hizmetine erişiminde önemli bir gelişme olarak değerlendirilmektedir. Genel Sağlık Sigortası prim borcunu ödeyemeyenlerin primleri ise devlet tarafından karşılanmakta olup 2021 yılı Kasım dönemi itibarıyla Genel Sağlık Sigortası Primi Devlet tarafından ödenen kişi sayısı 7,2 milyon'dur.¹⁹¹

Sağlık hizmetlerinin herkes için erişilebilir olması, ayrımcılığa uğramaksızın mümkün olan en yüksek seviyede sağlık standartlarına sahip olma hakkının yerine getirilmesi bakımından elzemdir. Bu bağlamda, evde bakım hizmetleri, sağlık hizmetlerinin erişilebilirliğinin sağlanmasında önemli bir rol üstlenmektedir. Evde bakım,

186 Türkiye'de aşılama programlarına ilişkin ayrıntılı bilgi için bkz. Bölüm "2.9. Covid-19 Pandemisi ile Mücadelede Alınan Tedbirler ve Aşı Uygulamaları".

187 Adalet Bakanlığının 01.04.2022 tarihli ve 2726/45098 sayılı cevabi yazısı.

188 <https://www.sbb.gov.tr/2021-yili-yatirim-programi-yayimlandi/>, (E.T.: 19.11.2021).

189 <http://www.surdurulebilirlikalkinma.gov.tr/amaclari/saglik-ve-refah/>, (E.T.: 07.04.2022).

190 <https://www.aa.com.tr/tr/gundem/sgkye-borclu-yaklasik-1-milyon-kisi-51-5-milyarlik-yapilandirma-basvurusu-yapti/2376145>, (E.T.: 19.11.2021).

191 Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığının 11.02.2022 tarihli ve E-54723196-000-94421 sayılı cevabi yazısı.

gerek teşhis ve tedavi sonrası bakım sürecinde, gerek kronik bir hastalığın takibinde, gerekse herhangi bir sağlık problemi olmaksızın koruyucu sağlık ve tetkik hizmetlerinin verilmesi süreçlerinde, ihtiyaç sahiplerine kendi ortamlarında sağlık bakımı hizmetlerinin verilmesidir. Evde sağlık hizmetleri, kimsesiz, engelli, yaşlı, felçli, yatağa bağımlı, kanserli, palyatif bakım gereken, hastaneden taburcu edilip idame tedavisi evde yapılacak hastalar ile kaza geçiren ve kısa süreli hemşirelik hizmetlerine gereksinim duyanlara verilmektedir.¹⁹²

2022 Yılı Cumhurbaşkanlığı Yıllık Programı'nda evde sağlık hizmetlerinin yaygınlaştırılması, başta kırsalda yaşayanlar olmak üzere yaşlılara sunulan sağlık hizmetlerine erişimin kolaylaştırılması, yaşlılara yönelik koruyucu ve tedavi edici hizmetlerin güçlendirilmesi sağlık alanında hedeflenen politikalar arasında yer almaktadır.¹⁹³ Söz konusu hedeflerin gerçekleştirilmesi, sağlık hizmetlerinin erişilebilirliğinin artırılmasını sağlayacak adımlar olarak değerlendirilmektedir. Diğer taraftan 2828 sayılı Kanun'un Ek 7. maddesi kapsamında yürütülen ve engellilerin hayatlarını aileleri yanında sürdürmelerini amaçlayan evde bakım yardımından yararlanan engelli birey sayısı, 2022 yılı Haziran ayı itibarıyla 550.746 olmuştur.¹⁹⁴

Spinal Müsküler Atrofi (SMA) hastaları da Türkiye gündeminde sıkça öne çıkan ve sağlık hakkı kapsamında rapora derç edilmesi gereken konulardandır. Türkiye'de SMA hastası bebekler için sosyal medyada düzenlenen bağış kampanyalarıyla "gen tedavisi" niteliğindeki ilaçlar gündeme gelmektedir. Bu ilaçlar hiçbir ülkede doğrudan kamu fonlarından karşılanmamaktadır. Sinir hücrelerini etkileyen, kalıtsal ve ilerleyici bir kas hastalığı olan SMA için son yıllarda geliştirilen deneysel ilaç ve tedaviler, yüksek fiyatları ve henüz yeni uygulanmaya başlanan bazı tedavilerin etkinliğine dair belirsizlik nedeniyle tartışmalara yol açmaktadır. İnsan vücudunda sinirleri besleyen nöron üretilmesini engelleyen bir genetik bozukluk nedeniyle bebeklikten itibaren vücutta kas kaybı ve zayıflamasına yol açan nadir bir motor-nöron hastalığı olan SMA'nın henüz kesin kanıtlanmış bir tedavisi bulunmamaktadır. Türkiye'de, klinik denemelerde etkinlik gösteren, son 4 yıldaki yaygın kullanımında hastalarda belirli düzeyde iyileşme sağlayan "usinersen sodyum" etken maddeli ilaç ve tedavi masrafları devlet tarafından, Sosyal Güvenlik Kurumunun sağlık sigortası kapsamında karşılanmaktadır.¹⁹⁵ Ayrıca, önleyici sağlık hizmeti olarak, Sağlık Bakanlığınca evlilik öncesi dönemde SMA açısından taşıyıcı çiftleri belirleyerek, ailelere genetik danışma vermek, SMA hastalığının uzun dönem morbidite ve mortalitesini azaltmak amacıyla ücretsiz olarak "Evlilik Öncesi SMA Taşıyıcı Tarama Programı" 2021 yılı Aralık sonu itibarıyla 81 ilde uygulanmaya başlanmıştır.¹⁹⁶

Sağlık hakkı kapsamında ele alınması gereken bir diğer konu da nadir hastalıklardır. Nadir hastalık, görülme sıklığı nüfusun geneline göre çok az olan, hastayı güçten düşüren, ilerleyici ve sıklıkla kişinin hayatını tehdit eden kronik hastalıklardır. 16 Aralık 2021 tarihinde BM Genel Kurulu "Nadir Bir Hastalık ile Yaşayan Bireyler ve Ailelerinin Yaşadığı Zorlukların Dikkate Alınması" başlıklı öneriyi, aralarında Türkiye'nin de bulunduğu 193 üye ülke ile birlikte kabul eden bir karar almıştır. Karar büyük çoğunluğunu çocukların oluşturduğu nadir hastalık tanımlı bireylerin insan haklarının tanınması ve korunması ile onların fırsat eşitliğinden yararlanmasının altını çizerek; topluma anlamlı, eşit ve tam olarak katılmalarının ve potansiyellerini gerçekleştirmek için eşit imkânlardan yararlanmalarının önemine vurgu yapmaktadır. Karar ile BM üyesi devletlerin nadir hastalıkların hızlı tanınması için uzman ekipler oluşturması, tanı alan hastaların ve yakınlarının psiko-sosyal destek hizmetlerine erişiminin

192 <https://kasder.org.tr/saglik-bakanliginca-ucretsiz-sunulan-evde-saglik-hizmetleri-uygulamasi/>, (E.T.: 18.11.2021).

193 Strateji ve Bütçe Başkanlığı, 2022 yılı Cumhurbaşkanlığı Yıllık Programı, s. 264.

194 ASHB Engelli ve Yaşlı İstatistik Bülteni Haziran 2022 https://www.aile.gov.tr/media/113393/eyhgm_istatistik_bulteni_haziran2022.pdf (E.T.:22.08.2022).

195 <https://www.aa.com.tr/tr/saglik/turkiyede-sma-tedavisine-devlet-destegi-gelismis-ulkelerle-ayni-standartlarda-uygulaniyor/2106855>, (E.T.:19.11.2021).

196 <https://hsgm.saglik.gov.tr/tr/cocukergen-tp-liste.html?view=article&id=6711&catid=880#:~:text=Evlik%20%C3%96ncesi%20SMA%20Ta%C5%9F%C4%B1y%C4%B1c%C4%B1%20Tarama,itletariyle%2081%20ilde%20uygulanmaya%20ba%C5%9Flanm%C4%B1%C5%9Ft%C4%B1r>, (E.T.: 08.04.2022).

sağlanması, onlara yönelik her türlü ayrımcılığın ortadan kaldırılması için gerekli tüm tedbirlerin alınması, bu konuda kamuya doğru bilgi verilmesi ve toplumda farkındalık artırıcı tedbirlerin alınması istenmektedir.¹⁹⁷ Nadir hastalıklara sahip bireylerin hastalıklarının tanı ve tedavisinde zorluklar yaşamakta olduğu, hasta ve hasta yakınlarının çeşitli sorunlarla karşılaştığı görülmektedir.¹⁹⁸

Sağlık hakkı kapsamında ele alınması gereken alanlarından birini de madde bağımlılığı oluşturmaktadır. Madde bağımlılığı hem dünyada hem de ülkemizde önemli bir sorun alanıdır. BM Uluslararası Uyuşturucu ve Suç Ofisi'nin (UNODC) yayınladığı 2021 Dünya Uyuşturucu Raporu'nda 2010-2019 döneminde uyuşturucu kullanımının % 22 arttığı ve uyuşturucu kullanımının 2030'da % 11 artacağı tahmin edildiği belirtilmektedir. Özellikle işsizliğin ve yoksulluğun madde bağımlılığında belirleyici rol oynadığına dikkat çekilen raporda 2030'da madde bağımlılığında düşük gelirli ülkelerde % 43, orta gelirli ülkelerde %10 artış görüleceği, buna karşı gelir seviyesi yüksek ülkelerde % 1 gerileme yaşanacağı yer almaktadır.¹⁹⁹ Türkiye'de ise yetişkinlerde madde kullanım yaygınlığının genel nüfusa oranı % 3.1'dir ve bu oran AB üye ülkelere kıyasla oldukça düşüktür.²⁰⁰ Bununla beraber, ülkemiz bulunduğu coğrafi konum ve sahip olduğu genç nüfus sebebiyle uyuşturucu ticareti açısından hedef ülke konumundadır²⁰¹ ve madde bağımlılığı ile mücadele önemini korumaktadır. Sağlık hakkı, kişilerin madde bağımlılığının olumsuz etkilerinden korunmasını, önleyici ve tedavi edici hizmetlerin sağlanmasını da içermektedir.²⁰²

BM Sürdürülebilir Kalkınma Amaçları arasında "Sağlıklı ve Kaliteli Yaşamı Her Yaşta Güvence Altına Almak" amacı yer almaktadır. Bu amaç altında uyuşturucu madde ve alkolün zararlı kullanımı dâhil olmak üzere madde bağımlılığına yönelik önlemleri ve tedaviyi güçlendirme hedefi öngörülmektedir.²⁰³ Ülkemizde madde bağımlılığına yönelik tedavi hizmetleri kapsamında, 2021 yılı Eylül ayı itibarıyla; toplam 117 adet Alkol ve Madde Bağımlılığı Tedavi ve Eğitim Merkezi (AMATEM) ve 20 adet Çocuk ve Ergen Madde Bağımlılığı Tedavi ve Eğitim Merkezi (ÇEMATEM) hizmet vermektedir. Hâlihazırda 81 ilde yataklı ya da ayakta arındırma merkezi bulunmaktadır.²⁰⁴ Çocuk ve yetişkinliklere yönelik bağımlılıkla mücadele alanında tedavi ve rehabilitasyon hizmeti verecek merkez sayılarının artırılması için yatırımların devam ettiği²⁰⁵ gözlemlenmekle birlikte bağımlılıkla mücadele merkezlerinin sayısının ve yatak kapasitesinin halen yetersiz olduğu değerlendirilmektedir.²⁰⁶ Bu nedenle projeler kapsamında faaliyetlere hız verilmesi gerektiği, var olan merkezlerin de fiziki ve beşeri kapasitesinin güçlendirilmesi gerekmektedir.

197 BM, Addressing the challenges of persons living with a rare disease and their families, A/RES/76/132, 2022.

198 <https://www5.tbmm.gov.tr/sirasayi/donem27/yil01/ss199.pdf>, (E.T.: 08.04.2022).

199 https://www.unodc.org/unodc/press/releases/2021/June/unodc-world-drug-report-2021_-pandemic-effects-ramp-up-drug-risks--as-youth-underestimate-cannabis-dangers.html, (E.T.: 07.04.2022).

200 European Monitoring Centre for Drugs and Drug Addiction, "Statistical Bulletin 2022-prevalence of drug use", https://www.emcdda.europa.eu/data/stats2022/gps_en, (E.T.: 26.06.2022).

201 Uyuşturucu ile Mücadele Ulusal Strateji Belgesi ve Eylem Planı 2018-2023, Ankara, 2018, s.3.

202 <https://www.unodc.org/unodc/en/Human-rights/health.html>, (E.T.: 26.06.2022).

203 <http://www.surdurulebilirlikalkinma.gov.tr/amaclari/saglik-ve-refah/>, (E.T.: 07.04.2022).

204 Strateji ve Bütçe Başkanlığı, 2022 yılı Cumhurbaşkanlığı Yıllık Programı, s. 260.

205 <https://sygm.saglik.gov.tr/TR,32548/amatem-ve-cematem-projeleri.html>.Update#:~:text=%C3%9Cİkmiz%20genelinde%20T%C3%BCrkiye%20Kamu%20Hastaneleri,ilde%2034%20adet%20yat%C4%B1r%C4%B1m%20ger%C3%A7ekle%C5%9Ftirecek, (E.T.: 29.06.2022).

206 Konuya ilişkin bir çalışma için bkz. Semra Gündüz Türkes, Sema Buz, "Alkol/Madde Kullanım Bozukluğu Olan Bireylerin Tedavi Süreci ve Taburculuk Sonrası Gereklerini Üzerine Bir Araştırma: Ankara AMATEM Örneği", Toplum ve Sosyal Hizmet, 33/2, 2022, 437-462.

Sağlık hakkı, ifade edildiği üzere, tedavi hizmetlerinin yanında önleyici hizmetlerin de güçlendirilmesini gerektirmektedir. Madde bağımlılığının hem birey hem toplum açısından yarattığı riskler göz önünde bulundurulduğunda bağımlılıkla mücadele çalışmalarının temelini önleme/eğitim çalışmaları oluşturmaktadır. 2017/23 sayılı Başbakanlık Genelgesi uyarınca ilgili kurum ve kuruluşlar tarafından hazırlanan 2018-2023 Uyuşturucu ile Mücadele Ulusal Strateji Belgesi ve Eylem Planı kapsamında önleyici pek çok faaliyet gerçekleştirilmektedir.²⁰⁷ Sağlık hakkının etkili bir şekilde kullanılabilmesi ve bağımlılık türlerine karşı başta gençler olmak üzere tüm nesillerin korunması amacıyla önleme/eğitim çalışmalarının sürdürülmesi ve geliştirilmesi büyük önem arz etmektedir.

2.10. Covid-19 Pandemisi ile Mücadelede Alınan Tedbirler ve Aşı Uygulamaları

İlk olarak 2019 yılının Aralık ayında Çin'de tespit edilen ve 2020 yılında hızla dünyaya yayılarak DSÖ tarafından pandemi olarak ilan edilen ve küresel düzeni derinden etkileyen Covid-19 pandemisi, 2021 yılında da etkilerini sürdürmeye devam etmiştir. Hastalığın kontrol altına alınması ve insan yaşamının ve sağlığının korunması meşru amacıyla salgının seyri doğrultusunda 2021 yılında da dünyanın her yerinde birtakım tedbirler alınmıştır.

Covid-19 ile mücadelede alınan tedbirler, temel insan hakları üzerinde bir kriz alanı yaratmıştır. Her ülke kendi stratejisini belirleyerek salgınla mücadele yoluna gitmiştir. Ülkemiz, pandemi ile mücadele noktasında olağanüstü hal ilan etme yoluna gitmemiştir. Bu nedenle de pandemiyle mücadelede alınan tedbirlerin Anayasa'nın 13. maddesine uygun olması gerekmektedir. Uygulamada ise Covid-19 pandemisi ile mücadele döneminde alınan ve temel hak ve özgürlüklere bir müdahale niteliği taşıyan tedbirlerin çoğunun yasal dayanak açısından problem teşkil ettiği görülmektedir.²⁰⁸ Kuşkusuz Covid-19 pandemisinin yarattığı tehdit ve tehlikeleri bertaraf etmek adına bazı önlemlerin alınması zorunluluk arz etmektedir. Bununla beraber, demokratik hukuk devletinde tedbirin gerekli olması, bu amaçla alınan ya da alınacak bütün tedbirleri bir bütün olarak hukuka uygun hale getirmemektedir. Tıbben gerekli hatta zorunlu olan bu sınırlandırmaların hukuka da uygun olması için öngörülen kriterleri taşıması hukuk devletinin bir gereğidir. Söz konusu tedbirlere dayanak teşkil eden 4 Nisan 1930 tarihli ve 1593 sayılı Umumi Hıfzıssıhha Kanunu'nun ve 10 Haziran 1949 tarihli ve 5442 sayılı İl İdaresi Kanunu'nun yetersiz olduğu aşıkardır. Her ne kadar 2021 yılında salgının seyri doğrultusunda tedbirler aşamalı olarak kaldırılmaya başlanmış olsa da gelecekte benzer sorunların yaşanmaması adına "Pandemi Yasası" çıkarılması gerekmektedir.²⁰⁹

2021 yılında Covid-19 pandemisiyle mücadelede önemli bir gelişme, salgınla mücadelede mihenk taşı haline gelen aşı uygulamaları olmuştur. Salgının ilerleyen süreçlerinde bilim insanları tıpkı tarihte yaşanan diğer salgın hastalıklarda olduğu gibi bu hastalığın ölümcül etkilerinin ortadan kaldırılması adına aşı çalışmalarına başlamıştır. 13 Ocak 2021 tarihinde acil kullanım onayı verilen ilk Covid-19 aşısı, Ankara Şehir Hastanesinde Sağlık Bakanı Fahrettin Koca'ya yapılmıştır. Daha sonra aşı olacak gruplar, hastalığa maruz kalma, hastalığı ağır geçirme ve bulaştırma riskleri ile hastalığın toplumsal yaşamın işleyişi üzerindeki olumsuz etkisi değerlendirilerek sıralanmış²¹⁰ ve 14 Ocak 2021 tarihi itibarıyla ülkemizde aşı uygulaması başlamıştır. İlk grupta sağlık kurumlarında çalışanlar, eczane çalışanları, yaşlı, engelli, koruma evleri gibi yerlerde kalan ve çalışanlar ve 65

207 İçişleri Bakanlığı Emniyet Genel Müdürlüğü Narkotik Suçlarla Mücadele Daire Başkanlığı, 2021 Türkiye Uyuşturucu Raporu Eğilimler ve Gelişmeler, Ankara, 2021.

208 Ayrıntılı bilgi için bkz. TIHEK, İnsan Haklarının Korunması ve Geliştirilmesi Raporu 2020, s. 46-47.

209 Ayrıntılı bilgi için bkz. TIHEK, İnsan Haklarının Korunması ve Geliştirilmesi Raporu 2020, s. 47.

210 <https://covid19asi.saglik.gov.tr/TR-77707/asi-uygulanacak-grup-siralamasi.html>, (E.T.:01.03.2022).

yaş üstü bireyler yer almış; ikinci grupta, hizmetin sürdürülebilmesi için öncelikli sektörler başlığı altında Adalet Bakanlığı, İçişleri Bakanlığı vb. kurumlarda görev yapan personeller ile 50-64 yaş arası bireyler ve son grupta ise kronik hastalığı olan kişiler ve diğer gruplar yer almıştır. 15 Haziran 2021 tarihi itibarıyla Covid-19 aşısı uygulaması 18 yaşından gün almış tüm vatandaşların kullanımına açılmıştır.²¹¹ Sağlık Bakanlığı verilerine göre 17 Şubat 2022 tarihi itibarıyla 2. doz aşı yapılma oranı % 84.86; 1. doz aşı yapılma oranı ise % 92.79'dur.²¹²

Aşı ile alakalı toplum tarafından büyük bir özveri gösterilmiş; pek çok ünlünün yer aldığı televizyon ve radyolarda yayınlanan kamu spotları²¹³ ve il ve ilçelerin çeşitli yerlerine asılan afişler²¹⁴ aracılığıyla aşı uygulaması konusunda vatandaşların farkındalığının artırılması için pek çok çalışma yürütülmüştür. Bunun yanında, hekimlerin ve sağlık personelinin, vatandaşların aşılama sürecini kolay ve hızlı bir şekilde takip edebilecekleri "AŞILA" isimli mobil uygulama devreye alınmıştır. Aşı uygulamalarının Merkezi Hekim Randevu Sistemi'nde randevulu şekilde verilebilmesi sağlanmıştır.²¹⁵

Ülkemizde aşıya erişim hususunda genel olarak bakıldığında ve Avrupa devletleri örneği ile kıyaslandığında büyük bir sorunla karşılaşılması ve aşıların vatandaşlara ücretsiz sağlanması sağlık hizmetlerine erişim hususunda değinilmesi gereken oldukça önemli bir konudur. Vatandaşlarımızın ülkede uygulanan aşı çeşitleri (Sinovac ve Pfizer/Biontech) arasında seçim yapabilmeleri ve aşı uygulamasının yaygınlaşması adına üretimin yoğun olduğu organize sanayi bölgelerinden²¹⁶ niteliği itibarıyla önemli ölçüde insan kitlesini barındıran bir ulaşım noktası olan şehirlerarası otobüs terminallerine²¹⁷ kadar pek çok noktada aşı uygulama standlarının açılması, aşıya erişim noktasında olumlu anlamda kayda değer bir gelişme olmuştur. Yürütülen stratejiler neticesinde, OurWorldInData verilerine göre Türkiye, dünya üzerinde en fazla doz aşı yapılan 13. ülke olurken Avrupa ülkeleri arasında Almanya'nın ardından 2. sırada yer almıştır.²¹⁸ Son olarak bazı Avrupa ülkelerinde 2022 yılı için yeterli aşı konusunda endişeler olmasına rağmen; Türkiye aşı uygulamasının ilk gününden itibaren ciddi bir aşı kaynak yetersizliği ile karşı karşıya kalmamıştır.²¹⁹ Dahası, ülkemiz 2021 yılı içerisinde kendi ürettiği aşısını da vatandaşlarıyla buluşturmuştur. Sağlık Bakanlığı ve Erciyes Üniversitesi tarafından geliştirilmiş olan "Turkovac" aşısı, 22 Aralık 2021 tarihinde acil kullanım onayını almış ve 30 Aralık 2021 tarihinden itibaren şehir hastanelerinde vatandaşların randevulu kullanımına açılmıştır. Sağlık hizmetlerine erişim hakkı ve sağlık hizmetlerinin sürdürülebilirliği çerçevesinde Turkovac aşısının uygulanmaya başlanması oldukça tatmin edici bir gelişmedir.

Aşı uygulama süreci devam ederken aşı olmak istemeyen bireylerin de görüşlerini dile getirdiği görülmektedir. Covid-19 aşısının oluşturabileceği etkiler konusunda endişeleri olan kişiler, aşı olmama konusunda irade göstermektedirler. Bu amaçla ülkemizde aşı karşıtlarının düzenlediği mitingler ve toplantılar da bulunmaktadır. Bu mitinglerin ve toplantıların en büyüğü 11 Eylül 2021 tarihinde İstanbul Maltepe'de binlerce kişinin katılımıyla gerçekleşmiştir.²²⁰

211 <https://www.aa.com.tr/tr/gundem/cuma-gununden- itibaren-18-yasindan-gun-almis-herkesin-asi-randevusu-acilacak/2283264>, (E.T.: 01.03.2022).

212 <https://covid19.saglik.gov.tr/>, (E.T.: 01.03.2022).

213 <https://sggm.saglik.gov.tr/TR-84493/tedbirler-ve-asi-ile-Covid-19u-asiyoruz-kamu-spotlari-unluler.html>, (E.T.: 01.03.2022).

214 <https://covid19asi.saglik.gov.tr/TR-77714/afis.html>, (E.T.: 01.03.2022).

215 Strateji ve Bütçe Başkanlığı, 2022 yılı Cumhurbaşkanlığı Yıllık Programı, s. 257.

216 <https://www.aa.com.tr/tr/koronavirus/organize-sanayi-bolgelerinde-mobil-ekiplerle- yerinde-kovid-19-asi-uygulamasi-yapilacak/2274659>, (E.T.: 01.03.2022).

217 <https://www.aa.com.tr/tr/koronavirus/astide- yerinde-asi-uygulamasi-basladi/2289069>, (E.T.: 01.03.2022).

218 https://ourworldindata.org/covid-vaccinations?country=OWID_WRL, (E.T.: 01.03.2022).

219 <https://www.trthaber.com/haber/dunya/almanyanin-asi-stoklari-2022nin-ilk-ceyregi-icin-yetersiz-636232.html>, (E.T.: 01.03.2022).

220 <https://www.aa.com.tr/tr/gundem/kovid-19la-mucadelede-asi-ile-bazi-uygulamalara-karsi-cikan-bir-grup-maltepede-toplandi/2362223>, (E.T.: 01.03.2022).

Aşılanın yaygınlaşmasıyla birlikte aşı uygulamasının yasallığı, günlük hayat ve çalışma hayatında aşı uygulamasının zorunlu olup olmadığı, kişilerin aşı olup olmadığına ilişkin verilerin istenip istenmeyeceği, bahse konu verilerin toplanmasının özel hayatın korunması ilkesine aykırı olup olmadığı gibi pek çok tartışmalı alan da ortaya çıkmıştır. Ülkemizde 2021 tarihi itibarıyla herhangi zorunlu bir Covid-19 aşısı uygulaması bulunmamakta, aşı uygulamalarında devlet "teşvik edici" bir rol üstlenmektedir.²²¹ Öte yandan süreçte kısmi zorunlu PCR uygulaması söz konusu olmuştur. 20 Ağustos 2021 tarihinde İçişleri Bakanlığının "Bazı Faaliyetler İçin PCR Testi Zorunluluğu" konulu genelgesiyle birlikte ulaşımdan, konser, sinema ve tiyatroya kadar pek çok haktan faydalanmada negatif PCR testi koşulu getirilmiştir.²²² Zorunlu PCR testi ve "teşvik edici aşılanma" uygulamalarında öne çıkan iddia kişilerin vücut bütünlüğüne rızası dışında müdahale hususuna ilişkindir.²²³

Zorunlu PCR testi uygulamasıyla kişi dokunulmazlığı bütünlüğüne müdahale edilmekle birlikte bahse konu müdahaleler devletin takdir yetkisi içerisindedir ve AİHS 8. maddesi kapsamında belirtilen kamu sağlığı veya başkalarının hak ve özgürlüklerinin korunması amacına, Kanun tarafından öngörülmesine ve demokratik bir toplumda gereklilik ölçütlerine uygundur.²²⁴ Dahası aşıların yaygın bir şekilde uygulanması ve pek çok ülkede de yaşanan gelişmelere paralel olarak İçişleri Bakanlığının 15 Ocak 2022 tarihli ve 22954 sayılı Genelgesi kapsamında PCR testi zorunlulukları önemli ölçüde seyreltilmiştir. Yine hastalığın seyri doğrultusunda 3 Mart 2022 tarihi itibarıyla açık alanlar ile sosyal mesafenin uygulanabildiği ve uygun havalandırma koşullarının bulunduğu kapalı yerlerde maske kullanma zorunluluğu, alışveriş merkezleri tiyatro, halı saha gibi belirli alanlara girecek veya otobüs, tren, uçak gibi toplu ulaşım araçlarının kullanacak kişilere yönelik Hayat Eve Sığar (HES) kodu sorgulaması yapılması, seyahatlerde aşı olmayan kişilerden talep edilen PCR test sonucu ibrazı uygulamaları kaldırılmıştır.²²⁵

2.11. Çocuk Hakları

Çocukların sağlıklı bir şekilde gelişmelerini sürdürebilmeleri, tüm toplumların geleceği için hayati önem taşımaktadır. Bu minvalde çocuk hakları, uluslararası hukuk düzeninde güvence altına alınan eğitim, barınma, yaşama ve sağlık gibi hakları içerisinde barındıran bir hak kategorisini oluşturmaktadır. Türkiye'de çocuk haklarının korunması ve geliştirilmesi noktasında kamu kurum ve kuruluşları, STK'lar, üniversiteler ve barolar gibi çok sayıda aktörün yükümlülüğü bulunmaktadır. Kamusal anlamda birincil derecede sorumlu icrai kurum ise ASHB Çocuk Hizmetleri Genel Müdürlüğüdür.²²⁶

Ülkemizde çocukların hakları ve çocuğun üstün yararı ilkesi anayasal güvence altına alınmıştır. Ayrıca, 5395 sayılı Çocuk Koruma Kanunu; 5717 sayılı Uluslararası Çocuk Kaçırmanın Hukuki Yön ve Kapsamına Dair Kanun ile 6284 sayılı Ailenin Korunması ve Kadına Karşı Şiddetin Önlenmesine Dair Kanun başta olmak üzere pek çok yasada çocuk haklarına yer verilmiştir. Ülkemiz, aynı zamanda BM Çocuk Hakları Sözleşmesi'ne, Çocuk Haklarının Kullanılmasına İlişkin Avrupa Konseyi Sözleşmesi'ne, Çocukların Cinsel Sömürüden ve Cinsel İstismardan Korunması Sözleşmesi (Lanzarote Sözleşmesi)'ne, Çocukların Muhafaza Altına Alınmasına İlişkin Kararların İnfazı ve Tanınmasına ve Çocukların Muhafaza Altına Alınmasının Telifisine Dair Avrupa Sözleşmesi'ne ve Çocuklarla Kişisel İlişki Kurulmasına Dair Avrupa Sözleşmesi'ne de taraftır.

221 <https://covid19asi.saglik.gov.tr>, (E.T.: 01.03.2022).

222 <https://www.icisleri.gov.tr/bazi-faaliyetler-icin-pcr-testi-zorunlulugu-genelgesi-gonderildi>, (E.T.: 20.06.2022).

223 TİHEK, 15.03.2022 tarihli ve 2022/179 sayılı Karar, para. 50.

224 TİHEK, 15.03.2022 tarihli ve 2022/179 sayılı Karar.

225 <https://www.icisleri.gov.tr/81-il-valiligine-pcr-testi-ve-hes-koduna-iliskin-genelge-gonderildi>, (E.T.: 20.06.2022).

226 TİHEK, İnsan Haklarının Korunması ve Geliştirilmesi Raporu 2020, s.30.

Çocuk hakları bağlamında ele alınması gereken ilk husus hem dünyada hem de Türkiye'de önemli bir sorun alanı olan çocuk işçiliğidir. Covid-19 pandemisi nedeniyle çocuk işçiliği ile mücadelenin zorlaştığı da bilinmektedir.²²⁷ TÜİK tarafından 2019 yılının dördüncü çeyreğinde (Ekim-Kasım-Aralık) 5-17 yaş grubundaki çocuklara uygulanan "Çocuk İşgücü Araştırması" sonuçlarına göre Türkiye'de bir ekonomik faaliyette çalışan 5-17 yaş grubundaki çocuk sayısı 720 bin olup çalışan çocuklar arasında 5 yaşında çocuk bulunmamaktadır. 5-17 yaş grubunda çalışan çocukların aynı yaş grubundaki çocuklar içindeki payı ise % 4,4'tür.²²⁸ Başta ASHB ve Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı olmak üzere çocuk işçiliği ile mücadelede kararlı adımlar atılmaktadır. Resmi verilere göre çocuk işçiliği ile mücadelede ülke genelinde faaliyet gösteren mobil ekipler ile bugüne kadar ASHB tarafından 29.785 çocuğa müdahale edilmiştir.²²⁹ Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığınca uygulamaya konulan Çocuk İşçiliği ile Mücadele Ulusal Programı (2017-2023) tedbirlerine katkı sağlamak amacıyla "Mevsimlik Tarımda Çocuk İşçiliğinin Önlenmesi Projesi", 2020 yılı Ekim ayı itibarıyla 16 ilde uygulanmaya başlanmıştır. Çocuk işçiliğinin önlenmesinde bilimsel olarak etkisi kanıtlanmış bir yöntem olan ve ülkemizde 2000'lerin başlarından bu yana toplumdaki en dezavantajlı ailelere, çocuklarını okula düzenli göndermeleri şartıyla "Şartlı Eğitim Yardımı" desteği de sağlanmaktadır.²³⁰ Ödemeler her ay için hesaplanıp 2 ayda bir yapılmaktadır. Şartlı Eğitim Yardımı kapsamında 2021 yılında 2.128.750 kişiye 898,61 milyon TL tutarında ödeme yapılmıştır. Ancak özellikle pandeminin etkileri de gözeticilerle çocuk işçiliğini önlemek amacıyla çocukların eğitimden kopmasının önlenmesi, sosyal koruma programlarının artırılması, yetişkinler için insana yakışır işlerin teşvik edilmesi, çocuk koruma sistemleri, kırsal kalkınma, kırsal kamu hizmetleri, altyapı ve geçim imkânlarına yönelik yatırımlar yapılması önemini korumaktadır.²³¹

Çocuk hakları ile bağlantılı olarak ele alınması gereken bir diğer sorun alanı çocuk dilenciliğidir. İçişleri Bakanlığından alınan resmi verilere göre 2021 yılında dilencilikten mağdur olduğu tespit edilen çocuk sayısı 1.114 olmuştur.²³² Çocukların sağlıklı gelişimleri için sokakta çalıştırılan veya dilendirilen çocuklar hakkında çalışmalar yürütülmeye devam edilmesi ve çocuk dilenciliğini önlemeye yönelik politika ve stratejiler geliştirilmesi icap etmektedir.

Teknolojik gelişmelere bağlı olarak dijital ortam sürekli gelişmekte ve genişlemektedir. Dahası, Covid-19 pandemisi ile birlikte çocukların dijital mecralardaki etkinlikleri artış göstermiştir.²³³ Dolayısıyla çocuk haklarının dijital ortamda korunması artan bir şekilde gündeme gelmektedir. Bu kapsamda 2021 yılında ASHB ile UNICEF iş birliğinde, "Dijitalleşen Dünyada Çocuk" temasıyla, 22. Ulusal Çocuk Forumu düzenlenmiştir. Çocukların dijital ortamlar üzerinden karşılaşılabilecekleri risklerin tespit edilmesi ve önleyici çalışmalar yapılması amacıyla Bakanlık bünyesinde "Sosyal Medya Çalışma Grubu" oluşturulmuş; grup, 2021 Kasım ayı itibarıyla 1.368 içeriğe müdahale etmiştir.²³⁴ 0-6 yaş grubu çocukların bilişim teknolojileriyle uygun bir şekilde tanıştırılması ve çocukların dijital risklerden korunması kapsamında özel kreş ve gündüz bakımevi çalışan 7.687 kişiye ve

227 https://www.ilo.org/ankara/areas-of-work/child-labour/WCMS_800638/lang--tr/index.htm, (E.T.: 28.03.2022).

228 <https://www.ilo.org/ankara/projects/child-labour/lang--tr/index.htm>, (E.T.: 25.06.2022).

229 ASHB'nin 11.03.2022 tarihli ve 2941433 sayılı cevabi yazısı.

230 ASHB'nin 11.03.2022 tarihli ve 2941433 sayılı cevabi yazısı.

231 https://www.ilo.org/ankara/areas-of-work/child-labour/WCMS_800638/lang--tr/index.htm, (E.T.: 28.03.2022).

232 Emniyet Genel Müdürlüğü'nün 08.02.2022 tarihli ve E-23346125 -61226-2022020811424929064 sayılı cevabi yazısından alınan verilerden Türk Ceza Kanunu madde 229 ile Kabahatler Kanunu madde 33'den mağdur olan çocuk sayıları birleştirilerek verilmiştir.

233 TİHEK, İnsan Haklarının Korunması ve Geliştirilmesi Raporu 2020, s.31.

234 <https://www.aile.gov.tr/chgm/haberler/bakanimiz-yanik-cocuk-haklari-komitelerimiz-cocuk-katilimi-alaninda-dunyadaki-iyi-uygulama-orneklerinden-birisi/>, (E.T.: 24.11.2021).

bu kuruluşlardan hizmet alan 8.939 veliye eğitim verilmesine yönelik faaliyetler gerçekleştirilmiştir.²³⁵ Emniyet Genel Müdürlüğü Siber Suçlarla Mücadele Daire Başkanlığı tarafından, 81 il birimlerindeki okullarda siber zorbalık mağduru olabilecek öğrencilere yönelik sunumlar gerçekleştirilmiştir.²³⁶ Teknolojinin gelişmesiyle birlikte dijitalleşen dünyada çocukların bu ortamlardaki risklere karşı korunması amacıyla yürütülen çalışmalar olumlu karşılanmaktadır. Çocukların ifade özgürlüğü ve katılım hakkı gözetilerek, dijital okuryazarlığın artırılması ve yaygınlaştırılması gibi önlemlerle çocukların dijital risklere karşı korunması yönündeki çalışmaların sürdürülmesi, dijital medya ile ilgili riskler ve fırsatların çocuk merkezli tanımlanması önem arz etmektedir.²³⁷

Çocuk hakları konusunda değinilmesi gereken diğer bir alan çocukların adalete erişim hakkıdır. Çocuk adalet sistemine duyarlı infaz uygulamalarının geliştirilmesi İHEP'te öngörülen faaliyetler arasında yer almaktadır.²³⁸ Yargı Reformu Stratejisi ve İHEP hedefleri arasında çocukların adli süreçlerde üstün yararlarının gözetilmesi, korunması ve ikincil örselenmesinin önüne geçilmesi yer almaktadır. İHEP'te yer alan "*Çocukların fiziksel ve ruhsal gelişimlerinin desteklenmesi*" hedefi kapsamında, çocuk dostu ortam ve uygulamalara vurgu yapılmıştır. Bu doğrultuda "onarıcı adalet" yaklaşımıyla inşa edilen Çocuk Adalet Merkezi (ÇAM) projesi ile suça sürüklenen çocukların adli süreçlerden olumsuz etkilenmesinin önüne geçilmesi, mağdur çocukların rehabilitasyonlarının gerçekleştirilmesi, adli süreçte çocuklara yönelik koruyucu ve destekleyici tedbirlerin etkinliğinin artırılması hedeflenmektedir. Bu kapsamda 20 Kasım 2021 tarihinde Dünya Çocuk Hakları Günü'nde Türkiye'deki ilk Çocuk Adalet Merkezi (ÇAM) Erzurum'da açılmıştır.²³⁹ ÇAM modelinin uygulanmaya başlaması ülkemiz için çocuk hakları bağlamında yaşanan önemli gelişmelerden olup diğer şehirlerde de uygulanması ve yaygınlaştırılması çocuk haklarının etkin korunması için gereklidir.

Çocukların adalete erişim hakkı bağlamında ele alınması gereken bir diğer husus ise Birinci Yargı Paketi ile adli görüşme odaları ve çocuk izlem merkezlerinin düzenlenmesi ve bazı durumlarda bu uygulamalara gidilmesinin zorunlu kılınmasıdır. Özel ortamlarda ifade ve beyanlarının alınması gerektiği veya fail ile yüz yüze gelmesinde sakınca bulunduğu değerlendirilen, mağdur, tanık ve suça sürüklenen çocukların ifade ve beyanlarının alınması ile maddi hakikatin ortaya çıkarılmasına katkı sağlamak üzere hali hazırda ülke genelinde 81 il, 124 adliyede 129 AGO faaliyet göstermektedir. Ayrıca 55 ilde 58 Çocuk İzlem Merkezi (ÇİM) bulunmaktadır.²⁴⁰ Adalet Bakanlığınca adli görüşme odalarının yaygınlaştırılmasına yönelik çalışmaların devam etmesinin, kanun değişikliği ile bazı durumlarda AGO ve ÇİM uygulamalarına gidilmesinin zorunlu olarak düzenlenmesinin çocukların ikincil örselenmeye uğramaması için olumlu olduğu değerlendirilmektedir.

Suçta sürüklenen ve ceza infaz kurumlarında barındırılan çocukların haklarının korunması ve geliştirilmesi bağlamında 2021 yılında yaşanan önemli bir gelişme, İHEP'te yer alan "*Çocuk Adalet Sistemine Duyarlı İnfaz Uygulamalarının Geliştirilmesi*" hedefi doğrultusunda, 14 Kasım 2021 tarihinde Hükümlü ve Tutukluların Ziyaret Edilmeleri Hakkında Yönetmelik'te değişiklik yapılmasıdır. Söz konusu değişiklik çerçevesinde, çocuk kapalı ceza infaz kurumunda bulunan hükümlü ve tutuklu çocuklar ile açık ceza infaz kurumları ve çocuk eğitim evlerinde kalan hükümlülerin görüşlerini her zaman açık görüş şeklinde yapacağı güvence altına alınmıştır. İHEP'in "*Cezaların İnfazında Bireylerin Onur ve Haysiyetleri ile Özel Hayatlarının Korunması*" hedefi doğrultu-

235 ASHB'nin 20.04.22 tarihli ve E-72079556-900[900]-3361234 sayılı cevabi yazısı.

236 İçişleri Bakanlığının 08.02.2022 tarihli ve E-23346125 -61226-2022020811424929064 sayılı cevabi yazısı.

237 https://www.unicef.org/turkiye/media/2606/file/TURmedia_Dijital%20Cagda%20Cocuk%20Haklari.pdf, (E.T.: 29.06.2022).

238 <https://rayp.adalet.gov.tr/resimler/1/dosya/insan-haklari-ep02-03-202115-14.pdf>, (E.T.: 21.02.2022).

239 <https://magdur.adalet.gov.tr/Home/SayfaDetay/turkiye-nin-ilk-cocuk-adalet-merkezi-erzurum-da-acildi>, (E.T.: 21.02.2022).

240 Adalet Bakanlığının 15.02.2022 tarihli ve E-37527827-730.08.01-19/294 sayılı cevabi yazısı.

sunda anılan Yönetmelik'te örgün eğitim kurumlarında öğrenim gören çocuğu bulunan hükümlü ve tutukluların ziyaretlerinin, personel durumu, kurum güvenliği ve kapasitesi göz önünde bulundurularak idare ve gözlem kurulu kararıyla hafta sonu da yaptırılabilceği yönünde değişiklik yapılmıştır. 2021 yılında gerçekleştirilen ilgili değişikliklerin çocukların özel durumlarını dikkate aldığı ve çocuğun üstün yararı ilkesi uyarınca çocukların sağlıklı gelişimlerine katkı sunduğu değerlendirilmektedir.

Ceza infaz kurumlarında annesinin yanında kalan 0-6 yaş grubunda olan çocuk sayısı ise 2021 yılında 370 olmuştur. Adalet Bakanlığı ile MEB arasında imzalanan Ceza İnfaz Kurumları ve Tutukevlerinde Annesinin Yanında Kalan Çocukların Gelişimlerinin Desteklenmesi Hakkında İşbirliği Protokolü çerçevesinde 3-6 yaş arasındaki çocuklar MEB'e bağı anaokulları ve ana sınıflarından ücretsiz olarak faydalandırılmaktadır. Söz konusu çocuklara yönelik kurumların psikososyal yardım servisleri, STK'lar ve kamu kurum ve kuruluşları ile üniversiteler işbirliğinde faaliyetler gerçekleştirilmektedir. Ayrıca, kurumlarda çocuklara yönelik oyun alanları oluşturulabilmekte;²⁴¹ hükümlü/tutuklu annelerin ebeveynlik becerilerinin artırılması için de çalışmalar yürütülmektedir.²⁴²

Çocuk hakları alanında 2021 yılında yaşanan bir diğer önemli gelişme ise İHEP'te "çocukların fiziksel ve ruhsal gelişimlerinin desteklenmesi" hedefi altında yer alan "çocuk teslimi ve çocukla kişisel ilişki kurulmasına ilişkin hükümler, çocuğun psikolojisi ve yüksek yararı dikkate alınarak gözden geçirilecektir." faaliyeti çerçevesinde ve Beşinci Yargı Paketi doğrultusunda çocuk tesliminde yapılan değişiklikler olmuştur. 30 Kasım 2021 tarihinde Resmi Gazete'de İcra ve İflas Kanunu ile Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun yayımlanarak yürürlüğe girmiştir. Böylece, 1932 yılından beri uygulanan çocuk teslimi-icra ilişkisinin tamamen ortadan kaldırılması ve çocuğun üstün yararı gözetilerek ilgili kararların Adli Destek ve Mağdur Hizmetleri Genel Müdürlüklerince belli bir usulde yerine getirilmesi amaçlanmıştır. Çocuk teslim işlemlerinin, çocuğun üstün yararı doğrultusunda psikolog, pedagog, sosyal çalışmacı, çocuk gelişimci ve rehber öğretmen gibi uzmanlar eliyle yerine getirilmesi ve bu süreçlerin ücretsiz hale getirilmesi öngörülmüştür. Böylece çocuğun örselenmesi engellenmiş ve çocuğun ailesiyle görüşürülmesinde uygulanmakta olan zor kullanma usulü kaldırılmıştır.²⁴³

İnsan haklarının korunması ve geliştirilmesi görevi kapsamında TİHEK'in de çocuk haklarının korunmasına yönelik sorumluluğu bulunmaktadır. Bu çerçevede, Ağustos 2021'de medyada yer alan bazı restoranların çocukları kabul etmemesine yönelik basına yansıyan haberler üzerine Kurumumuz basın açıklamasında bulunarak çocuk hakları odaklı yaklaşıma ve ayrımcılık yasağına vurgu yapmıştır.²⁴⁴ Kurum, 20 Kasım 2021 tarihinde Dünya Çocuk Hakları günü vesilesiyle çocuk hakları alanında farkındalık yaratmak ve başlıca sorun alanlarına yönelik çözümleri ortaya koymak amacıyla UNICEF ve Antalya Bilim Üniversitesi iş birliğinde Çocuk Hakları Sempozyumu gerçekleştirmiştir.²⁴⁵ Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti ile UNICEF iş birliğinde yürütülen "2021-2025 Ülke Programı" kapsamında 29 Haziran 2021 tarihinde "Sektörlerarası Çocuk Kurulu Toplantısı" düzenlenmiş olup Kurumumuz da ilgili toplantıya katılım sağlamıştır. Kamu kurum ve kuruluşları, UNICEF ve STK temsilcileri ile akademisyenlerin katılım sağladığı kurul toplantısında, çocukların üstün yararı perspektifinden ülke öncelikleri, politikaları ve stratejileri ile 2021-2025 Ülke Programı öncelikleri ve 2021-2022 dönemi çalışma planları değerlendirilmiştir.²⁴⁶

241 TİHEK, Trabzon E Tipi Kapalı Ceza İnfaz Kurumu Ziyareti, 2017.

242 Adalet Bakanlığınının 01.04.2022 tarihli ve E-81509476-209.03.02[209.03.02]-2726/45098 sayılı cevabi yazısı.

243 <https://basin.adalet.gov.tr/yargi-reformunun-5-paketi-resmi-gazetede-yayimlanarak-yururluge-girdi>, (E.T.: 07.07.2022).

244 <https://www.tihe.gov.tr/cocuklu-ailelerin-isletmelere-alinmamalari-hakinda-basin-aciklamasi/>, (E.T.: 21.02.2021).

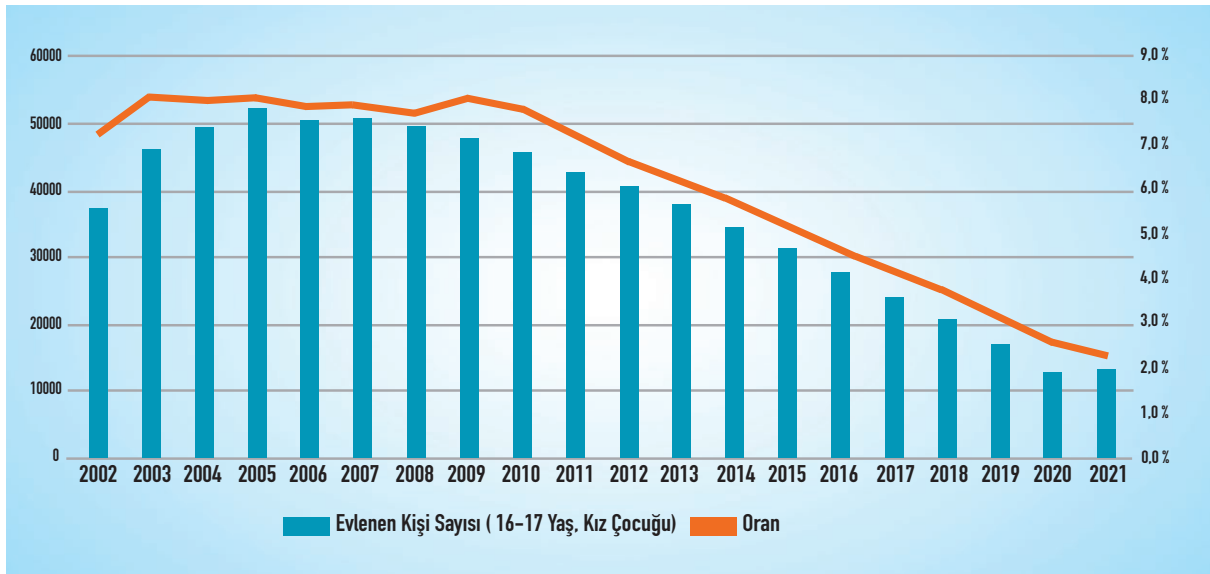
245 <https://www.tihe.gov.tr/bm-cocuk-haklari-sozlesmesinin-kabulunun-32-yilinda-cocuk-haklari-sempozyumu-gerceklestirildi/>, (E.T.: 24.11.2021).

246 <http://www.sck.gov.tr/sectorler-arasi-cocuk-kurulu-toplantilari/>, (E.T.: 28.03.2022).

OPCAT kapsamında icra edilen UÖM ziyaretleri sırasında özgürlüğünden mahrum bırakılan ya da koruma altına alınan çocukların durumları TİHEK tarafından özel olarak ele alınmaktadır. Bu kapsamda 2021 yılında TİHEK tarafından İzmir Karşıyaka Çocuk Evleri Sitesine, Bitlis Çocuk Evleri Sitesi Müdürlüğüne ve Bolu Semiha Şakir Spastik Çocuklar Bakım ve Rehabilitasyon Merkezine habersiz ziyaretler gerçekleştirilmiştir.²⁴⁷

Çocuk hakları alanında yaşanan önemli gelişmelere rağmen, çocukların temel hak ve özgürlüklerini kullanmasını engelleyen erken yaşta ve zorla evlilikler maalesef önemli bir sorun alanı olarak varlığını sürdürmektedir. Günümüzde evlilik yaşı giderek yükselse de, özellikle kız çocuklarını etkileyen erken yaşta ve zorla evlilikler ülkemizde hâlen bir sorundur.²⁴⁸ Dahası Covid-19 pandemisi nedeniyle kapatılan okullar, arkadaşlardan ve destek ağlarından uzak kalma ve artan yoksulluk erken yaşta ve zorla evlilik riskini dünyanın her yerinde arttırmıştır.²⁴⁹ ASHB tarafından iletilen bilgilere göre, ülkemizde 2020 yılında 16-17 yaşında evlenenlerin toplam evlilikler içindeki oranı erkek çocuklar için % 0,15, kız çocukları için % 2,6 iken 2021 yılında 16-17 yaşında evlenenlerin toplam evlilikler içindeki oranı erkek çocuklar için % 0,14, kız çocukları için % 2,3 olmuştur. Evlenme sayısına bakıldığında; 2020 yılında erkek çocukları için 726, kız çocukları için 13 bin 14, 2021 yılında erkek çocukları için 770, kız çocukları için 13 bin 139 olmuştur. Bu veriler ışığında; bir yıl içinde 2020 yılına göre 2021 yılında kız çocuklarının evlenme sayısı 125 kişi ve %1 oranında artmıştır.²⁵⁰ Aşağıda yer alan tablo incelendiğinde bu noktada istisnai örnekler dışında, çocuk yaşta evlendirilen kız çocuklarının sayısında düzenli bir düşüş olduğu görülmektedir.

Grafik 6: 2002-2021 Yılları Arası 16-17 Yaşında Evlenen Kız Çocuklarının Sayısı Ve Oranı²⁵¹

Erken yaşta ve zorla evliliklerle mücadele bağlamında ASHB tarafından 19 ilde "Erken Yaşta ve Zorla evliliklerle Mücadele İl Eylem Planları" yürütülmekte olup il eylem planları kapsamında farklı hedef gruplara yönelik bilinçlendirme ve farkındalık çalışmaları; erken yaşta evliliklerin nedenlerinin araştırılması, görsel yazılı mater-

247 Ayrıntılı bilgi için bkz. TİHEK, 2021 Yılı Faaliyet Raporu.

248 <https://www.unicef.org/turkey/%C3%A7ocuk-ya%C5%9Fta-evlilik>, (E.T.: 24.11.2021).

249 <https://www.unicef.org/turkiye/bas%C4%B1n-b%C3%BCnlenleri/unicef-Covid-19-nedeniyle-10-milyon-k%C4%B1z-%C3%A7ocu%C4%9Fu-daha-%C3%A7ocuk-ya%C5%9Fta-evlilik-riski>, (E.T.: 16.06.2022).

250 ASHB'nin 11.03.2022 tarihli ve 2941433 sayılı cevabi yazısı.

251 ASHB'nin 11.03.2022 tarihli ve 2941433 sayılı cevabi yazısı.

yal hazırlanması, kız çocuklarının rol model kadınlarla buluşması gibi çalışmalar gerçekleştirilmektedir.²⁵² Bu bağlamda, pandeminin etkileri de gözetilerek, ulusal ölçekte erken yaşta ve zorla evliliklerle kararlı bir şekilde sürdürülen mücadeleye devam edilmesinin, özellikle de kız çocukları bakımından, hayati bir öneme sahip olduğu unutulmamalıdır.

2.12. Kadın Hakları

Kadının insan hakları, kadınların erkeklerle eşit bir biçimde tüm temel hak ve özgürlüklerden faydalanmasını, toplumsal hayata eşit katılımını ve cinsiyete dayalı ayrımcılığın ortadan kaldırılmasını amaçlayan temel insan hakları olarak kabul görmektedir.

Ülkemizde Cumhuriyetin ilk yıllarında birçok Batılı ülkeye kıyasla erken bir dönemde kadınlara seçme ve seçilme hakkının verilmesi ile birlikte kadın haklarına ilişkin ilerici ve örnek düzenlemeyle başlayan sürecin üzerinden neredeyse 90 yıl geçmiş ve günümüzde hukuki ve kurumsal çerçevede kadın-erkek eşitliği tesis edilmiştir. Sosyal hayatın her alanında cinsiyet eşitliğinin sağlanması amacıyla başta ASHB olmak üzere kamu kurum ve kuruluşları tarafından eylem planları kabul edilmeye, uygulanmaya, pek çok proje hayata geçirilmeye ve STK'lar aktif olarak çalışmaya 2021 yılında da devam etmiştir.

Bir insan hakkı ihlali ve ayrımcılık biçimi olan kadına yönelik şiddet ve kadın cinayetleri, mücadele edilmesi gereken önemli sorun alanlarından ilkinin oluşturmaktadır. Kadına yönelik şiddet, başta yaşam hakkı ve işkence ve kötü muamele yasağı olmak üzere güvenlik ve özgürlük hakkı, saygınlık, fiziksel ve ruhsal sağlık hakkı gibi temel hakların ihlal edilmesine veya pratikte geçersiz kalmasına yol açmaktadır.²⁵³ Çalışmalar, dünyada pandemi döneminde evde sosyal izolasyonun psikolojik etkisi ve yardıma ulaşmanın zorlaşması nedenleriyle kadına karşı şiddet vakalarının arttığını da göstermektedir.²⁵⁴

ASHB tarafından 2014 yılında yürütülen ve 2022 yılında tekrar yapılması planlanan "Türkiye'de Kadına Yönelik Aile İçi Şiddet Araştırması" verilerine göre ülkemizde yaşamının herhangi bir döneminde eşi veya eski eşi tarafından fiziksel şiddete maruz bırakılan kadınların oranı % 36; yaşamının herhangi bir döneminde duygusal şiddet yaşayan kadınların oranı ise % 44'tür.²⁵⁵ İçişleri Bakanlığının verilerine göre ise 2020'de 268 kadın, 2021 yılında ise 307 kadın, kadına karşı şiddet nedeniyle yaşamını yitirmiştir.²⁵⁶ 2021 yılında AYM, "T.A. Kararı"nda, sürekli olarak kolluk ve adli makamlara bildirimde bulunulmasına rağmen kadına yönelik şiddetin önlenmesi noktasında görevli/yetkili olmakla birlikte aynı zamanda iş birliği/koordinasyon içinde hareket etmesi gereken kamu makamlarının kişiyi koruma noktasında elverişli tedbirleri almadığını ve ciddi ihmalde bulunduğunu tespit ederek yaşam hakkının ihlal edildiğine karar vermiştir.²⁵⁷ Ayrıca ceza kanunlarında yapılan düzenlemelerin ceza miktarı açısından yeterli olmasına karşın yeterince kapsayıcı olmadığı, boşanmış eşe yönelik şiddet ve öldürme fiili nitelikli hal kapsamında olsa da eski nişanlı ve eski sevgilinin bu kapsamın dışında olmasının buna örnek teşkil ettiği ve infaz kanunundan kaynaklanan indirimlerin failere verilen cezaların caydırıcılığının önüne geçtiği hususları dile getirilmektedir.²⁵⁸

252 ASHB'nin 20.04.22 tarihli ve E-72079556-900[900]-3361234 sayılı cevabi yazısı.

253 ASHB Kadının Statüsü Genel Müdürlüğü, Türkiye'de Kadın, Ankara, Ocak 2022, s. 67.

254 UN Women, Women Count, "Measuring The Shadow Pandemic: Violence Against Women During Covid-19", <https://data.unwomen.org/sites/default/files/documents/Publications/Measuring-shadow-pandemic.pdf>, (E.T.: 25.06.2022).

255 ASHB Kadının Statüsü Genel Müdürlüğü, Türkiye'de Kadın, Ankara, Ocak 2022, s. 67.

256 <https://www.aile.gov.tr/ksqm/haberler/aile-ve-sosyal-hizmetler-bakanimiz-derya-yanik-baskanliginda-kadina-yonelik-siddetle-mucadelede-2022-yol-haritasi-konulu-basin-toplantisi-gerceklestirildi/>, (E.T.: 03.06.2022).

257 AYM, T.A. Kararı, Başvuru no. 2017/32972.

258 Söz konusu değerlendirmeler, Kadın ve Demokrasi Derneği ile yapılan yazışmalar neticesinde edinilmiştir.

Kadına karşı şiddet geçmiş yıllarda olduğu gibi 2021 yılında da önemli bir konu olarak sıklıkla gündeme gelmekle beraber başta ASHB olmak üzere Adalet Bakanlığı, İçişleri Bakanlığı, Sağlık Bakanlığı, MEB ve ilgili tüm tarafların katılımı ile "kadına karşı şiddete sıfır tolerans" ilkesi çerçevesinde şiddetin önlenmesi, mağdurların desteklenmesi ve şiddet faillerinin rehabilitasyonu amacıyla mevzuat çalışmaları yapılmaya, politikalar geliştirilmeye ve farkındalık faaliyetleri çalışmalarına devam edilmiştir.²⁵⁹ Bu kapsamda, 6284 sayılı Ailenin Korunması ve Kadına Karşı Şiddetin Önlenmesine Dair Kanun, kadına yönelik şiddetle mücadelenin bir üst seviyeye taşınmasını sağlamış; mezkur Kanun'un etkin bir şekilde uygulanabilmesi için ASHB tarafından 16 Haziran 2021 tarihinde Genelge yayımlanmıştır. Yine ASHB tarafından 4 Eylül 2021 tarihinde 6284 sayılı Kanun Kapsamında Teknik Yöntemlerle Takip Sistemlerinin Kullanılmasına Dair Yönetmelik Resmi Gazete'de yayımlanarak yürürlüğe girmiştir. İçişleri Bakanlığı 6284 sayılı Kanun'un etkin uygulanması için 1 Ocak 2020 tarihli ve E.1 sayılı Genelge'yi yayımlamıştır. İHEP de "*Aile İçi Şiddet ve Kadına Karşı Şiddetle Mücadelenin Etkinliğinin Artırılması*" hedefi doğrultusunda "eşe karşı işlenen suçlarla ilgili kanunda öngörülen cezayı artıran sebeplerin, boşanmış eşi de kapsayacak şekilde genişletilmesi", "ısrarlı takip fiillerinin suç olarak düzenlenmesi", "özel merkezler/kadın destek birimlerinin ve aile içi şiddet ve kadına karşı şiddetten kaynaklanan suçların etkin bir şekilde soruşturulması amacıyla kurulan özel soruşturma bürolarının yaygınlaştırılması", "tehdit altındaki kadınların daha etkin korunmasını sağlamak için önleyici ve koruyucu kapasitenin artırılması ve bu kapsamda teknolojik imkânlardan da azami ölçüde yararlanılması" gibi pek çok önemli adımın atılmasını öngörmüştür.²⁶⁰ 1 Temmuz 2021 tarihinde "Kadına Yönelik Şiddetle Mücadele IV. Ulusal Eylem Planı (2021-2025)" kamuoyu ile paylaşılmış ve Eylem Planı'nın yerelde uygulanmasına yönelik 81 ilde il eylem planları hazırlık çalışmalarına başlanmıştır.²⁶¹ Kadına yönelik şiddetle mücadelede, mağdurların etkin korunmasını sağlamak üzere teknik yöntemle takip pilot uygulamaları 2015-2021 yıllarında gerçekleştirilmiş ve teknik takip için alt yapı çalışmaları 2021 yılında 81 ilde tamamlanarak ülke genelinde uygulamaya konmuştur.²⁶² Bu minvalde şiddet uygulayan ya da uygulama ihtimali bulunan kişilerden gelecek tehlikenin bertaraf edilerek şiddet mağduru kadınların can güvenliklerinin sağlanması ve hakkında uzaklaştırma kararı verilen kişilerin şiddet mağduru kadınlara yaklaşımdan kolluk personeli tarafından gerekli tedbirlerin alınmasını sağlayan "elektronik kelepçe" uygulaması yürütülmektedir. 28 Ocak 2022 tarihi itibarıyla Elektronik İzleme Merkezi'nde 502 vakanın elektronik kelepçe ile aktif olarak takip edildiği ve 644 vakanın ise takibinin sona erdiği bilgileri paylaşılmıştır.²⁶³

Şiddet mağduru veya şiddet görme riski altında olan kadınlara etkili ve hızlı müdahale edilebilmesi için geliştirilen Kadın Destek Uygulaması (KADES) 2021 yılında da hizmet vermeye devam etmiştir. 24 Mart 2018 tarihinde hayata geçirilen KADES uygulamasını 28 Ocak 2022 tarihi itibarıyla 3.168.057 kişi indirmiş olup, 294.155 kadın ihbarda bulunmuştur.²⁶⁴ Kadınlara yönelik şiddetle mücadele destek hatlarının Türkiye'de yaygın dillerde mevcut olması talebine²⁶⁵ ilişkin yeni bir gelişme olarak KADES uygulamasının ara yüzü Arapça, Farsça, Fransızca, İngilizce ve Rusça olmak üzere 5 dile çevrilerek güncellenmiştir.²⁶⁶ ALO 183 Sosyal Destek Hattı'nda "0" tuşuyla şiddet mağdurlarına yönelik önceliklendirme yapılmış ve hattın "WhatsApp" ve "BİP" uygulamaları

259 ASHB'nin 20.04.2022 tarihli ve E-72079556-900[900]-3361234 sayılı cevabi yazısı.

260 Bkz. İHEP, "Hedef 6.3: Aile İçi Şiddet ve Kadına Karşı Şiddetle Mücadelenin Etkinliğinin Artırılması."

261 ASHB'nin 20.04.2022 tarihli ve E-72079556-900[900]-3361234 sayılı cevabi yazısı.

262 ASHB'nin 20.04.2022 tarihli ve E-72079556-900[900]-3361234 sayılı cevabi yazısı.

263 İçişleri Bakanlığının 31.01.2022 tarihli ve E8869409700023684 sayılı cevabi yazısı.

264 İçişleri Bakanlığının 31.01.2022 tarihli ve E8869409700023684 sayılı cevabi yazısı.

265 Söz konusu değerlendirmeler, Uluslararası Af Örgütü ile yapılan yazışmalar neticesinde edinilmiştir.

266 <https://www.icisleri.gov.tr/kadin-destek-uygulamasi-kades>, (E.T.: 06.06.2022).

üzerinden de hizmet vermesi sağlanmıştır.²⁶⁷

Şiddete uğrayan kadınları korumak için Emniyet Genel Müdürlüğü Asayiş Daire Başkanlığı ve 81 İl Emniyet Müdürlüğü Asayiş Şube Müdürlüklerinde Aile İçi ve Kadına Yönelik Şiddetle Mücadele birimleri ile Jandarma Genel Komutanlığında Aile İçi Şiddetle Mücadele ve Çocuk Şube Müdürlüğü ve İl Jandarma Komutanlıkları Aile İçi Şiddetle Mücadele ve Çocuk Şube Müdürlüğü/Kısım Amirlikleri olmak üzere toplam 1.102 Büro Amirliği kurulmuştur.²⁶⁸

6284 sayılı Kanun kapsamında hizmet veren Şiddet Önleme ve İzleme Merkezleri (ŞÖNİM) tüm ülkede, 81 ilde hizmet sunmaktadır. ŞÖNİM'lerde şiddetin önlenmesi ile koruyucu ve önleyici tedbirlerin etkin olarak uygulanmasına yönelik izleme çalışmaları yapılmakta ve destek hizmetleri verilmektedir. Bu merkezlerde şiddet mağdurlarına yönelik "geçici maddi yardım, rehberlik, danışmanlık, hayati tehlikenin bulunması halinde geçici koruma altına alınmasının takibi ve izlenmesi, kreş yardımı, hukuki destek, tıbbi destek, istihdama yönelik destek, çocuklar için burs, eğitim-öğretim konusunda destek gibi" konularda hizmetler sunulmaktadır. Merkezlerde şiddet uygulayan kişilere yönelik ise; öfke kontrolü, stresle başa çıkma, şiddeti önlemeye yönelik farkındalık sağlayarak tutum ve davranış değiştirmeyi hedefleyen eğitim ve rehabilitasyon programlarına katılma vb. faaliyetler bulunmaktadır.²⁶⁹ ŞÖNİM'lerden 2021 yılında ülke genelinde 255.515 kadın, 23.158 erkek ve 17.726 çocuk olmak üzere toplam 296.399 kişi hizmet almıştır.²⁷⁰

Kadına karşı şiddet olaylarında, riskin tespiti ve risk tespitinin etkili bir biçimde yönetilmesi için ASHB tarafından "Risk Analiz ve Yönetim Modülü" geliştirilmiş ve Ekim 2021 tarihi itibarıyla modülün uygulanması ülke genelinde yaygınlaştırılmıştır.²⁷¹

Farkındalık yaratma, kadınların güçlendirilmesi ve kadına yönelik şiddetin önlenmesi amacıyla 2007 yılından itibaren gerçekleştirilen eğitimlerden 1.353.943 er ve erbaş, 75.000 kamu görevlisi, 106.389 din görevlisi, 195.693 sağlık görevlisi, 375.623 kolluk görevlisi faydalandırılmıştır.²⁷² Ayrıca İçişleri Bakanlığı tarafından iletilen bilgilere göre aile içi şiddetin ve kadına yönelik şiddetin önlenmesi amacıyla; muhtarların şiddetle mücadelede görev almasını teminen 2021 yılında 11.873 muhtara, Polis Akademisi Başkanlığında 2020-2021 yıllarında 16.468 öğrenciye, Jandarma ve Sahil Güvenlik Akademisi Başkanlığında 2020-2021 yıllarında 7.201 öğrenciye, Jandarma Genel Komutanlığı bünyesinde vatani görevini yapmakta olan erbaş ve erlere yönelik kadına yönelik şiddetle mücadele, erken yaşta ve zorla evlilikler konusunda 8.635 kişiye eğitim verilmiştir.²⁷³

Kadına karşı şiddetle mücadele bağlamında ele alınması gereken bir diğer husus ise teknoloji ve iletişim alanında yaşanan gelişmelere bağlı olarak ortaya çıkan siber şiddet olgusudur. Bilgi ve iletişim teknolojisi kadına yönelik şiddetin ölçeğini genişletirken, Covid-19 pandemisi bu olguyu daha da arttırmıştır.²⁷⁴ Ülkemizde 6284 sayılı Kanun uyarınca siber şiddet mağdurlarına yönelik hizmetler gerçekleştirilmekte, ayrıca Kadına Yönelik

267 ASHB Kadının Statüsü Genel Müdürlüğü, Kadına Yönelik Şiddetle Mücadele IV. Ulusal Eylem Planı (2021-2025), Ankara, 2021, s. 98.

268 İçişleri Bakanlığının 31.01.2022 tarihli ve E8869409700023684 sayılı cevabi yazısı.

269 TİHEK, İnsan Haklarının Korunması ve Geliştirilmesi Raporu 2020, s. 33.

270 ASHB'nin 20.04.2022 tarihli ve E-72079556-900[900]-3361234 sayılı resmi yazısı.

271 ASHB'nin 20.04.2022 tarihli ve E-72079556-900[900]-3361234 sayılı resmi yazısı.

272 ASHB'nin 20.04.2022 tarihli ve E-72079556-900[900]-3361234 sayılı resmi yazısı.

273 İçişleri Bakanlığının 31.01.2022 tarihli ve E8869409700023684 sayılı cevabi yazısı.

274 <https://www.unwomen.org/en/digital-library/publications/2020/04/brief-online-and-ict-facilitated-violence-against-women-and-girls-during-covid-19>, (E.T.: 07.07.2022).

Şiddetle Mücadele IV. Ulusal Eylem Planı kapsamında siber şiddetle mücadele alanında çeşitli faaliyetlere yer verilmekte ve çeşitli farkındalık artırıcı çalışmalar yürütülmektedir. Öte yandan, alınan kapsamlı tedbirlere rağmen kadına karşı şiddet önemli bir gündem ve sorun alanı olmaya devam ettiğinden, kadın haklarının korunması ve güçlendirilmesi ve şiddetle mücadele edilmesi açısından yasal düzenlemelerin yanı sıra bu düzenlemelerin etkin biçimde uygulanması, mağdurların psiko-sosyal destekten yararlanması, şiddet uygulayanların tedavi ve rehabilite edilmesi ve şiddetin önlenmesi amacıyla toplumsal farkındalığın oluşturulmasının da kritik önemi haizdir.²⁷⁵

Kadın hakları konusunda sene içerisinde lehte/aleyhte tartışmalara yol açan bir diğer konu 20 Mart 2021 tarihinde Resmi Gazete'de yayımlanan Cumhurbaşkanı Kararı ile İstanbul Sözleşmesi'nden Türkiye'nin çekilmesi olmuştur. Bu karara karşı başlatılan yargısal süreç Danıştay 10. Dairesinin 2021/1493 Esas ve 2022/2489 Karar Numaralı dosyada ilgili Cumhurbaşkanı Kararının iptal istemini reddetmesiyle sonlanmıştır.²⁷⁶

Türkiye, kadına karşı şiddetle mücadelede, hem yasal hem de kurumsal kapasitesini ulusal normlarla geliştirmektedir. Sözleşmeden çekilme kararı sonrasında bu kararın gerekçesine ilişkin olarak yapılan temel vurgu kadına karşı şiddetin önlenmesi bağlamında Sözleşme ile taraf devletlere getirilen sorumlulukların zaten 6284 sayılı Kanun'la da sağlandığıdır. Bu mücadele, "kadına karşı şiddete sıfır tolerans" perspektifi ile sürdürülmekte, başta 6284 sayılı Kanun olmak üzere, eylem planları, ŞÖNİM'ler, KADES uygulaması gibi teknolojik imkanlar ve farkındalık artırıcı faaliyetler vasıtasıyla çok boyutlu bir yaklaşımla güvence altına alınmaktadır. Konuya ilişkin hassasiyet, İçişleri Bakanlığı öncülüğünde 3 Şubat 2022 tarihinde düzenlenen ve Adalet Bakanı'nın, Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanı'nın ve İçişleri Bakanı'nın katılım sağladığı "Aile İçi ve Kadına Karşı Şiddet ile Asayiş Suçlarıyla Mücadele Değerlendirme Toplantısı"nda, kadına karşı şiddetle mücadelede yasal ve kurumsal kapasitenin artırılma çalışmalarının devam edeceği ifade edilerek yinelenmiştir.²⁷⁷

Kadın hakları ile ilgili ele alınması gereken bir diğer alan, kadınların çalışma hayatında daha aktif rol almalarının sağlanmasıdır. TÜİK'in verilerine göre 2021 istihdam oranı erkeklerde % 62,8 iken kadınlarda % 28 olarak gerçekleşmiştir.²⁷⁸ 2021 yılında ise kadınların işgücüne katılma oranı % 32,8 olup 2020 yılına göre 1,9 puan arttığı görülmektedir. Birlikte 2019 yılında kadınların iş gücüne katılma oranının gerisindedir ve bu durum pandemi kaynaklı olumsuz etkilerin halen devam ettiğini göstermektedir. Yine TÜİK verilerine göre; 2020 yılında hanesinde 3 yaşın altında çocuğu olan 25-49 yaş grubundaki kadınların istihdam oranı % 25,2, erkeklerin istihdam oranı ise %85,5 olmuştur.²⁸⁰ Kadınların işgücüne katılma oranı 2020 yılında %30,9 olarak gerçekleşmiş, bir önceki yıla göre 3,5 puan azalmıştır. Bahse konu oran, AB-27 ortalamasında %50,8'dir.²⁸⁰ Bununla beraber uzmanlık gerektiren mesleklerde kadın oranlarının oldukça yüksek düzeyde olduğu görülmektedir. Üniversitelerde öğretim görevlilerinin % 50,68'i; barolara kayıtlı avukatların % 46,72'si; adli ve idari yargıda görev yapan hakimlerin % 46,29'u ve savcılarının % 12'si GSB'ye kayıtlı lisanslı sporcuların % 59,31'i, hekimlerin % 44,7'si, mimarların % 46,74'ü, ülke genelindeki toplam mühendis ve mimarın ise % 23,82'si kadındır.²⁸¹

275 TİHEK, İnsan Haklarının Korunması ve Geliştirilmesi Raporu 2020, s. 33.

276 Danıştay 10. Dairesi, 2021/1493 Esas ve 2022/2489 Karar Numaralı dosyada ilgili Cumhurbaşkanı Kararının iptal istemini reddetmiştir.

277 https://www.iletisim.gov.tr/turkce/yereL_basin/detay/adalet-bakani-bozdog-icisleri-bakani-soylu-ile-aile-ve-sosyal-hizmetler-bakani-yanik-aile-ici-ve-kadina-yonelik-siddetle-mucadele-toplantisina-katildi, (E.T.: 05.08.2022).

278 <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Isgucu-Istatistikleri-2021-45645#:~:text=C4%B0%C5%9Fg%C3%BCc%C3%BC%202021%20y%C4%B1%C4%B1nda%20bir%20C3%B6nceki,ise%20%32%2C8%20oldu>, (E.T.: 16.06.2022).

279 <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Istatistiklerle-Kadin-2021-45635#:~:text=Bu%20oran%20cinsiyete%20g%C3%B6re%20incelendi%C4%9Finde%3B%202020%20y%C4%B1%C4%B1nda%20hanesinde%20%20ya%C5%9F%C4%B1n,%85%2C5%20oldu%C4%9Fu%20g%C3%B6r%C3%B6ld%C3%BC>, (E.T.: 16.06.2022).

280 Strateji ve Bütçe Başkanlığı, 2022 yılı Cumhurbaşkanlığı Yıllık Programı, s. 252.

281 ASHB'nin 20.04.2022 tarihli ve E-72079556-900[900]-3361234 sayılı cevabı yazısı.

Ancak, üst düzey karar verici konumlarda bulunan kadın oranına bakıldığında istenilen seviyeye ulaşılmadığı görülmektedir. Buna göre kadın rektör oranının %9,5; kadın baro başkanı oranının %9, bürokraside üst düzey yönetici kadın oranının ise %12,17 düzeyinde kaldığı görülmektedir.²⁸² Gerek ASHB gerek Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı gibi kamu kurum ve kuruluşları tarafından kadınların çalışma hayatına daha aktif katılım sağlaması ve değişen işgücü piyasası dinamikleri doğrultusunda ekonomik hayatta söz sahibi olması amacıyla çok sayıda çalışma yürütülse de,²⁸³ kadın istihdam oranının erkek istihdam oranının yarısından daha az olması ve üst düzey karar verici konumlarda bulunan kadınların oranın beklenen seviyede olmaması, kadınların istihdama katılımlarının sağlanması ve karar verici pozisyonlarda görev alabilmesi açısından atılması gereken adımların olduğunu göstermektedir.

Ülkemiz sınırları içerisinde 2021 yılında tespit edilen 402 insan ticareti mağdurunun 321'inin kadınlar olmasından ötürü söz konusu sorunun kadın hakları kapsamında ele alınması gerekmektedir. Daha fazla sayıda mağdurun teşhis edilmesi amacıyla ülkemizde potansiyel mağdurlarla görüşmeler gerçekleştirilmektedir. Göç İdaresi Başkanlığı tarafından 2020 yılında insan ticareti mağduru olabileceği şüphesi ile 4.919 kişi ile görüşme yapılırken 2021 yılında bu oran %64'lük bir artışla 8.077'a yükselmiştir. Tanımlanan insan ticareti mağdurlarının yaş aralığına bakıldığında ise 2017-2021 yıllarında mağdurların yaklaşık %33'ünün çocuk olduğu, yaklaşık %59'unun ise 18-35 yaş aralığında olduğu görülmektedir.²⁸⁴

İnsan ticareti suçu görülme biçimlerine göre; cinsel sömürü, işgücü sömürüsü, zorla evlendirme, zorla dilendirme, çocuk satışı, çocuk savaşı ve organ-doku ticareti olarak sınıflandırılmaktadır. Bu sınıflandırmaya göre son beş yılda cinsel sömürü ve işgücü sömürüsü ilk sıralarda yer almaktadır.²⁸⁵

Yabancı mağdurların beyanları doğrultusunda ülkelerine veya üçüncü ülkeye gönüllü ve güvenli geri dönüşlerinin sağlanmasının yanında sığınma evlerinde her türlü ihtiyaçlarına yönelik özel destekler sağlanmaktadır.²⁸⁶

2.13. Yaşlı Hakları

Dünyada doğum oranlarının azalması ve sağlık şartlarındaki iyileştirmelerden dolayı ölüm oranlarının azalması, nüfusun yaşlanması yönündeki eğilimin temel nedenleridir. Bu kapsamda 2050 yılında dünya nüfusunun % 22'sini yaşlıların oluşturacağı öngörülmektedir.²⁸⁷ 2021 yılı itibarıyla Türkiye'de yaşlı nüfusun toplam nüfus içindeki oranı % 9,7'dir. Yaşlı nüfusun toplam nüfus içindeki oranının % 10'u geçmesinin nüfusun yaşlanmasının göstergesi olduğu dikkate alındığında, ülkemizin hızla nüfus yaşlanması sürecine girdiği görülmektedir.²⁸⁸

282 ASHB'nin 20.04.2022 tarihli ve E-72079556-900[900]-3361234 sayılı cevabi yazısı.

283 Örneğin ASHB tarafından iletilen tarihli ve sayılı yazıda kadın istihdamına ilişkin olarak kadın kooperatiflerinin güçlendirilmesi çalışmalarının, finansal okuryazarlık ve kadınların ekonomik güçlenmesi seminerlerinin, Aile Destek Merkezi (ADEM) projesi ile Sosyal Dayanışma Merkezi (SODEM) projelerinin gerçekleştirildiği belirtilmiştir. Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı Strateji Geliştirme Başkanlığı'nın ilettiği bilgilere göre ise IPA II kapsamında AB ile ortaklaşa finanse edilen "Kayıtlı Kadın İstihdamının Desteklenmesi Projesi (Women Up)" ile 7 ilde 4.000 kadın işverenin yanında çalıştıracağı işçi için net asgari ücrete kadar hibe desteği verileceği, 2019-2022 döneminde "Toplumsal Cinsiyet Eşitliğine Duyarlı İstihdam Politikalarının Desteklenmesi Projesi" ile 2021-2024 döneminde "18-29 yaş aralığında olup ne eğitimde ne istihdamda yer alan (NEET) Kadınlar Projesi (2021-2024)" yürütüldüğü belirtilmiştir.

284 Söz konusu veriler, Göç İdaresi Genel Müdürlüğü ile yapılan yazışmalar neticesinde edinilmiştir.

285 Söz konusu veriler, Göç İdaresi Genel Müdürlüğü ile yapılan yazışmalar neticesinde edinilmiştir.

286 Söz konusu veriler, Göç İdaresi Genel Müdürlüğü ile yapılan yazışmalar neticesinde edinilmiştir.

287 <https://www.aa.com.tr/tr/gundem/dunya-yaslaniyor-2050de-yaslilar-dunya-nufusunun-yuzde-22sini-olusturacak/2378786>, (E.T.: 08.04.2022).

288 <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Istatistiklerle-Yaslilar-2021-45636>, (E.T.: 08.04.2022).

Ülkemizdeki yaşlı nüfus oranının genel nüfus içindeki oranının yıllar içerisinde artması beklenmektedir. Bu oranın 2023 yılında % 10,2,²⁸⁹ 2025 yılında % 11,0, 2030 yılında % 12,9, 2040 yılında % 16,3, 2060 yılında % 22,6 ve 2080 yılında % 25,6 şeklinde gerçekleşmesi beklenmektedir.²⁹⁰ Yaşlı haklarının geniş toplulukların ihtiyacı olduğu göz önüne alındığında bu hak kategorisinin her geçen gün daha fazla önem kazandığı açıktır. Pandemi sürecinde yaşlı hakları daha fazla gündeme gelmekle birlikte, yaşlı haklarına yönelik ilginin hala yeterli seviyede olmadığı altını çizmek gerekmektedir.²⁹¹

Yaşlı bireylerin karşılaştığı problemler ise oldukça çeşitlidir. Dünyada ve ülkemizde yaşlı nüfusun hızla artmasına rağmen, yaşlı bireylerin sosyal, ekonomik, kültürel ve siyasi haklarını münhasıran düzenleyen ve karşılaşılan sorunların çözülmesini kolaylaştıracak ne bir uluslararası sözleşme ne de özel bir kanuni düzenleme mevcuttur. Öte yandan yaşlı haklarının korunması ve güçlendirilmesi, ülkemizdeki birtakım politika belgelerine konu olmuş, söz konusu politika belgelerinde yaşlı bireylerin haklarının korunması ve geliştirilmesi adına birçok düzenleme öngörülmüştür. On Birinci Kalkınma Planı kapsamında evde sağlık hizmetlerinin yaygınlaştırılması, yaşlı bireylerin sağlık hizmetlerine erişiminin kolaylaştırılması, yaşlı bireylere yönelik koruyucu ve tedavi edici hizmetlerin güçlendirilmesi, engelli ve yaşlı bakımı hizmetlerine ilişkin standartların geliştirilmesi ve bu hizmetleri veren personelin nitelik ve niceliğinin artırılması amaçlanmaktadır. Bunun yanında Kalkınma Planı'nda, yaşlı nüfusun sağlığının korunması, ekonomik ve sosyal hayata katılımlarının artırılmasına yönelik tedbirlere de yer verilmiştir.²⁹²

Bu bağlamda zikredilmesi gereken en önemli politika belgelerinden bir diğeri olan İHEP de yaşlı haklarına yönelik olarak birtakım amaç, hedef ve faaliyetler öngörmüştür. İHEP'in birinci amacı olan "*daha güçlü bir insan hakları koruma sistemi*" altında çocuklar, kadınlar, engelliler ve yaşlılar başta olmak üzere suç mağdurlarına dönük psiko-sosyal destek ve bilgilendirme gibi hizmetlerin etkinliğinin artırılması; bu kişilere adli süreçlerde yardım sağlanması amacıyla Adli Destek ve Mağdur Hizmetleri Müdürlüklerinin yaygınlaştırılması faaliyeti düzenlenmiştir.²⁹³ İHEP'in "*adalet erişiminin güçlendirilmesi*" hedefi doğrultusunda ise engelliler, yaşlılar ve yatağa bağımlı hastalara ilişkin adli süreçlerin adliyelere gelme zorunluluğu olmadan bulunulan yerden doğrudan veya görüntülü iletişim teknolojileri vasıtasıyla yürütülmesine ilişkin bir faaliyet öngörülmüştür.²⁹⁴

İHEP engelli ve yaşlıların kamu hizmetine ve yeşil alanlara erişimlerinin kolaylaştırılması şeklinde bir hedef de belirlemiştir. Bu minvalde adliye binalarını da kapsamak üzere kamunun kullanımına tahsis edilen binaların, kamusal alanların ve ulaşım araçlarının erişilebilir, engelli ve yaşlı dostu bir hale getirilmesi, engelli ve yaşlıların yaşamlarını kolaylaştıracak akıllı uygulamaların yaygın hale getirilmesi, yeşil alanların yaşlılar için güvenli ve erişilebilir hale getirilmesi şeklinde faaliyetler öngörülmüştür. İHEP yaşlıların oy kullanma süreçlerine tam katılımının sağlanmasına ilişkin faaliyetlere de yer vermiştir. Yine yaşlılık derecesi göz önünde bulundurularak alternatif tedbirlerin geliştirilmesi ve ağır hasta ve yaşlı bireyler için cezanın konutta infazına dair imkânların artırılması da İHEP'te yer alan başka faaliyetlerdir.²⁹⁵ ASHB Engelli ve Yaşlı Hizmetleri Genel Müdürlüğü tarafından aktif ve

289 <http://www.aile.gov.tr/eyhgm/sayfalar/istatistikler/yasli-nufusun-gelecek-yil-tahminleri/>, (E.T.: 08.04.2022).

290 <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Istatistiklerle-Yasli-lar-2021-45636>, (E.T.: 08.04.2022).

291 TİHEK, İnsan Haklarının Korunması ve Geliştirilmesi Raporu 2020, s. 36.

292 <https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2019/07/OnbirinciKalkinmaPlani.pdf>, (E.T.: 05.04.2022).

293 https://insanhaklarieylemlani.adalet.gov.tr/resimler/%C4%B0nsan_Haklar%C4%B1_Eylem_Plan%C4%B1_ve_Uygulama_Takvimi.pdf, (E.T.: 08.03.2022).

294 https://insanhaklarieylemlani.adalet.gov.tr/resimler/%C4%B0nsan_Haklar%C4%B1_Eylem_Plan%C4%B1_ve_Uygulama_Takvimi.pdf, (E.T.: 08.03.2022).

295 https://insanhaklarieylemlani.adalet.gov.tr/resimler/%C4%B0nsan_Haklar%C4%B1_Eylem_Plan%C4%B1_ve_Uygulama_Takvimi.pdf, (E.T.: 08.03.2022).

sağlıklı yaşlanma perspektifiyle "Yaşlanma Vizyon Belgesi"nin altyapısının oluşturulmakta olduğu iletilmiştir.²⁹⁶ Yaşlı haklarının korunması bağlamında oldukça kapsayıcı ve somut adımlar atılmasını öngören politika belgelerine rağmen, bilhassa nüfusun yaşlanma hızı gözetildiğinde, yaşlı bireylerin hak ve özgürlüklerinin açıkça düzenlendiği bir "Yaşlı Hakları Kanunu"nun ve buna bağlı ikincil düzenlemelerin yaşlı bireylerin haklarını daha güçlü bir biçimde koruyacağı ve mevcut politikaları tamamlayacağı değerlendirilmektedir.

Yaşlı bireyler küresel çapta Covid-19 pandemisinden en fazla etkilenen kesimlerden biri olmuştur. Özellikle kronik rahatsızlığı bulunan yaşlıların ölüm oranlarının yüksek olması, devletleri bu konuda tedbirler almaya yöneltmiştir. Pandemiden etkilenen ülkelerde Covid-19 kaynaklı tüm ölümlerin %14 ve %75 arasında değişen oranlardaki kısmı huzurevlerinde kalan yaşlılardan oluşmaktadır.²⁹⁷ Türkiye'de ise alınan etkin önlemlerin neticesinde, Covid-19 kaynaklı toplam ölümlerin içerisinde huzurevlerinde gerçekleşen Covid-19 kaynaklı ölüm oranı %4,3 olarak gerçekleşmiştir.²⁹⁸

Ülkemizde Covid-19 pandemisi dolayısıyla 2021 yılında da tam kapanma tedbirleri gündeme gelmiştir.²⁹⁹ "Hayat Eve Siğar" Kampanyası, vefa ve destek grupları gibi çalışmalar ile bu süreçlerde yaşlı bireylere destek sağlanmaya çalışılmıştır. Ancak pandemi sürecinin uzaması ile birlikte toplumun yaşlılara destek verme kapasitesinin azaldığı görülmektedir.³⁰⁰ Pandemi döneminde yaşlı bireylerin yalnızlaşmasının, izole hayat sürmelerinin ruhsal ve bedensel sağlıkları üzerinde yıpratıcı yansımaları olmuştur. Salgın sırasında yaşlı bireylerde oluşan depresyon, anksiyete, stres ve travma durumları için psikolojik danışma ve psikoterapi çalışmalarına özel önem verilmesi icap etmektedir.

Dijitalleşme ile birlikte teknolojik gelişmelerin hayatın her alanında görünür hale geldiği açıktır. Dijital dönüşüm süreciyle kuşaklararası farklılıklarda dijital eşitsizlik kavramı belirginleşmiştir. Yaşlı bireyler, genç bireylere kıyasla teknolojik imkânlardan yeterince faydalanamamaktadır. Özellikle pandemi döneminde uygulanan sokağa çıkma yasaklarında yaşlı bireylerin teknolojik imkânlardan yoksun olması, kapanma dönemlerinde yaşlıların yalnızlığının daha ağır bir hal almasına sebep olmuştur. Uzun bir süredir içinde bulunduğumuz ve fiziksel sosyalizasyonun sağlanmasında zorluklar yaşanan bu dönemde, dijital teknoloji imkânları, yaşlı bireylerin sosyalleşmesinde daha önemli olmakla beraber maddi ve manevi her türlü ihtiyacın çevrimiçi yollarla sağlanması zorunluluğunu da beraberinde getirmiştir. Bundan ötürü yaşlı bireylerin ihtiyaç duyacağı teknolojik yaklaşımları tanımaları, öğrenmeleri ve kullanmaları, günümüz koşullarında her zamankinden daha büyük önem arz etmektedir. Bu çerçevede bazı çalışmalar yürütülmekle beraber³⁰¹ yaşlıların sosyal yaşama katılımlarını sürdürerek topluma katkıda bulunmaya devam etmelerini sürdürmeye yönelik olanakların geliştirilmesine ihtiyaç duyulmaktadır.³⁰²

Yaşlıların emekli olmaktan veya yaşlanmadan kaynaklı olarak yaşadığı en önemli sorunlardan birisi de ekonomik sorunlardır. Yaşlanma, bireyin çalışamaz duruma gelmesi ya da emekli olması gibi gerekçelerle gelirin düşmesi anlamına gelmektedir. Bu durum yaşlı kişilerin daha önceden alışık olduğu yaşam standartlarının gerilemesine yol açmaktadır. Bu dönemde gelirden azalma meydana gelirken sağlık harcamalarında ise tam

296 ASHB'nin 20.04.2022 tarihli ve E-72079556-900[900]-3361234 sayılı cevabi yazısı.

297 ASHB'nin 20.04.2022 tarihli ve E-72079556-900[900]-3361234 sayılı cevabi yazısı.

298 ASHB'nin 20.04.2022 tarihli ve E-72079556-900[900]-3361234 sayılı cevabi yazısı.

299 <https://www.icisleri.gov.tr/81-il-valiligine-tam-kapanma-tedbirleri-genelgesi-gonderildi>, (E.T.: 21.04.2022).

300 TİHEK, Yaşlı Hakları Forumu Sonuç Bildirgesi 22 Mart 2021, Ankara, s.7.

301 Örneğin ASHB tarafından yaşlı bireylere yönelik "Dijital Bahar Projesi" yürütülmekte, yaşlılara yönelik "Dijital ve Finansal Okuryazarlık Eğitimleri" gerçekleştirilmektedir.

302 ASHB'nin 20.04.2022 tarihli ve E-72079556-900[900]-3361234 sayılı cevabi yazısı.

tersi yönde bir artış yaşanmaya başlamaktadır. Gelir yetersizliğinden dolayı birçok yaşlının şehirlerde yoksulluk sınırının altında yaşadığı bilinmektedir.³⁰³ Bu çerçevede ASHB ve Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Vakıfları aracılığıyla 2022 sayılı 65 Yaşını Doldurmuş Muhtaç, Güçsüz ve Kimsesiz Türk Vatandaşlarına Aylık Bağlanması Hakkında Kanun kapsamında ihtiyaç sahibi olan engelli bireylere aylık bağlanmasına yönelik iş ve işlemler yürütülmektedir. Ayrıca Yaşlı Bakım Projeleri vasıtasıyla; muhtaç durumda olup kişisel bakımlarıyla temel ve zaruri ihtiyaçlarını karşılayamayan yaşlı, engelli bireyler ile ağır kronik hastalığı nedeniyle kendi öz bakımını yerine getiremeyen bireylerin ve 65 yaş üstü kişilerin ev ve kişisel temizlikleri sağlanmaktadır.³⁰⁴ Bu çerçevede aile fertlerinden destek almayan veya almak istemeyip bağımsız yaşamayı arzu eden yaşlı bireylerin ekonomik olarak desteklenmesi ve yaşlı yoksulluğunun önlenmesi için politikaların sürdürülmesi ve yaşlı istihdamının sürdürülebilir şekilde desteklenmesi gerekmektedir.

Yaşlı bireylerin toplumsal hayata etkili katılımı ve aktif yaşlanma imkanlarının geliştirilmesi, başta kişinin maddi ve manevi varlığını geliştirme hakkı olmak üzere yaşlıların pek çok temel insan hakkının korunması ve güçlendirilmesinde önemli bir rol üstlenmektedir. ASHB Engelli ve Yaşlı Hizmetleri Genel Müdürlüğü tarafından yaşlı bireylerin sosyal ve ekonomik anlamda toplumla bütünleşmesi bakımından da birtakım faaliyetler gerçekleştirilmektedir. Bunlara örnek olarak hayat boyu öğrenme doğrultusunda yürütülen temel faaliyetlerden biri olan "60+ Tazelenme Üniversitesi Projesi" kapsamında 60 yaş ve üzerindeki bireylerin aktif ve sağlıklı yaşlanması desteklenmektedir.³⁰⁵ Bu bağlamda yaşlı bireylerin aktif yaşlanma, maddi ve manevi varlıklarını geliştirme imkânına sahip olmaları ve topluma dahil olabilmesi için olanakların geliştirilmesi büyük önem taşımaktadır.

Huzurevleri, yaşlı bireylerin temel ihtiyaçlarının karşılanması bakımından önemli bir misyonu yerine getirmekte olup 165'i resmi huzurevi, 263'ü özel huzurevi, 21'i diğer kamu kurum ve kuruluşlarına bağlı huzurevi olmak üzere ülke genelinde 449 huzurevi hizmet vermektedir.³⁰⁶ Bakanlığa bağlı huzurevi sayısının 2020 yılında olduğu gibi 2021 yılında da artırılması olumlu bir gelişme olarak değerlendirilmektedir.³⁰⁷ Yaşlı kişilerin, yalnızlık, kendisine bakabilecek kimsenin bulunmaması, ekonomik yetersizlik, gelecek kaygısı, hizmetlere kolay erişim, sağlık sorunları, bir yuvaya kavuşma düşüncesi ile huzur evini tercih ettiği belirtilmektedir.³⁰⁸ Öte yandan huzurevlerinde kalan yaşlı bireylerin önemli bir kısmı ise, tercihler doğrultusunda değil, yaşlılara yönelik ev içi şiddet dolayısıyla bu kurumlarda kalmaktadır.³⁰⁹ Bu çerçevede yaşlı bireylerin şiddet ve istismardan korunması için çalışmaların artırılması gerekmektedir.

Kurumumuz tarafından yaşlı haklarının korunması ve geliştirilmesi bağlamında birtakım faaliyetlerde bulunmaktadır. Bu doğrultuda TİHEK tarafından, 18-24 Mart Yaşlılar Haftası münasebetiyle 22 Mart 2022 tarihinde Yaşlı Hakları Forumu gerçekleştirilmiştir. Türkiye genelinde 5600 kişinin katılımıyla yapılan "(60 Yaş üstü) Yaşlıların Yaşlılık Algısı ve Kendi Sorunlarına Bakışı" konulu kamuoyu araştırmasının sonuçları da mezkûr forumda paylaşılmıştır.³¹⁰ Bunun yanında TİHEK ev sahipliğinde, kamu kurum ve kuruluşları, üniversiteler ve

303 TİHEK, (60 Yaş üstü) Yaşlıların Yaşlılık Algısı ve Kendi Sorunlarına Bakışı Konulu Kamuoyu Araştırması 01 Mart - 14 Mart 2021, https://www.tihkek.gov.tr/upload/file_editor/2021/06/1623708466.pdf, (E.T.: 16.06.2022).

304 ASHB'nin 20.04.2022 tarihli ve E-72079556-900[900]-3361234 sayılı cevabi yazısı.

305 <http://www.aile.gov.tr/haberler/6-tazelenme-universitesinde-5-bin-665-kisiye-egitim-veriliyor/>, (E.T: 31.03.2022).

306 ASHB'nin 20.04.2022 tarihli ve E-72079556-900[900]-3361234 sayılı resmi yazısı.

307 2020 yılı verileri için bkz. TİHEK, İnsan Haklarının Korunması ve Geliştirilmesi Raporu 2020, s. 36.

308 TİHEK, Yaşlı Hakları Çalıştayı Kitabı, 2019, s. 32.

309 https://www.tihkek.gov.tr/upload/file_editor/2021/06/1623708466.pdf, (E.T.: 16.06.2022).

310 <http://www.tihkek.gov.tr/yasli-haklari-forumu-2021-ankarada-gerceklestirildi/>, (E.T.: 11.04.2022).

sivil toplum kuruluşlarının temsilcileri ile Yaşlı Haklarına Yönelik İstişare Toplantısı düzenlenmiştir.³¹¹ Ayrıca Kurum, BM Tarafından Hazırlanan Uluslararası Hukuk Bağlamında Yaşlıların İnsan Haklarının Korunması ve Geliştirilmesi Raporu'na katkıda bulunmuştur.³¹² TIHEK, ÜÖM görevinin icrası kapsamında 2021 yılında 3 adet huzurevi ve yaşlı bakım ve rehabilitasyon merkezi ziyareti icra etmiştir.³¹³

2.14. Gençlik Hakları

Evrensel olarak kabul edilmiş bir gençlik tanımı bulunmamaktadır. BM Gençlik Stratejisi'nde gençlik için 10-24 yaş aralığına atıfta bulunulurken, BM Genel Sekreterliği'nin "gençliği" istatistiki amaçlar için 15-24 yaş olarak tanımladığı belirtilmiştir.³¹⁴ Ülkemizde "gençlik döneminin sınırlarının belirlenmesine" ilişkin olarak kullanılabilir kriter -hali hazırda yürürlükte olmayan- 27/01/2013 tarihli ve 28541 sayılı Ulusal Gençlik ve Spor Politikası Belgesi'nde yer almaktadır. İlgili politika belgesinde "Ülkemizin şartları göz önüne alındığında gençlik politikalarının hedef grubunun 14-29 yaş aralığında bulunan bireyler" olduğu kabul edilmiştir.³¹⁵ TÜİK ise araştırmalarında genç nüfus olarak 15-24 yaş aralığını temel almaktadır.³¹⁶

Gençlik hakları konusunda küresel olarak kabul edilmiş bir norm bulunmamakla³¹⁷ beraber gençliğin yaş tanımına bağlı olarak 18 yaş altında kalanların uluslararası alanda kabul edilmiş çocuk hakları belgeleriyle korunacağı ve mevcut insan hakları belgelerinin koruma çerçevesinin her insan için geçerli olduğu gibi gençler için de geçerli olacağı açıktır.³¹⁸ Fakat gençler yaşları nedeniyle kimi zaman eğitime, kaliteli istihdama, sosyal korumaya ve medeni ve siyasi haklara tam erişim noktasında zorluklarla karşılaşmaktadır ve ayrımcılığa karşı çoğu kez savunmasız durumdadır.

TÜİK verilerine göre 2021 yılında Türkiye nüfusunun %15,3'ünü genç nüfus (15-24 yaş) oluşturmuştur.³¹⁹ Ülkemizde gençlik ihtiyaç ve faaliyetlerine yönelik başlı başına bir Bakanlık ihdas edilmiş durumdadır ve 1969 yılından bu yana faaliyetlerine devam etmektedir. Anayasa'da da "gençliğin korunması" başlığıyla gençliğin önemi ve korunması anayasal hüküm altına alınmıştır.³²⁰ On Birinci Kalkınma Planı'nda gençlerin güçlü yaşam becerilerine, insani ve millî değerlere sahip olarak yetişmelerinin, iktisadi ve sosyal hayata ve karar alma mekanizmalarına aktif katılımlarının sağlanması amacıyla çeşitli politika ve tedbirlere yer verilmiştir.³²¹

-
- 311 <http://www.tihk.gov.tr/tihk-ev-sahipliginde-yasli-haklarina-yonelik-istisare-toplantisi-duzenlendi/>, (E.T.: 11.04.2022).
- 312 <https://www.tihk.gov.tr/kurumumuzdan-bm-tarafindan-hazirlanan-uluslararasi-hukuk-baglaminda-yasli-larin-insan-haklarinin-korunmasi-ve-gelistirilmesi-raporuna-katki/>, (E.T.: 07.06.2022)
- 313 Memnune Evsen Huzurevi Yaşlı Bakım ve Rehabilitasyon Merkezi, Antalya Fethi Bayçın Huzurevi, Elmadağ Huzurevi Yaşlı Bakım ve Rehabilitasyon Merkezi.
- 314 https://www.un.org/youthenvoy/wp-content/uploads/2018/09/18-00080_UN-Youth-Strategy_Web.pdf, (E.T.: 18.03.2022).
- 315 GSB, Ulusal Gençlik ve Spor Politikası Belgesi, Ankara, 2013, s. 4.
- 316 Örneğin bkz. <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Istatistiklerle-Genclik-2021-45634>, (E.T.: 07.07.2022).
- 317 Buna karşılık gençlerin haklarına odaklanan iki bölgesel sözleşme ihdas edilmiştir: Afrika Gençlik Sözleşmesi ve İbero-Amerikan Gençlik Hakları Sözleşmesi.
- 318 <https://genclikdernekleri.org/genclikhaklari/>, (E.T.: 18.03.2022).
- 319 <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Istatistiklerle-Genclik-2020-37242#:~:text=T%C3%9C%C4%B0K%20Kurumsal&text=Adrese%20Dayal%C4%B1%20N%C3%BCfus%20Kay%C4%B1t%20Sistemi,15%2C4%C3%BCn%C3%BC%20olu%C5%9Fturdu>, (E.T.: 21.03.2022).
- 320 Anayasa'nın 58. Maddesi şöyledir: "Devlet, istiklal ve Cumhuriyetimizin emanet edildiği gençlerin müsbet ilmin ışığında, Atatürk ilke ve inkılapları doğrultusunda ve Devletin ülkesi ve milletiyle bölünmez bütünlüğünü ortadan kaldırmayı amaç edinen görüşlere karşı yetiştirme ve gelişmelerini sağlayıcı tedbirleri alır. Devlet, gençleri alkol düşkünlüğünden, uyuşturucu maddelerden, suçluluk, kumar ve benzeri kötü alışkanlıklardan ve cehaletten korumak için gerekli tedbirleri alır."
- 321 Strateji ve Bütçe Başkanlığı, On Birinci Kalkınma Planı (2019-2023), s. 156-158.

İHEP de "Gençlerin Haklarının Korunması ve Geliştirilmesi" hedefi kapsamında gönüllülük çalışmaları, gençlerin karar alma süreçlerine daha etkili katılımı, yazılım sektörüne katılım ve dijital okuryazarlık, evlilik yardımı, işgücü piyasalarına katılım, eğitim, kaliteli ve erişilebilir gençlik çalışmaları, BM Gençlik Merkezi kurulması, konut edinme hakkına yönelik tedbirler alınması gibi gençlerin temel hak ve özgürlüklerini etkin bir şekilde kullanmaları ve toplumsal hayatta söz sahibi olmaları için bir dizi faaliyet öngörülmüştür.³²² Yine de gençlerin temel hak ve özgürlüklere etkin erişimini sağlayacak ve gençlere yönelik ayrımcılıkla mücadele edebilecek özel bir koruma mekanizmasının ve gençlik haklarına yönelik kapsamlı düzenlemelerin gençlerin temel hak ve özgürlüklerini etkin kullanımı destekleyeceği değerlendirilmektedir.³²³

Dünya genelinde gençlerin karşılaştığı sorunların başında genç işsizliği yer almaktadır. BM İnsan Hakları Yüksek Komiserliği'nin 2018 tarihli raporuna göre dünya çapında gençlerin işsiz kalma olasılığı yetişkinlerden üç kat daha fazladır.³²⁴ TÜİK verilerine göre 2021 yılında ülkemizde 15 yaş ve üzeri işsizlik oranı % 12 seviyesinde gerçekleşirken, 15-24 yaş grubunu kapsayan genç nüfusta işsizlik oranı % 22,6 olmuştur.³²⁵ Yine TÜİK verilerine göre 2021 yılında ne eğitimde ne istihdamda olan gençlerin oranı ise % 24,7'dir.³²⁶ Başta GSB olmak üzere gerek ilgili kamu kurumları, gerek STK'lar³²⁷ tarafından gençlerin çalışma hayatındaki yerini ve sosyal statüsünü güçlendirmek amacıyla çalışmalar yapılmaktadır. ÇSGB'nin, 2021 Ekim ayında yayımladığı "Ulusal Genç İstihdam Eylem Planı" da gençlerin istihdamının önündeki engelleri kaldırmayı amaçlamaktadır. İlgili Eylem Planı'nın uygulanmasında hassasiyet gösterilmesi amacıyla 2 Kasım 2021 tarihli ve 31616 sayılı Resmi Gazete'de Cumhurbaşkanlığı Genelgesi de yayımlanmıştır. Söz konusu plan ile 2023 yılında genç işsizlik oranının yüzde 17,8 düzeylerine indirilmesi, genç iş gücüne katılma oranının % 46 düzeyine yükseltilmesi, eğitimde ve istihdamda yer almayan gençlerin oranının ise % 20 düzeyine düşürülmesi hedeflenmektedir.³²⁸

İHEP de "Gençlerin iş gücü piyasasına aktif katılımları desteklenerek staj ve uygulama eğitimi imkânları teşvik edilecek ve genç istihdamı ulusal strateji belgesi hazırlanacaktır." faaliyeti düzenlenmiştir.³²⁹ 2021 yılında genç işsizliğinde bir önceki yıla göre 2,3 puan azalma yaşanmıştır.³³⁰ Ancak, genç işsizliği ile ne eğitimde ne istihdamda bulunan gençlerin oranı, genç işsizliğinin azaltılması ve eğitim ve istihdam dışı gençlere yönelik çalışmaların artırılması ihtiyacını göstermektedir. Bu çerçevede istihdam yaratılması, fırsat eşitliğinin sağlan-

322 Bkz. İHEP, "8. Amaç: Kırılgan Kesimlerin Korunması ve Toplumsal Refahın Güçlendirilmesi, Hedef 8.3 Gençlerin Haklarının Korunması ve Geliştirilmesi."

323 TİHEK, İnsan Haklarının Korunması ve Geliştirilmesi Raporu 2020, s. 36.

324 BM İnsan Hakları Yüksek Komiseri, Youth and Human Rights Report of the United Nations High Commissioner for Human Rights, A/HRC/39/33, 2018, para. 6.

325 [https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Isgucu-Istatistikleri-2021-45645#:~:text=15%2D24%20ya%C5%9F%20grubunu%20kapsayan,28%2C7%20olarak%20tahmin%20edildi,\(E.T.:08.06.2022\).](https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Isgucu-Istatistikleri-2021-45645#:~:text=15%2D24%20ya%C5%9F%20grubunu%20kapsayan,28%2C7%20olarak%20tahmin%20edildi,(E.T.:08.06.2022).)

326 [https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Istatistiklerle-Genclik-2021-45634#:~:text=T%C3%BCrkiye%2n%C3%BCfusunun%2%15%2C3%15%2C3%C3%BCn%C3%BC%20olu%C5%9Fturdu,\(E.T.:08.06.2022\).](https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Istatistiklerle-Genclik-2021-45634#:~:text=T%C3%BCrkiye%2n%C3%BCfusunun%2%15%2C3%15%2C3%C3%BCn%C3%BC%20olu%C5%9Fturdu,(E.T.:08.06.2022).)

327 Örneğin Türkiye İşveren Sendikaları Konfederasyonu (TİSK), kadınların, gençlerin ve özel olarak korunması gereken grupların çalışma hayatındaki yerini ve sosyal statüsünü güçlendirmek amaçlarıyla 2019 yılında "Birlikte Mümkün" mottosuyla "Ortak Paylaşım Forumu"nu hayata geçirdiğini paylaşmıştır. Bu kapsamda gerçekleştirdikleri bir diğer faaliyet olarak "Genç Kadın Liderler Programı"nda amaçlarının kurum ya da organizasyonu ileriye taşıyacak yeni nesil kadın liderleri yetiştirmek, genç kadınların liderlik konusunda gelişmelerini sağlamak ve geleceğin meslek grupları hakkında bilgi ve bakış açısı sahibi olmalarını sağlamak olduğunu belirtmişlerdir. "Genç Dönüşüm Eğitim Programı" projesinde ise sanayiden başlayarak tüm sektörlerde görülecek olan dijital değişime karşı gençleri hazırlamayı ve onların gelişimine katkı sunmayı amaçlamakta olduklarını aktarmıştır.

328 [https://www.trthaber.com/haber/ekonomi/genc-issizlik-orani-yuzde-178e-indirilecek-614317.html,\(E.T.:18.11.2021\).](https://www.trthaber.com/haber/ekonomi/genc-issizlik-orani-yuzde-178e-indirilecek-614317.html,(E.T.:18.11.2021).)

329 https://insanhaklarieylemlani.adalet.gov.tr/resimler/%C4%B0nsan_Haklar%C4%B1_Eylem_Plan%C4%B1_ve_Uygulama_Takvimi.pdf,s.112.

330 [https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Isgucu-Istatistikleri-2021-45645#:~:text=%C4%B0%C5%9Fszizlik%20oran%C4%B1%20%12%2C0%20seviyesinde,%12%2C0%20seviyesinde%20ger%C3%A7ekle%C5%9Fti,\(E.T.:08.06.2022\).](https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Isgucu-Istatistikleri-2021-45645#:~:text=%C4%B0%C5%9Fszizlik%20oran%C4%B1%20%12%2C0%20seviyesinde,%12%2C0%20seviyesinde%20ger%C3%A7ekle%C5%9Fti,(E.T.:08.06.2022).)

ması, istihdam edilebilirliğin artırılması ve yaşam boyu eğitimin sağlanması öncelikleri Türkiye açısından öne çıkmaktadır.³³¹

Eğitim, gençlerin hayatlarının iyileştirilmesinde ve geliştirilmesinde merkezi bir öneme sahiptir. Bu kapsamda YÖK verilerine göre; 2020-2021 öğretim yılında; ön lisans düzeyinde öğrenci sayısı 3.114.623, lisans düzeyinde öğrenci sayısı 4.676.657, lisansüstü eğitim gören öğrenci sayısı ise 449.717 olmuştur.³³² Türkiye Ulusal Ajansı verilerine göre, 2021 yılı içerisinde "Erasmus+" ve "ESC hibe programları" ile toplamda 35.351 kişi yurtdışına hareketlilik gerçekleştirmiştir.³³³

Eğitim hakkıyla bağlantılı olarak 2021 yılında gündemde yer alan konulardan biri üniversite öğrencilerin barınma konusunda yaşadığı sorunlar olmuştur. Pandemi nedeniyle eğitim faaliyetleri ağırlıklı olarak online platformlara taşınırken, yüz yüze eğitime geçilmesiyle birlikte üniversitelere dönen gençlerin öğrenci yurdu bulmakta zorlandığı, ev ve özel yurt fiyatlarının arttığı haberlere yansımıştır.³³⁴ Bu noktada özellikle pandemi süreci sonrasında ev kiralarındaki ani yükselişler sorunun merkezinde yer almaktadır. Özellikle son 20 yılda hem devlet hem de özel yurt kapasitesi öncesi ile kıyas kabul etmeyecek şekilde yükselse de pandemi süreci sonrasında ortaya çıkan talep artışından kaynaklı bir barınma probleminin olduğu görülmektedir. GSB'nin verilerine göre; Bakanlığa bağlı olarak işletilen yurtlarda 31 Aralık 2021 tarihi itibarıyla Türkiye genelinde 463.074 kız, 280.087 erkek olmak üzere toplam 743.161 yatak kapasitesi ile hizmet verilmektedir. Yükseköğrenim öğrencilerine özel barınma hizmeti veren kurum sayısının ise 31 Aralık 2021 tarihi itibarıyla 2.020 olduğu ve bu kurumların toplam kapasitesinin 304.703 olduğu bilgileri paylaşılmıştır. 2021 yılı içerisinde 39 ilde 65 yeni yurdun hizmete açıldığı aktarılmıştır.³³⁵ Yurt sayısında yaşanan artış olumlu bir gelişme olmakla birlikte, yükseköğrenim gören öğrenci sayısı göz önünde bulundurulduğunda öğrencilerin barınma ihtiyacının giderilmesine yönelik çalışmaların artırılması gerektiği değerlendirilmektedir.

TÜİK verilerine göre; 2021 yılında 15-24 yaş grubundaki genç nüfus içinde eğitimine devam etmek istemesine rağmen (üniversite dâhil) eğitimini yarıda bırakan gençlerin oranı % 7,6 olarak gerçekleşmiştir. Eğitimini yarıda bırakan gençlerin eğitimini yarıda bırakma nedenleri incelendiğinde ilk sırayı %48,1 ile ekonomik nedenler alırken, bunu %23,6 ile eğitimdeki başarısızlık ve %10,8 ile ailenin izin vermemesi takip etmiştir.³³⁶ Gençlerin eğitim hakkından etkin biçimde faydalanabilmesi ile eğitimine devam etmek isteyen gençlerin eğitimden kopuşlarının önlenmesi için ek önlemler alınmasına ihtiyaç duyulduğu değerlendirilmektedir.

Gençlik haklarıyla ilgili ele alınması gereken bir diğer sorun alanı ise gençlerin sağlık hakkının güvence altına alınmasıdır. Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Sözleşmesi'nin güvence altına aldığı sağlık hakkının genellikle ihmal edilen ruh sağlığına fiziksel sağlıkla eşit önem verdiğini belirtmek önemlidir.³³⁷ Gençler, çocuktan yetişkinliğe geçerken bir dizi ruh sağlığı sorunu açısından daha büyük risk altındadır.³³⁸ UNICEF tara-

331 <https://www.calismatoplum.org/makale/dunyada-genc-issizligi-sorununun-cozumune-yonelik-ulusal-politikalar-ve-turkiye>, (E.T.: 28.03.2022).

332 <https://istatistik.yok.gov.tr/>, (E.T.: 17.03.2022).

333 Dışişleri Bakanlığının 17.02.2022 tarihli ve E-54424665-622.03-26496 sayılı cevabi yazısı.

334 <https://www.hurriyet.com.tr/gundem/universitelerinin-barinma-sorunu-evler-ates-pahasi-yurtlarda-ner-yok-41886460>, (E.T.: 10.06.2022).

335 GSB'nin 17.02.2022 tarihli ve E-24277485-040.05-1911440 sayılı cevabi yazısı.

336 <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Istatistiklerle-Genclik-2021-45634#:~:text=T%C3%BCrkiye%20n%C3%BCfusunun%20%15%2C3%15%2C3%C3%BCn%C3%BC%20olu%C5%9Fturdu>, (E.T.: 08.06.2022).

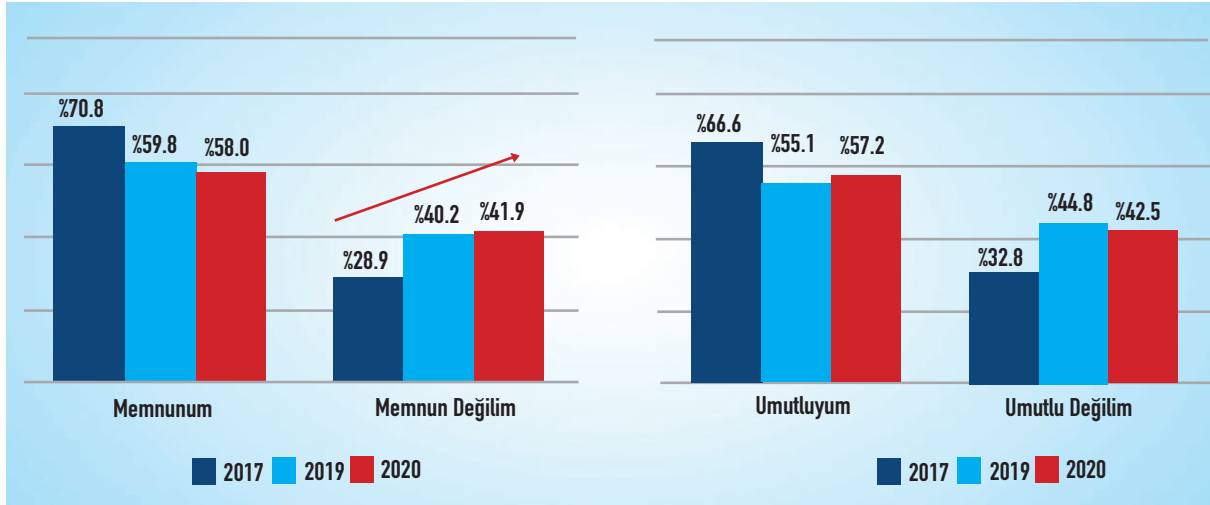
337 Office of the United Nations High Commissioner for Human Rights, DSÖ, The Right to Health, Fact Sheet No. 31, s. 9.

338 BM, Mental Health Matters Social Inclusion of Youth With Mental Health Conditions, Division for Social Policy and Development Department of Economic and Social Affairs, 2014.

findan yayımlanan Dünya Çocuklarının Durumu Raporu 2021'ye göre; tüm dünyada görülmekte olan ruh sağlığı sorunları, çocuk ve gençlerin sağlık ve eğitimlerini, tam potansiyellerine ulaşma yeteneklerini engelleyen önemli ve sıklıkla göz ardı edilen bir nedendir.³³⁹ Gallup'un³⁴⁰ UNICEF için yaptığı bir araştırmaya göre 15 ila 24 yaşındaki gençlerin yaklaşık % 19'u 2021'in ilk yarısında kendileri genelde depresyonda hissetmiştir. Bir diğer önemli sorun intihar oranlarının çocukluktan gençliğe geçişte artmasıdır. 15-19 yaş grubundaki intihar verisi 10-14 yaş grubu verisinin 3 katından fazladır.³⁴¹ Ruh sağlığı sorunları karşısında risk altında olan gençler, ileriki yaşamlarını etkileme endişesi ve damgalama riski nedeniyle ruh sağlığı hizmetlerine başvurmaktan da imtina edebilmektedir.³⁴²

Habitat Derneği'nin hazırlamış olduğu "Türkiye'de Gençlerin İyi Olma Hali Araştırması", gençlerin yaşamdan memnuniyet derecelerinin ve gelecekte umutlarının düşmekte olduğunu tespit etmiştir.³⁴³ Keza TÜİK de genç nüfusun genel sağlık durumundan memnuniyet oranının 2020 yılında % 84,6 iken 2021 yılında % 83,5'e düştüğünü açıklamıştır.³⁴⁴

Grafik 7: Gençlerin Yaşamdan Memnuniyet Dereceleri ve Gelecekte Umutları (2017-2019-2020)³⁴⁵

Bu kapsamda gençlerin iyilik halinin ve sağlık hakkının her yönüyle güvence altına alınabilmesi amacıyla aile, okul, akran grubu, toplum ve işyeri düzeyinde bir dizi risk faktörünü ele almak ve damgalamayla mücadele dahil kapsamlı politikalar geliştirmek gerekmektedir.³⁴⁶

339 UNICEF, s.10. The State of The World's Children: On My Mind-Promoting, protecting and caring for children's mental health, New York, 2021, s. 10.

340 Washington DC merkezli bir Amerikan analitik ve danışmanlık şirkettir.

341 UNICEF, The State of the World's Children 2021: On My Mind – Promoting, protecting and caring for children's mental health, UNICEF, New York, 2021.

342 TIHEK, Elazığ Ruh Sağlığı ve Hastalıkları Hastanesi Ziyareti Raporu, Rapor No: 2019/22, 2019, s. 32.

343 Habitat Derneği, Türkiye'de Gençlerin İyi Olma Hali Araştırması Özet Bulgular, 2020, s.6

344 [https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Istatistiklerle-Genclik-2021-45634#:~:text=T%C3%9C%C4%B0K%20Kurumsal&text=Adrese%20Dayal%C4%B1%20N%C3%BCfus%20Kay%C4%B1t%20Sistemi,15%2C3%C3%BCn%C3%BC%20olu%C5%9Fturdu,\(E.T.:31.03.2022\).](https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Istatistiklerle-Genclik-2021-45634#:~:text=T%C3%9C%C4%B0K%20Kurumsal&text=Adrese%20Dayal%C4%B1%20N%C3%BCfus%20Kay%C4%B1t%20Sistemi,15%2C3%C3%BCn%C3%BC%20olu%C5%9Fturdu,(E.T.:31.03.2022).)

345 Habitat Derneği, Türkiye'de Gençlerin İyi Olma Hali Araştırması Özet Bulgular, 2020, s. 6'daki grafikten alınmıştır.

346 BM, Mental Health Matters Social Inclusion of Youth With Mental Health Conditions, Division for Social Policy and Development Department of Economic and Social Affairs, 2014.

Gençlerin toplumsal yaşama katılımı, üzerinde özenle durulması gereken bir diğer konudur. Bu kapsamda olumlu bir gelişme olarak değerlendirilebilecek düzenleme 2017 yılı itibarıyla seçilme yaşının 18'e indirilmesi-dir.³⁴⁷ Bununla beraber gençler, toplumsal yaşama tam katılımları için gerekli olan sosyal haklardan yeterince yararlanamamaktadır. Bu kapsamda, gençlerin toplumsal katılımının önündeki engellerin azaltılmasına ilişkin en önemli enstrümanlardan birini de "gönüllülük" oluşturmaktadır.³⁴⁸ İHEP'te de gönüllük çalışmalarının artırılmasına yönelik faaliyetlere yer verilmiştir.³⁴⁹ Gençlerin toplumsal hayata katılımının artırılması ve gönüllülük çalışmalarının teşvik edilmesi yönündeki politikaların çeşitlendirilmesi önem arz etmektedir. Gençlik haklarına duyarlı politikalar geliştirmek ve gençlik sorunlarına yerel düzeye inerek³⁵⁰ çözümler bulmaya çalışılması ayrıca dikkat edilmesi gereken bir husustur. Her aşamada gençlere yer verilmesi, gençlerin katılımını sağlamanın yollarını açılmasıyla bunun mümkün hale gelebileceği değerlendirilmektedir.

2.15. Engelli Hakları

Engelli bireyler, toplumsal ve çevresel bariyerler nedeniyle toplum hayatına katılmakta ve temel hak ve özgürlüklerden etkili biçimde faydalanmakta zorluklarla karşılaşan, Dünya nüfusunun yaklaşık % 15'ini,³⁵¹ yani nüfusun önemli bir bölümünü oluşturan dezavantajlı gruplardan biridir. Bu yönüyle engelli bireylerin toplumsal içermesinin sağlanması ve temel hak ve özgürlüklerden faydalanması için etkili önlemlerin alınması devletlerin insan hakları yükümlülüklerindedir.

Ulusal Engelli Veri Sistemi'ne göre, ülkemizde kayıtlı ve hayatta olan engelli kişi sayısı 2.511.950'dir. Ağır engeli olan kişi sayısı ise 775.012'dir.³⁵² Engelli bireylerin temel hak ve özgürlüklerinin korunması amacıyla ülkemizde kapsamlı bir normlaşma süreci yürütülmektedir. Engelli kişilerin insan hakları herkes gibi öncelikle Anayasa ile güvence altına alınmıştır. Ayrıca, 5378 sayılı Engelliler Hakkında Kanun engelli bireylerin temel hak ve özgürlüklerini ayrıntılı bir biçimde düzenlerken 6701 sayılı TİHEK Kanunu engelliliğe dayalı ayrımcılığı yasaklamakta ve makul düzenleme yapmamayı ayrımcılık türleri arasında saymaktadır. Ülkemiz, BM Engelli Haklarına Dair Sözleşme'nin ilk imzacı ülkelerinden biri olup Sözleşme'ye Ek İhtiyari Protokol'ü de onaylamıştır. 2021 yılında, 2013/8 sayılı "Engelli Hakları İzleme ve Değerlendirme Kurulu" konusundaki genelge de revize edilerek Resmi Gazete'de yayımlanmıştır. Ayrıca İHEP'te, "engelli bireylerin adalete erişimlerinin güçlendirilmesi", "toplumsal hayata katılımı", "üst kademe kamu yöneticiliğinde yer alması", "erişilebilirliğin sağlanması" gibi temel hak ve özgürlükleri güvence altına almaya amaçlayan çok sayıda amaç ve faaliyet öngörmüştür.³⁵³

347 Anayasa'nın 76. maddesi şöyledir: "Onsekiz yaşını dolduran her Türk milletvekili seçilebilir." Ayrıca konuya ilişkin ayrıntılı değerlendirme için bkz. TİHEK, İnsan Haklarının Korunması ve Geliştirilmesi 2018 Yılı Raporu, Ankara, 2019, s. 34.

348 Bakanlığın gençlere yönelik düzenlediği bazı faaliyetler ise şunlardır: Gençler Arası Ses ve İcra Yarışması, Gençler Arası Şiir Okuma Yarışması, Gençler Arası Tiyatro Yarışması, Gençler Arası Bilgi Yarışması, Türkiye Münazara Ligi Yarışmaları, Gençler Asla Unutmaz Projesi, Gençler Arası Öykü Yarışması, Fotoğraf Yarışması, Genç İdeathon, 1 Usta 10 Çıracak, Şehirler Kültürler-Üniversite Projesi, Tanısan Seversin Alt Programı, Genç Fikirler Yeni İşler, 57. Alay Vefa Yürüyüşü, Biz Bir Takımız Projesi. Bakanlık Gençlik Projeleri Destek Programı ile paydaşlarının gençlik ve spor alanlarındaki projelerine destek sağlamaktadır. Diğer taraftan Bakanlık Gençlik Merkezleri, Genç Ofisler, Mavi Oda – Gönüllülük Ofisleri ve Gençlik Kampları ile gençlerimize yönelik hizmetler yürütmektedir.

349 https://insanhaklarieylemlani.adalet.gov.tr/resimler/%C4%B0nsan_Haklar%C4%B1_Eylem_Plan%C4%B1_ve_Uygulama_Takvimi.pdf, (E.T.: 31.03.2022).

350 Sadun Emrealp, Gençlerin Yerel ve Bölgesel Yaşama Katılımına İlişkin Yeniden Düzenlenmiş Avrupa Şartı, Yerel Gündem 21 Uygulamalarına Yönelik Kolaylaştırıcı Bilgiler El Kitabı, 2. Baskı, 2005.

351 <https://www.who.int/news-room/fact-sheets/detail/disability-and-health>, (E.T.: 27.06.2022).

352 https://www.aile.gov.tr/media/96693/eyhgm_istatistik_bulteni_aralik_2021.pdf, (E.T.: 31.03.2022).

353 https://insanhaklarieylemlani.adalet.gov.tr/resimler/%C4%B0nsan_Haklar%C4%B1_Eylem_Plan%C4%B1_ve_Uygulama_Takvimi.pdf, (E.T.: 31.03.2022).

Engellilerin eşit vatandaşlar olarak potansiyellerini gerçekleştirebildikleri içermeci bir toplum olma yolunda, ülkemizin vizyonunu ortaya koyan "2030 Engelsiz Vizyon Belgesi", kamu kurum ve kuruluşları, engellilik alanında faaliyet gösteren STK'lar ve bu alanda çalışmalar yürüten akademisyenlerin katılımıyla ASHB tarafından 2021 yılı içerisinde tamamlanmıştır.³⁵⁴ Bununla beraber, hâlâ bir ruh sağlığı yasası mevcut değildir ve özellikle zihinsel, psikososyal ve bilişsel engeli olan bireyleri etkileyen mevzuat, eşitlik ilkesi ve diğer temel haklar bakımından revize edilme ihtiyacı içerisinde. İlk ulusal otizm eylem planı olan "Otizm Spektrum Bozukluğu Olan Bireylere Yönelik Ulusal Eylem Planı (2016-2019)" Aralık 2019'da sona ermiş ve henüz yenilenmemiştir. Dolayısıyla alandaki normlaşma ve politika belgeleri bağlamında atılan çok önemli adımlara rağmen, ülkemizdeki mevzuatın gözden geçirilerek engelliliğe dayalı ayrımcılık içeren hükümlerin ayıklanmasına yönelik revizyonlara ve belirtilen hususlarda yasa ve eylem planı çalışmalarının yapılmasına duyulan ihtiyaç devam etmektedir.³⁵⁵

Covid-19 pandemisi engelli bireylerin durumunu daha da kırılgan hale getirmiştir. Nitekim BM tarafından 3 Aralık Dünya Engelliler Günü 2021 teması, "Covid-19 sonrası kapsayıcı, erişilebilir ve sürdürülebilir bir dünyaya yönelik engellilerin liderliği ve katılımı" olarak belirlenmiştir.³⁵⁶ Engelli bireylerin pandemi sürecinde karşılaştığı sorunların tespiti ve çözüm önerilerini ortaya koymak amacıyla TİHEK tarafından 2 Aralık 2021 tarihinde "Koronavirüs Salgınında Engelli Hakları Çalıştayı" gerçekleştirilmiştir.³⁵⁷

Pandemiyle ilişkili olarak ele alınması gereken bir diğer husus engelli bireylere yönelik sunulan kurumsal bakım hizmetleridir. ASHB'nin ilettiği bilgilere göre, Resmi Engelli Bakım Merkezlerinde 7.220, Özel Engelsiz Bakım Merkezinde 25.346 olmak üzere toplamda 32.566 engelli bireye hizmet verilmektedir.³⁵⁸ Engelli ve Yaşlı Hizmetleri Genel Müdürlüğü tarafından, engelli bireylere bakım hizmeti vermekte olan resmi ve özel kuruluşlarda pandeminin en başından itibaren hizmet alanların ve personelinin sağlığını korumak ve güvenliğini sağlamak adına birçok koruyucu ve önleyici tedbir alınmıştır. Vurgulanması gereken bir diğer nokta ise alınan bu koruyucu ve önleyici tedbirlerin pandeminin gidişatı, yoğunluğu, bölgesel seyir süreci ve tüm bunlara istinaden Sağlık Bakanlığının güncellediği tedbir ve önlemlere göre yenilendiğidir.³⁵⁹ Böylece, Türkiye diğer ülkelere örnek olacak şekilde, aşı uygulamaları dahil, kurumsal bakım hizmetlerinden faydalanan engelli bireyler arasında hastalığın yayılması ve ölümcül sonuçlarıyla başarılı bir şekilde 2021 yılında da mücadele etmiştir.

Kapsayıcı eğitim hakkı, tüm çocuklar için temel bir haktır ve kapsayıcı toplumların inşasının yapı taşıdır. Ülkemiz, kapsayıcı eğitim hizmetlerini tüm düzeylerde teşvik etmek amacıyla kapasite geliştirme çalışmalarına devam etmişse de pandemi sürecinde engelli çocuklar, özellikle eğitim hakkına erişim konusunda sorunlarla karşılaşmıştır. Özel ihtiyaç sahibi öğrenciler pandemi sürecinde, bu salgın sürecinde diğer öğrenciler gibi okullardan uzak kalmıştır ve bu süreçte bireyselleşmiş eğitim programlarının yürütülmesinde karşılaşılan zorluklar nedeniyle özel ihtiyaç sahibi öğrenciler birçok kazanım ve beceri kaybı yaşamıştır.³⁶⁰ Özel ihtiyaç sahibi olan öğrencilerin maddi ve manevi gelişimleri ile bağımsız yaşam sürdürebilmeleri için eğitimin önemi gözetildiğinde, pandemi nedeniyle yaşamış oldukları kayıpların telafi edilmesi gerekmektedir.

354 https://www.aile.gov.tr/media/94718/2030_engelsiz_vizyon_belgesi.pdf, (E.T: 31.03.2022).

355 Bkz. ASHB, Engelsiz Vizyon 2030, "Hedef 1.1: Engellilerin ayrımcılığa karşı yasal olarak korunması."

356 <https://www.un.org/development/desa/disabilities/international-day-of-persons-with-disabilities-3-december/2021-2.html>, (E.T: 05.04.2022).

357 <https://www.tihkek.gov.tr/kurumumuz-koronavirus-salgininda-engelli-haklari-calistayi-duzenlenecektir/>, (E.T.: 07.02.2022).

358 ASHB'nin 20.04.2022 tarihli ve E-72079556-900[900]-3361234 sayılı cevabi yazısı.

359 ASHB'nin 20.04.2022 tarihli ve E-72079556-900[900]-3361234 sayılı cevabi yazısı.

360 TİHEK, Koronavirüs Salgınında Engelli Hakları Çalıştayı (2 Aralık 2021), Ankara, 2022, s. 37-38.

Eğitim hakkı, engelli gençler için de çalışma hakkı, maddi ve manevi varlığını geliştirme hakkı ve bağımsız yaşam hakkı gibi pek çok temel hakkın kullanılması için temel bir hak niteliğindedir. 9 Nisan 2021 tarihli ve 31449 sayılı Resmi Gazete'de yayımlanarak yürürlüğe giren Yurt Hizmetleri Yönetmeliği'nin madde 9/2-c hükmü uyarınca sağlık kurulu raporu ile %40 ve üzeri engelli oldukları tespit edilen öğrenciler GSB tarafından işletilen yurtlara öncelikli olarak yerleştirilmektedirler. Aynı Yönetmelik'in 14. maddesinin üçüncü fıkrası kapsamında, %40 ve üzerinde engelli bulunan öğrencilerden ebeveynlerinin toplam aylık gelirinin brüt asgari ücret ve altında olanlar GSB tarafından işletilen yurtlarda ücretsiz olarak barındırılmaktadır. GSB tarafından işletilen yurtlarda kalan öğrencilere yönelik farkındalık kazandırmak amacıyla çalışmalar da gerçekleştirilmektedir.³⁶¹

Engelli öğrencilerin eğitime erişimlerinin sağlanması için barınma hakkı bağlamında alınan özel önlemler olumlu gelişmelerdir. Buna karşın YÖK Bilgi Sistemi 2020 yılı verilerine göre 27.782'si önlisans, 23.581'i lisans, 236'sı yüksek lisans ve 48'i doktora düzeyinde olmak üzere 51.647 engelli öğrenci eğitim görmektedir. Öğrencilerin % 89'u açık öğretim programlarında yer almaktadır. Örgün eğitimin erişilebilir kılınması durumunda tüm derecelerde ve özellikle de lisansüstü seviyede engelli bireylerin eğitime kazandırılmaları mümkün olacaktır. Ayrıca, fiziksel engelli ve görme engelli öğrencilerin diğer engel gruplarına göre yükseköğretime erişimi görece daha yüksektir.³⁶² Bu nedenle farklı engel gruplarının yükseköğretime erişimlerinin artırılması amacıyla çalışmalar yapılması gerekmektedir.

Engelli bireylerin insan hakları bağlamında ele alınması gereken bir diğer husus ise erişilebilirliğin sağlanmasıdır. Erişilebilirlik hem başlı başına bir haktır hem de engelli bireylerin temel hak ve özgürlüklerden faydalanması için zaruridir. Erişilebilirlik İzleme ve Denetleme Komisyonlarınca 2021 yılında 4.707 denetim gerçekleştirilmiştir. 2021 yılında denetimi gerçekleştirilen toplam 758 bina, açık alan ve toplu taşıma aracına "Erişilebilirlik Belgesi" düzenlenmiştir.³⁶³ Ulaştırma ve Altyapı Bakanlığı tarafından "Erişilebilir Ulaşım Stratejisi ve Eylem Planı (2021-2025)" hazırlanmıştır. Bağımsız yaşam ve kapsayıcı, erişilebilir bir toplum, "2030 Engelsiz Vizyon Belgesinde" sekiz öncelikli politika alanı arasında yer almaktadır. Erişilebilirlik konusunda toplumsal farkındalığın sağlanması, bilgi ve bilinç düzeyinin artırılması amacıyla ASHB tarafından 2021 yılında da çalıştaylar düzenlenmiş ve üniversiteler, belediyeler ve diğer kamu kurum ve kuruluşlarında görev yapan 6.412 kişiye erişilebilirlik eğitimi verilmiştir.³⁶⁴ Ancak, erişilebilir kamu binaları ve toplu taşıma araçlarının sayısı hâlâ yeterli değildir.³⁶⁵

Bilgi ve teknolojiye erişim hususunda da çalışmaların yoğunlaştırılmasına duyulan ihtiyaç devam etmektedir. Keza 2021 yılında TİHEK, görme engelli bir kişinin basılı eserlere ulaşamaması nedeniyle kültürel yaşama katılım hakkını kullanmada erişilebilirliğin sağlanmaması gerekçesiyle ayrımcılık yasağının ihlal edildiğini tespit etmiştir.³⁶⁶ Dahası, toplumda konuya ilişkin artan farkındalığa rağmen engelliliğe dayalı ayrımcılığın varlığı, engelli kişilerin ve yakınlarının temel haklarından faydalanmasını hala engelleyebilmektedir.³⁶⁷ Engelli bireylerin

361 GSB'nin 17.02.2022 tarihli ve E-24277485-040.05-1911440 sayılı cevabi yazısında yurtlarda empati istasyonlarının kurulduğu, Engelliler Haftası ve Otizm Farkındalık Günü münasebetleriyle çeşitli etkinlikler düzenlendiği, yanı sıra "İki Elin Sesi Var", "Sesli Kütüphane", "Hayatın Ritmine Sen de Katıl", "Maça Gidiyoruz", "+1 Arkadaşım" gibi sosyal sorumluluk projelerinin de yürütüldüğü belirtilmiştir.

362 [https://www.yok.gov.tr/Sayfalar/Haberler/2020/engelsiz-erisim-engelsiz-egitim.aspx#:~:text=H%C3%A2lihaz%C4%B1rda%20Y%C3%96KS%C4%B0S%20verilerine%20g%C3%B6re%2051.647,u%20a%C3%A7%C4%B1k%C3%B6C%C4%9Fretim%20programlar%C4%B1nda%20yer%20almaktad%C4%B1r.,\(E.T.:27.06.2022\).](https://www.yok.gov.tr/Sayfalar/Haberler/2020/engelsiz-erisim-engelsiz-egitim.aspx#:~:text=H%C3%A2lihaz%C4%B1rda%20Y%C3%96KS%C4%B0S%20verilerine%20g%C3%B6re%2051.647,u%20a%C3%A7%C4%B1k%C3%B6C%C4%9Fretim%20programlar%C4%B1nda%20yer%20almaktad%C4%B1r.,(E.T.:27.06.2022).)

363 ASHB'nin 20.04.2022 tarihli ve E-72079556-900[900]-3361234 sayılı cevabi yazısı.

364 ASHB'nin 20.04.2022 tarihli ve E-72079556-900[900]-3361234 sayılı cevabi yazısı.

365 Avrupa Komisyonu, 2021 Türkiye Raporu, 2021, s. 40.

366 TİHEK, 07.10.2021 tarihli ve 2021/253 sayılı Karar.

367 Örneğin bkz. [https://www.haberturk.com/teпки-cek-en-olay-sofor-engelli-cocuk-ile-annesini-otobuse-almadi-haberler-3251745,\(E.T.:27.06.2022\).](https://www.haberturk.com/teпки-cek-en-olay-sofor-engelli-cocuk-ile-annesini-otobuse-almadi-haberler-3251745,(E.T.:27.06.2022).)

toplumsal içermesinin sağlanması, temel hak ve özgürlüklerinden faydalanabilmesi için hayatın her alanında erişebilirliğin artırılması için mevzuatın uygulanması, düzenlemelerin gerçekleştirilmesi ve farkındalık faaliyetlerinin artırılması gerekmektedir.

Engelli bireylerin topluma entegrasyonunun ve ruhsal ve fiziksel açıdan sağlıklı bireyler olmalarının sağlanması amaçları doğrultusunda GSB tarafından "Engelsiz Spor Okulları" açılmış, "Mutlu Çarşamba Projesi" doğrultusunda her hafta çarşamba günleri engelli bireylere yönelik sportif ve fiziksel aktivite sağlanmıştır. Bunun yanında "Yüzme Bilmeyen Kalmasın Projesi" ile engelli bireylere yüzme öğretilmektedir. Bedensel Engelliler Spor Federasyonu, Görme Engelliler Spor Federasyonu, İşitme Engelliler Spor Federasyonu ve Özel Sporcular Spor Federasyonları aracılığıyla engelli bireylerin ulusal ve uluslararası müsabakalara katılımları sağlanmaktadır.³⁶⁸ Engelli bireylere yönelik faaliyetlerin teşvik edilmesi ve desteklenmesi amacıyla engellilere yönelik faaliyet gösteren spor kulüplerine aynı ve nakdi yardım yapılmaktadır.³⁶⁹ GSB'nin engelliler bağlamında bir diğer hizmeti ise "engelsiz otobüs"lerdir. Bu otobüsler başta engelli sporcular olmak üzere gençlik etkinliklerine katılan engellilerin hizmetine sunulmuştur. Yurt çapında hizmete sunulan bu otobüsler vasıtasıyla engellilerin daha aktif bir yaşam sürmesi amaçlanmaktadır. Bu doğrultuda engelli bireylerin sportif faaliyetlere katılımları hususunda On Birinci Kalkınma Planı'nda birtakım politikalar belirlenmiştir.³⁷⁰ Söz konusu faaliyetlerin güçlendirilmesine yönelik çabanın devam etmesi, engelli bireylerin beden ve ruh sağlıklarının korunmasına katkı sağlayacaktır.

Engelli kişilerin istihdamı ve çalışma hakkından ayrımcılığa maruz kalmadan faydalanabilmeleri ve engelli yoksulluğu ele alınması gereken bir diğer sorun alanını teşkil etmektedir. Nitekim 2019-2023 yıllarını kapsayan On Birinci Kalkınma Planı'nda engelli bireylerin istihdamının artırılmasına yönelik tedbirler ve politikalar öngörülmüştür.³⁷¹ Engelli yoksulluğuyla mücadele çerçevesinde, muhtaç durumdaki engelli bireylerin ekonomik özgürlüklerinin sağlanmasına katkıda bulunmak ve bu bireylerin ekonomik ve sosyal hayata katılımlarının sağlanması amacıyla ASHB ve Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Vakıfları aracılığıyla 65 Yaşını Doldurmuş Muhtaç, Güçsüz ve Kimsesiz Türk Vatandaşlarına Aylık Bağlanması Hakkında Kanun kapsamında ihtiyaç sahibi olan engellilere aylık bağlanmasına yönelik iş ve işlemler yürütülmektedir. 31 Aralık 2021 tarihi itibarıyla kamuda çalışan engelli memur sayısı 63.087 ve 31 Kasım 2021 tarihi itibarıyla kamuda çalışan engelli işçi sayısı 20.615 olarak yer almaktadır.³⁷² 6'sı Manisa, 1'i Tekirdağ, 1'i Konya, 2'si Gaziantep, 1'i Sakarya ve 1'i Malatya'da olmak üzere toplam 6 ilde 12 korumalı işyeri bulunmaktadır. Aralık 2021 tarihi itibarıyla, 12 korumalı işyerinde toplam 100 engelli birey çalışmaktadır.³⁷³ Yasal olarak kamu kurumlarında tarafından %4 olan engelli kişi çalıştırma oranı özel sektörde %3 belirlenmiştir. Özel sektör iş yerlerinden anılan yasal zorunluluklara uyulmaması neticesinde tahsil edilen cezalar, Türkiye İş Kurumu Genel Müdürlüğü'nün Engelli ve Eski Hükümlü Çalıştırmayan İşverenlerden Tahsil Edilen İdari Para Cezalarını Kullanmaya Yetkili Komisyonun Çalışma Usul ve Esasları Hakkında Genelge kapsamında engelli istihdamının güçlendirilmesi amacıyla yürütülen projelerin finansmanında kullanılmaktadır.

Engelli bireylere ücretsiz erişim olanağı sağlayan çevrimiçi eğitim platformlarının önemi yadsınamaz bir olgudur. Bu kapsamda engelli bireylere yönelik çalışmalarda bulunan sivil toplum kuruluşları, işçi konfederasyonları ve Türkiye İş Kurumu (İŞKUR) ile birlikte yürütülen, koordinasyonu ve operasyonu Türkiye İşveren Sen-

368 GSB'nin 17.02.2022 tarihli ve E-24277485-040.05-1911440 sayılı cevabi yazısı.

369 GSB'nin 17.02.2022 tarihli ve E-24277485-040.05-1911440 sayılı cevabi yazısı.

370 Strateji ve Bütçe Başkanlığı, On Birinci Kalkınma Planı (2019-2023), s. 165.

371 Strateji ve Bütçe Başkanlığı, On Birinci Kalkınma Planı (2019-2023), s. 165.

372 ASHB'nin 20.04.2022 tarihli ve E-72079556-900[900]-3361234 sayılı cevabi yazısı.

373 ASHB'nin 20.04.2022 tarihli ve E-72079556-900[900]-3361234 sayılı cevabi yazısı.

dikaları Konfederasyonu (TİSK) tarafından üstlenilen ve 2021 yılında hayata geçirilen "Engelsiz Gelişim Akademisi Projesi"³⁷⁴ örnek mahiyetindedir. Engelsiz Gelişim Akademisi kapsamında engelli bireylere yönelik olarak mesleki ve kişisel gelişim eğitimleri sunulmaktadır.³⁷⁵ Buna benzer projelerin artırılması ve engelli bireylerin çevrim içi eğitim olanaklarından faydalanması, engelli bireylerin topluma tam katılımını sağlamak yolunda meşafe kat edilmesine olanak tanıyacaktır. Nitekim On Birinci Kalkınma Planı'nda engellilerin meslek edinmesine yönelik olarak uzaktan eğitim programlarının geliştirilmesine dair bir politika öngörülmüştür.³⁷⁶

6701 sayılı TİHEK Kanunu'nda yer alan ayrımcılık temellerinden birisi de engelliliktir. Bu temel bağlamında 2021 yılında bir ihlal kararı verilmiştir. 2021/253 sayılı kararda Kültür ve Turizm Bakanlığı tarafından basılı eserlerin elektronik kopyalarının derlenerek görme engellilerin hizmetine sunulmaması ile görme engelli bireylerin kültürel yaşama katılım hakkını kullanmada erişilebilirliğin sağlanmayarak ayrımcılık yasağını ihlal edildiğine karar verilmiştir.³⁷⁷

2.16. Çevre Hakkı

Çevre hakkı başta yaşam hakkı olmak üzere sağlık hakkı, özel ve aile hayatına saygı hakkı, toplanma ve gösteri yapma hakkı ile ifade özgürlüğü ve ayrımcılık yasağı gibi pek çok temel hakla ilişkili olabilmektedir. İnsan hakları çerçevesi, tüm insanların yararına çevreyi korumak için acil eylem alınmasında etik ve yasal bir temel sağlamaktadır. Ekosistemler ve ekosistemlerin sundukları, insan haklarından tam olarak yararlanılmasına doğrudan katkıda bulunmaktadır. Devletler, çevresel bozulmanın insan haklarından yararlanma üzerindeki olumsuz etkilerini önlemek için açık insan hakları yükümlülüklerine sahiptir.³⁷⁸

Tüm canlılar için yaşanabilir, sağlıklı ve dengeli bir çevrede olabilmeyen önemi her geçen gün biraz daha anlaşılmaktadır. Keza 2020 yılında dünyayı saran ve tüm temel hak ve özgürlüklerin kullanımını derinden etkileyen Covid-19 pandemisinin de çevresel bozulmalarla ilişkili olabileceği belirtilmektedir.³⁷⁹ Dolayısıyla tüm insanların ve gelecek nesillerin temel hak ve özgürlüklerinin korunması, pek çok yönüyle çevrenin korunması ve çevre hakkının güvence altına alınmasıyla mümkün görünmektedir.

Çevrenin korunması ve sağlıklı bir çevrede yaşama hakkı ulusal mevzuatımızla güvence altına alınmıştır. Çevre hakkına dair ulusal düzenlemelerden ilk değinmemiz gereken, Anayasa'nın "Sağlık hizmetleri ve çevrenin korunması" başlıklı 56. maddesidir. İlgili maddeye göre "*Herkes, sağlıklı ve dengeli bir çevrede yaşama hakkına sahiptir.*" Çevre hakkına ilişkin diğer düzenlemeler Anayasa'nın 35.,43.,44.,45.,57.,63. ve 169. maddelerinde yer almaktadır. Bu kapsamda bir diğer düzenleme 11 Ağustos 1983 tarihli ve 2872 sayılı Çevre Kanunu'dur. Çevre hakkına dair güncel gelişmelerden biri ise Türkiye Çevre Ajansı'nın kurulmasıdır. Türkiye Çevre Ajansı, çevre kirliliğini önlemek ve yeşil alanların korunmasını, iyileştirilmesini ve geliştirilmesini sağlamak ile ulusal ölçekte depozito yönetim sistemi kurulmasına, işletilmesine, izlenmesine ve denetimine yönelik faaliyetlerde bulunmak üzere 24 Aralık 2020 tarihli ve 7261 sayılı Kanun ile kurulmuştur.³⁸⁰

374 <https://www.tisk.org.tr/proje/42/engelsiz-gelisim-akademisi.html>, (E.T.: 05.04.2022).

375 Söz konusu bilgiler, Türkiye İşveren Sendikaları Konfederasyonu ile yapılan yazışmalar neticesinde edinilmiştir.

376 Strateji ve Bütçe Başkanlığı, On Birinci Kalkınma Planı (2019-2023), s. 143.

377 TİHEK, 7.10.2021 tarihli ve 2021/253 sayılı Karar.

378 United Nations Development Group, Human Rights and The Environment, Excerpt from the UNDG Guidance Note on Human Rights for Resident Coordinators and UN Country Teams, 2017.

379 <https://www.unep.org/news-and-stories/video/how-nature-can-protect-us-pandemics>, (E.T.: 30.03.2022).

380 Türkiye Çevre Ajansı, <https://tuca.gov.tr/sayfa/kurumsal>, (E.T.: 30.03.2022).

2021'in çevre hakkı bağlamında dünyada en ses getiren başlıklarından biri BM İklim Değişikliği Konferansı olmuştur. COP26 adıyla da bilinen konferans, İskoçya'nın Glasgow şehrinde 31 Ekim-13 Kasım 2021 tarihleri arasında gerçekleşmiştir. Ülkemiz, söz konusu müzakerelerde, Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanı başkanlığında ilgili kurum ve kuruluşların temsilcilerinden oluşan bir heyet ile temsil edilmiştir.³⁸¹

İklim değişikliği, tüm dünyada olduğu gibi ülkemizde de en öncelikli çevre sorunlarından birini teşkil etmektedir. Türkiye, iklim değişikliği karşısında oldukça kırılgandır. Öyle ki hava sıcaklığı artarken yağışlarda azalma gözlemlenmeye başlanmıştır. Bu durumun da su miktarında azalmaya yol açacağı ve kalkınmada bölgesel eşitsizlikleri arttıracığı öngörülmektedir.³⁸² Bu bağlamda 29 Ekim 2021 tarihli ve 31643 sayılı Resmi Gazete'de yayımlanan 85 sayılı Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi ile Çevre ve Şehircilik Bakanlığının adı Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı olarak değiştirilmiş ve Bakanlık bünyesinde İklim Değişikliği Başkanlığı kurulmuştur. Ayrıca, 2010-2023 yıllarını kapsayan "İklim Değişikliği Strateji Belgesi", 2011-2023 yıllarını kapsayan "İklim Değişikliği Eylem Planı"³⁸³ ve 2011-2023 yıllarını kapsayan "İklim Değişikliği Uyum Stratejisi ve Eylem Planı"³⁸⁴ hazırlanmıştır.

Konuya dair 2021 yılının en önemli güncel gelişmelerden biri Türkiye tarafından 2016 yılında imzalanan Paris Anlaşması'nın 7 Ekim 2021 tarihinde Cumhurbaşkanı Kararı ile onaylanarak iç hukuka dâhil edilmesi olmuştur. Paris Anlaşması'na ilişkin sunulan Genel Gerekeçe'de ifade edildiği üzere; "*Anlaşma temel olarak BM İklim Değişikliği Sözleşmesi'ne dayanmaktadır ve Kyoto Protokolü'nün sona erme tarihi olan 2020 sonrası iklim değişikliği rejimini düzenlemeyi amaçlamaktadır. Paris Anlaşması'nın uzun dönemli hedefi, endüstriyelleşme öncesi döneme kıyasla küresel sıcaklık artışının 2°C'nin olabildiğince altında, mümkünse 1,5 °C seviyesinde tutulmasıdır.*"³⁸⁵ Sözleşme'nin onaylanmasının iklim değişikliği ile mücadele kapsamında çok önemli bir adım olduğu değerlendirilmektedir. İklim değişikliği ile mücadele konusunda etkin adımların atılmaya devam edilmesi ve Paris Anlaşması'nın ve iklim değişikliği ile mücadele amacıyla hazırlanan eylem planları ile strateji belgelerinin etkili biçimde uygulanması büyük önem arz etmektedir.

Çevre, Şehircilik ve İklim Bakanlığı tarafından 2019 verilerine dayalı olarak 2020 yılında yayımlanan Türkiye Çevre Sorunları ve Öncelikleri Değerlendirme Raporu'nda belirtilen 2019 yılına ait anket sonuçlarına göre: Türkiye'de 27 ilde hava kirliliğinin, 27 ilde su kirliliğinin, 25 ilde atıkların, 2 ilde ise gürültü kirliliğinin birinci öncelikli çevre sorunu olduğu; başka bir deyişle hava kirliliği, su kirliliği ve atık sorunlarının ülkemizin en öncelikli üç çevre sorunu olduğu ifade edilmiştir. Toprak kirliliği, erozyon ve doğal çevrenin tahribatı çevre sorunu olarak belirtilmekle birlikte hiçbir ilde ilk üç öncelik sırasında yer almamıştır.³⁸⁶ Bu bağlamda sağlıklı bir çevrede yaşama hakkıyla bağlantılı olarak çevre kirliliğinin azaltılması yönündeki çalışmaların sürdürülmesi icap etmektedir.

2021 yılı içerisinde çevre hakkı bağlamında gündem olan bir diğer çevre sorunu Marmara Denizi'ndeki müsilağ sorunudur. Marmara Denizi'ni müsilağdan temizlemek amacıyla Marmara Denizi Eylem Planı Koordinasyon Toplantısının ardından 22 maddelik Eylem Planı açıklanmıştır.³⁸⁷ Bu kapsamda Çevresel Etki Değer-

381 <https://www.tarimorman.gov.tr/SYGM/Haber/901/Turkiyenin-Iklim-DeGISikligi-Ile-Mucadele-Calismalari-Iskocya-Duzenlenen-Bm-Iklim-DeGISikligi-Zirvesi-26-Tarafilar-Konferansinda-Tanitildi>, (E.T.: 25.06.2022).

382 <https://www.adaptation-undp.org/explore/europe-and-central-asia/t%C3%BCrkiye>, (E.T.: 25.06.2022).

383 https://webdosya.csb.gov.tr/db/iklim/edиторdosya/file/eylem%20planlari/Iklim%20DeGISikligi%20Eylem%20Planlari_TR.pdf, (E.T.: 30.03.2022).

384 https://webdosya.csb.gov.tr/db/iklim/edиторdosya/uyum_stratejisi_eylem_plani_TR.pdf, (E.T.: 25.06.2022).

385 <https://www2.tbmm.gov.tr/d27/2/2-3853.pdf>, (E.T.: 30.03.2022).

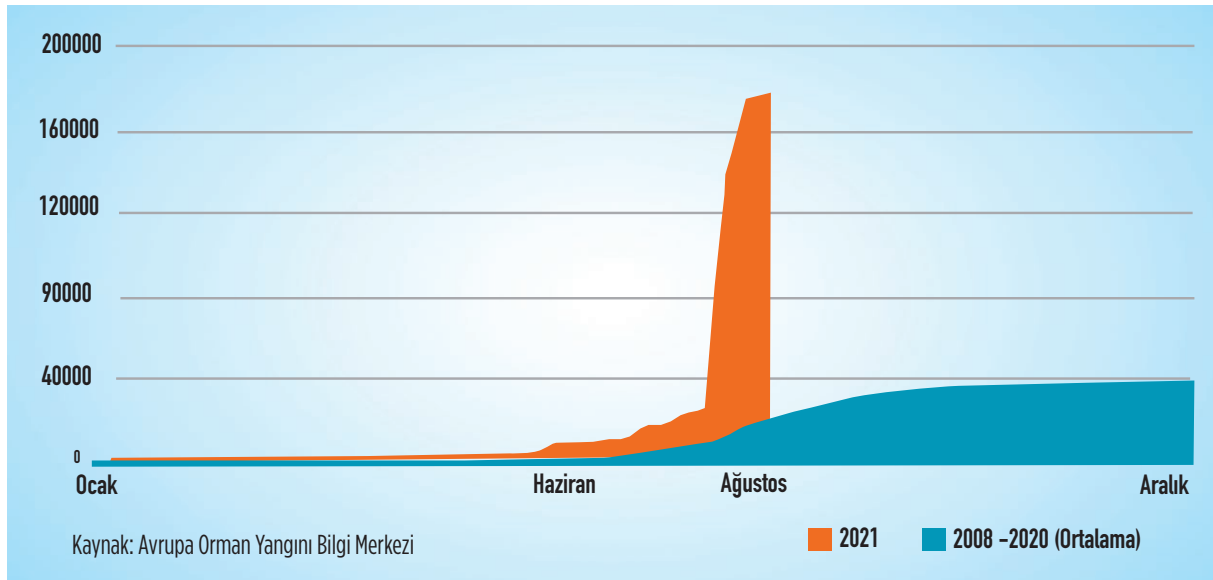
386 https://webdosya.csb.gov.tr/db/ced/icerikler/tu-rk-yecevresorunlariveoncel-kler-_2020-20210401124420.pdf, (E.T.: 16.05.2022).

387 <https://marmara.gov.tr/marmara-denizi-koruma-eylem-planlari-aciklandi/>, (E.T.: 20.06.2022). <https://webdosya.csb.gov.tr/db/marmarahepimiz/eylemplani/>, (E.T.: 30.03.2022)

lendirmesi İzin ve Denetim Genel Müdürlüğü'nün ilettiği bilgilere göre 14.001 tesiste çevre denetimi gerçekleştirilmiş olup 974 işletme ve 99 deniz aracına toplam 137.200.000 TL idari para cezası uygulanmış; 147 işletme faaliyetten men edilmiştir.³⁸⁸ Müsilaj sorununun belirli aralıklarla gündeme geldiği göz önünde bulundurulduğunda, denetimlerin titizlikle ve kararlılıkla sürdürülmesi ve denizlerin korunması için gerekli önlemlerin alınması gerektiği değerlendirilmektedir.

Değınilecek bir diğler önemli başlık ise orman yangınlarıdır. Türkiye'de 2008 ila 2020'de her yıl ortalama 20.760 hektarlık alan yanarken, bu miktar son 8 ayda % 755 artmış ve 2021'in Ocak ile Ağustos ayları arasında kül olan ormanlık alan 177.476 hektara ulaşmıştır.³⁸⁹

Grafik 8: Türkiye'de Yıllık Ortalamaya Kıyasla 2021'de Yanan Alanlar (hektar)³⁹⁰

Türkiye'de 2008 ila 2020 yılları arasında her yıl Ağustos ayına gelindiğinde çıkan orman yangını sayısı ortalama 59 olarak kayıtlara geçerken, bu sayı 2021'de 159'a yükselmiştir.³⁹¹ Orman yangınlarının yoğunlaştığı yerler; yüksek nüfuslu alanlar, yüksek göç alan yerler, değerli arazilerin bulunduğu alanlar, kadastro sorunu olan yerler ve turizm alanlarıdır.³⁹²

28 Temmuz 2021 tarihinde başlayan orman yangınları, başta Akdeniz ve Ege olmak üzere Marmara, Batı Karadeniz, Güneydoğu Anadolu bölgelerinde farklı noktalarda görülmüştür. Yangınlar ağırlıklı olarak Antalya, Adana ve Muğla gibi pek çok il, ilçe ve köyleri 16 gün içinde etkisi altına almış, zaman zaman yerleşim alanlarını da tehdit etmiştir. Yangınlar sonucunda can kayıpları yaşanmış, pek çok tahliye yapılmış ve evler kullanılmaz

388 Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı, Çevresel Etki Değerlendirmesi, İzin ve Denetim Genel Müdürlüğü 11/02/2021 tarihli ve E-77551409-622.03-2909892 sayılı resmi yazısı.

389 <https://tr.euronews.com/2021/08/15/turkiye-de-2021-de-yanan-ormanl-k-alan-miktar-gecen-y-llara-gore-yuzde-755-artti>, (E.T.: 27.06.2022).

390 <https://tr.euronews.com/2021/08/15/turkiye-de-2021-de-yanan-ormanl-k-alan-miktar-gecen-y-llara-gore-yuzde-755-artti>, (E.T.: 27.06.2022).

391 <https://tr.euronews.com/2021/08/15/turkiye-de-2021-de-yanan-ormanl-k-alan-miktar-gecen-y-llara-gore-yuzde-755-artt>, (E.T.: 30.03.2022).

392 JRC Technical Report/Forest Fires in Europe, Middle East and North Africa 2020, publications Office of the European Union, Luxembourg, 2021, s. 101.

hale gelmiştir. Yangın sonrası evi oturulamaz hale gelen vatandaşlar için Afet ve Acil Durum Yönetimi Başkanlığı (AFAD) ve belediyeler tarafından yurt vb. yerlere geçici yerleştirmeler yapılmıştır. Köylerde AFAD tarafından kurulan konteyner evler vatandaşın isteği üzerine yanan evlerinin yanına taşınmış, evlere elektrik ve su bağlanmıştır.³⁹³

Orman yangınlarındaki görülen artışın nedenlerinin başında iklim değişikliğinin geldiği kabul edilmektedir. Bunun dışında en önemli neden olarak ise orman içi ve bitişiğindeki nüfus hareketliliğinin artışı olduğu görüşleri ileri sürülmektedir.³⁹⁴ Anayasa'nın 169. maddesine göre "*Devlet, ormanların korunması ve sahalarının genişletilmesi için gerekli kanunları koyar ve tedbirleri alır.*" Dolayısıyla ormanların korunması ve ormanlık alanların geliştirilmesi yükümlülüğü devletin uhdesindedir. Bu çerçevede ormanların korunması için gerekli her türlü tedbirin alınması, orman yangınlarına çözüm olarak bilinçlendirme eğitimleri, rekreatif ihtiyaçların gözden geçirilmesi, yangın sayı ve nedenlerinin analizi, mevzuat geliştirmesi, olay yeri incelemesine ilişkin özel birimlerin oluşturulması ve teknoloji kullanımının bu alana entegrasyonu önem arz etmektedir.³⁹⁵

Çevresel tahribatlar, bazı durumlarda onarılmaz problemlere sebebiyet verebilmektedir. Çevre hakkı bağlamında Dipsiz Göl'ün maruz kaldığı tahribat bunun açık göstergesidir. Define arama bahanesiyle kurutulan göl, ekoloji dengesi bozulduğundan yapılan tüm geri kazanım çalışmalarına rağmen halen doğal görünümüne kavuşamamıştır. Doğal güzelliklerin gelecek nesillerin hakları açısından korunmasının zorunlu olması gerçeği karşısında özellikle tahribatları engelleyici, proaktif tedbirlerin alınması zaruriyet teşkil etmektedir.

2.17. Terörle Mücadele

Türkiye, birçok yönden insan haklarının ihlal ve tehdit eden terörle uzun yıllardır mücadele etmektedir. Terör faaliyetleri sonucu mağdur olan insan gruplarının yaşam hakkı başta olmak üzere ulusal ve uluslararası metinlerle tanınmış temel hakları birçok veçhesiyle ihlal edilmektedir. Bu sebeple terörizm bir insan hakları ihlali olarak değerlendirilmektedir.³⁹⁶ Terör faaliyetleri, bireysel kayıplara ek olarak sivil toplumu sarsabilmekte, barış ve güvenliği tehlikeye atmakta ve sosyal ve ekonomik kalkınmaya zarar vermektedir.³⁹⁷

Terörizm bir kurum olarak insan haklarını yok etmeye yönelmektedir. Terörizme karşı demokratik devletlerin kendi değerlerini ve fertlerini savunma hakları bulunmaktadır.³⁹⁸ Bu anlamda terörle mücadele, bir yanda devletlerin egemenliği altındaki yerlerde kişilerin temel haklarını güvence altına alınması bağlamında devlete yükümlülük yüklerken diğer yanda terörle mücadelede kapsamında gerçekleştirilen eylemler, insan haklarına saygılı olma yükümlülüğü de getirmektedir.

393 https://www.ttb.org.tr/haber_goster.php?Guid=760386a0-7204-11ec-a83c-469e4684c346, (E.T.: 27.06.2022).

394 Mustafa Avcı, Mehmet Korkmaz, "Türkiye'de orman yangını sorunu: Güncel bazı konular üzerine değerlendirmeler", Turkish Journal of Forestry, 22/3, 2021, s. 229-240.

395 Mustafa Avcı, Mehmet Korkmaz, "Türkiye'de orman yangını sorunu: Güncel bazı konular üzerine değerlendirmeler", s. 229-240.

396 Gündüz Aktan, "Devletler Hukuku Açısından Terörizm", TBB İnsan Hakları Araştırma ve Uygulama Merkezi İnsan Hakları ve Güvenlik Bildiriler Kitabı, Ankara, 2001, s. 168-177.

397 M. Refik Korkusuz, "Birleşmiş Milletler Kararları Işığında 'İnsan Hakları ve Terörizm' İlişisine Bir Bakış", I. Uluslararası İnsan Hakları Sempozyumu İnsan Haklarını Yeniden Düşünmek Bildiriler Kitabı, İstanbul, TİHEK, s. 543.

398 Sertaç Başeren, "İnsan Hakları ve Terörizm", TBB İnsan Hakları Araştırma ve Uygulama Merkezi İnsan Hakları ve Güvenlik Bildiriler Kitabı, Ankara, 2001, s. 222.

İnsan hakları açısından büyük bir sorun ve potansiyel tehlike olan terör örgütleri ile mücadele, 2021 yılında da ulusal hukuk düzenimizde en temel önceliklerden biri olmaya devam etmiştir. Fetullahçı Terör Örgütü (FETÖ), PKK, YPG, DHKP-C ve TİKKO gibi birçok örgütle mücadelesini eş zamanlı olarak sürdüren Türkiye, bu noktadaki kararlı mücadelesinin sonuçlarını almaya başlamıştır. Başta adı geçen örgütler olmak üzere terör örgütlerinin faaliyetleri, eylemleri ve tehdit potansiyeli geçmişle kıyaslanamayacak kadar azalmıştır.³⁹⁹

Terörle mücadele 2021 yılında da hem yurt içinde hem yurt dışında aralıksız ve kararlılıkla sürdürülmüştür. Terör örgütü PKK'nın hem yurt içindeki hem de yurt dışındaki mensuplarına yönelik olarak sürdürülen kararlı mücadele neticesinde örgütün yurt içi ve yurt dışındaki hareket ve eylem kabiliyeti azaltılmıştır.⁴⁰⁰ Örgüte katılım, son yıllarda olduğu gibi 2021 yılında da düşüş eğilimi göstermiştir. Bölücü terör örgütüne 6'sı yaşı küçük olmak üzere toplam 51 katılım gerçekleşmiş ve katılımların % 11,7'sini çocuklar oluşturmuştur.⁴⁰¹ 2021 yılında Terörle Mücadele Daire Başkanlığınca "2016-2020 PKK/KCK Terör Örgütü Teslim Olan Şahısların Genel Analizi" başlıklı rapor hazırlanmıştır.⁴⁰²

Terör örgütü mensuplarınca dağa kaçırılan çocukları için nöbet tutan Diyarbakır Anneleri 2021 yılı içerisinde de nöbetlerine devam etmiştir. 3 Eylül 2019 tarihinde başlayan bu eyleme katılım günden güne artarak 263 kişiye ulaşmıştır.⁴⁰³ Ekim 2021'de evlatları PKK tarafından kandırılan/kaçırılan ailelerin Diyarbakır HDP İl Başkanlığı önünde 3 Eylül 2019 günü başlayan oturma eylemine TİHEK tarafından gerçekleştirilen ziyaretle destek verilmiştir.⁴⁰⁴ Yapılan eylemlerin neticesinde Raporun kabul edildiği tarih itibarıyla 37 aile çocuklarına kavuşmuştur.⁴⁰⁵

2021 yılı içerisinde FETÖ ile mücadele kararlı biçimde sürdürülmüştür. Örgütün hem yurt içindeki gizli yapılanmalarına hem de yurt dışındaki mensuplarına ve yapılarına yönelik çok sayıda operasyon düzenlenmiştir.⁴⁰⁶ Söz gelimi 2021 yılında yalnızca Ankara'da gerçekleştirilen operasyon sayısı 121 olmuştur.⁴⁰⁷ Yurt dışında gerçekleştirilen operasyonlarda örgüt mensupları yakalanarak Türkiye'ye getirilerek yargıya teslim edilmiştir.⁴⁰⁸ 15 Temmuz tarihli darbe girişiminin akabinde başlatılan soruşturmaların tamamlanması sonrasında, darbecilerin hakim karşısına çıkarılması amacıyla ülke genelinde 289 dava açılmıştır⁴⁰⁹ ve Nisan 2021 tarihi itibarıyla 289 davadan 287'si karara bağlanmıştır. Böylece beşinci yılında darbe davalarında önemli bir ilerleme sağlanmış ve yargı süreçlerinin sonuna yaklaşmıştır.⁴¹⁰ Bu bağlamda adil yargılanma hakkının önemli bir yönünü oluşturan makul sürede yargılanma hakkına riayet edilmiş, işlenen suçlar açısından cezasızlık olgusunun ortaya çıkmaması adına yüksek düzeyde çabalar ortaya konulmuştur.

399 TİHEK, İnsan Haklarının Korunması ve Geliştirilmesi Raporu 2020, s. 45.

400 TİHEK, İnsan Haklarının Korunması ve Geliştirilmesi Raporu 2020, s. 45.

401 İçişleri Bakanlığının 08.02.2022 tarihli ve E-23346125 -61226-2022020811424929064 sayılı cevabi yazısı.

402 <https://icisleri.gov.tr/teslim-olan-teroristlerin-profilini-cikarildi> (E.T.: 17.06.2021).

403 <https://www.aa.com.tr/tr/diyarbakir-annelerinin-evlat-nobeti/diyarbakir-anneleri-900-gundur-evlatlari-icin-nobette-/2506094>, (E.T.: 28.04.2022).

404 <https://tihek.gov.tr/tihek-heyetinden-diyarbakir-annelerine-anlamli-ziyaret/>, (E.T.: 16.06.2022).

405 <https://www.aa.com.tr/tr/diyarbakir-annelerinin-evlat-nobeti/diyarbakir-annelerinin-eylemi-sayesinde-2-aile-daha-evladina-kavustu-/2628683>, (E.T.: 15.08.2022).

406 <https://www.sabah.com.tr/gundem/2021/08/03/fetoye-3-koldan-darbe-51-supheli-hakkinda-gozalti-karari>, (E.T.: 17.06.2022).

407 <https://www.sabah.com.tr/gundem/2022/01/21/iste-feto-ile-mucadele-raporu>, (E.T.: 05.08.2022).

408 <https://www.hurriyet.com.tr/gundem/son-dakika-fetoye-agir-darbe-erdogan-duyurdu-o-hain-de-yakalandi-41846922>, (E.T.: 17.06.2022).

409 <https://www.aa.com.tr/tr/15-temmuz-darbe-girisimi/fe-tonun-darbe-girisimi-davalarinin-tumu-tamamlandi/2597007>, (E.T.: 17.06.2022).

410 Nitekim yargılamaların tamamı 2022 tarihinde sonuçlandırılmıştır. Bkz. <https://www.aa.com.tr/tr/15-temmuz-darbe-girisimi/fe-tonun-darbe-girisimi-davalarinin-tumu-tamamlandi/2597007>, (E.T.: 17.06.2022).

Türkiye, 2021 yılı içerisinde milli güvenliğine yönelik tehditlere karşı hassasiyetle sınır ötesi harekâtlar icra etmiştir. Terörle mücadele noktasında proaktif bir tutum ve gerçekleştirilen harekâtlar neticesinde halkın can ve mal güvenliği sağlanmış ve bir milyondan fazla sivilin gönüllü olarak evlerine veya topraklarına sağ salım dönmeleri sağlanmıştır. Harekâtlar sırasında sivil halkın can ve mal güvenliğinin yanı sıra çevre, altyapı ve tarihi kültürel mekanlara zarar verilmemesi için azami dikkat ve hassasiyet gösterilmektedir.⁴¹¹

2.18. İdari Hak Arama Mekanizmaları ve Etkililiği

2000'li yılların başından itibaren kamu yönetimi alanında bürokratik devletten hizmet devletine yönelik bir anlayış doğrultusunda geniş kapsamlı bir reform süreci başlamıştır. Reform süreci içerisinde idarenin şeffaf ve hesap verilebilir bir yapıya kavuşması amacıyla vatandaşların denetime açılması gerekliliği doğmuştur. Bu gereklilik doğrultusunda vatandaşlar adına idarenin eylemlerini denetleyen idari hak arama mekanizmaları ortaya çıkmıştır.⁴¹²

İdarenin şeffaf ve hesap verilebilir yapıda olması noktasında büyük bir önem arz eden "idarenin her türlü eylem ve işlemlerine karşı yargı yolunun açık olması" ilkesi, temel hak ve özgürlükler alanına yönelik de koruma mekanizması olarak işlev görmektedir. Dünya üzerinde pek çok ülkede varlık göstermeye başlayan idari hak arama mekanizmaları, "*idare ile bireyler arasında yaşanan ve insan hakkı ihlaline yol açan eylem ve işlemlere karşı yargı dışı denetim yolu*" olarak ifade edilmektedir. Söz konusu idari mekanizmalar hak arama özgürlüğü çerçevesinde yargısal mekanizmalara alternatif olarak geliştirilmiştir. Bu türden idari mekanizmaları hızlı karar alma, adalet hizmetlerine erişimi kolaylaştırma ve ücretsiz olma gibi pek çok avantajı da bünyesinde barındırmaktadır.⁴¹³

Ülkemizde TİHEK, Kamu Denetçiliği Kurumu (KDK), il ve ilçe insan hakları kurulları, hasta hakları kurulları ve kolluk gözetim komisyonu gibi birçok idari hak arama mekanizması halihazırda insan haklarının korunması ve geliştirilmesi için faaliyette bulunmaktadır. "Özgür Birey, Güçlü Toplum; Daha Demokratik Bir Türkiye" mototosuyla Mart 2021 yılında yayınlanan İHEP'te idari hak arama mekanizmalarının etkinliğinin artırılması için çok sayıda hedef ve faaliyet de öngörülmüştür.⁴¹⁴

Paris Prensipleri doğrultusunda bağımsız ve özerk bir kurum olarak 6701 sayılı Kanun ile ihdas edilen TİHEK; ulusal insan hakları kurumu, UÖM ve eşitlik organı olarak görev yapmaktadır. Kurum, ayrımcılık yasağı ve UÖM görevi kapsamında başvuru üzerine veya resen; diğer insan hakları ihlali iddialarıyla ilgili olarak ise yalnızca resen inceleme yapabilmektedir. Ayrımcılık yasağı kapsamındaki ihlallerin belirlenmesi halinde Kurumun idari para cezası verme yetkisi mevcutken ayrımcılık yasağı ihlalleri haricindeki diğer insan hakları ihlallerinde idari yaptırım uygulama yetkisi bulunmamaktadır. Son olarak ihlallerin suç niteliğinde olduğunun belirlenmesi durumunda Kurum suç duyurusunda da bulunabilmektedir. TİHEK başvuru inceleme görevinin yanı sıra Cumhurbaşkanlığı'na ve TBMM'ye yıllık raporlar sunmakta ve insan haklarının korunmasına ve geliştirilmesine yönelik tavsiyeler vermekte, tematik raporlar hazırlamakta ve insan hakları konusunda farkındalık artırıcı faaliyetler gerçekleştirmektedir. TİHEK, UÖM görevi kapsamında kişilerin özgürlüğünden mahrum bırakıldığı ya da

411 Milli Savunma Bakanlığının 21.02.2022 tarihli ve E-30680866-030.03-1009148 sayılı cevabi yazısı.

412 Tahsin Güler, "Türkiye'de Bürokrasinin Denetiminde Hak Arama Mekanizmalarının Rolü", Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 5/2, 2020, s. 278.

413 TİHEK, İnsan Haklarının Korunması ve Geliştirilmesi Raporu 2020, s. 47.

414 <https://rayp.adalet.gov.tr/resimler/1/dosya/insan-haklari-ep02-03-202115-14.pdf>, (E.T.: 14.03.2022).

koruma altına alındığı merkezlere haberli ya da habersiz düzenli ziyaretler gerçekleştirmektedir. Bu kapsamda 2021 yılı içerisinde kurum türü ve coğrafi dağılım gözetilerek 56 adet alıkonulma ve/ya koruma altına alınma merkezine ziyaret gerçekleştirilmiştir. Bu ziyaretlerinin gözlemleri raporlaştırılmakta ve Kurul kararı ile Kurumun resmi internet sitesinde yayımlanmaktadır.⁴¹⁵ Tespit edilen eksiklerle ilgili görevli kurumlara tavsiyelerde bulunmakta ve bu tavsiyeler takip edilmektedir. TİHEK'e 2021 yılı içerisinde 1185 adet başvuru yapılmıştır. Başvuruların konularına göre yapılan dağılıma bakıldığında ise 184 adet ayrımcılık konulu başvuru, 529 adet UÖM konulu başvuru, 180 adet insan hakları konulu başvuru ve 189 adet çeşitli konuları ihtiva eden başvuru olduğu görülmektedir.⁴¹⁶

Ulusal hukuk sistemimizde bir diğer idari hak arama mekanizması KDK'dır. KDK, idarenin her türlü eylem ve işlemleri ile tutum ve davranışlarını; insan haklarına dayalı adalet anlayışı içinde, hukuka ve hakkaniyete uygunluk yönlerinden incelemekte ve araştırmaktadır. KDK söz konusu eylem ve işlemlerle ilişkili olarak ilgili kurumlara tavsiyelerde bulunmaktadır. İdarenin işleyişine ilişkin olarak KDK tavsiyeleri neticesinde birçok sorunun pratik yöntemlerle çözüldüğü görülmektedir.⁴¹⁷ 2021 yılında KDK'ya 18.843 başvuru yapılmış, yapılan başvuruların 3.160'ı dostane yollarla çözülmüş, ayrıca Kurum 1.604 adet tavsiye kararı vermiştir. KDK verilerine göre idarelerin verilen tavsiye kararlarına uyma oranı 2021 yılı içerisinde % 79.5'tir.⁴¹⁸

Rapor kapsamında değinilecek olan bir diğer idari hak arama mekanizması ise, İHEP'te güçlendirilmesi ve etkinliklerinin artırılması öngörülen il ve ilçe insan hakları kurullarıdır. Söz konusu kurullar tüm il ve ilçelerde sırasıyla valilik ve kaymakamlık bünyesinde oluşturulan kurumsal yapılardır. Kurulların çalışma usul ve esasları, 23 Kasım 2003 tarihli ve 25298 sayılı Resmi Gazete'de yayımlanan "İl ve İlçe İnsan Hakları Kurullarının Kuruluş, Görev ve Çalışma Esasları Hakkında Yönetmelik" ile belirlenmiştir.⁴¹⁹ TİHEK il ve ilçe insan hakları kurullarından gelen dönemsel raporlar ve 2021 yılı içerisinde il insan hakları kurullarıyla yapılan toplantılar çerçevesinde il ve İlçe İnsan Hakları Kurulları Analiz Raporu 2022'yi yayımlamıştır. Bu kapsamda mevzuatın görece eski ve yetersiz olması, bağımsız ve özerk personel ve bütçelerinin olmaması, kurul üyelerine huzur hakkı ödenmemesi en temel sorun alanları olarak kaydedilmiştir.⁴²⁰ İHEP'te yer alan faaliyetlerin ve güçlendirmenin sağlıklı bir biçimde yerine getirilebilmesi için mevzuat değişikliği yapılması büyük önem arz etmektedir.⁴²¹ Bu kapsamda kurulların hukuki yapılarının açıklığa kavuşturulması, dayanak kanun ve yönetmelikten kaynaklı boşlukların giderilmesi için lüzumlu yasal düzenlemelerin yapılması gerekmektedir.⁴²²

Ulusal hukuk sistemimizde faaliyette bulunan bir diğer idari mekanizma, Kolluk Gözetim Komisyonudur. Komisyonun kurulma amacı; "kolluk görevlilerinin çalışma koşullarının iyileştirilmesinin sağlanması ve yurttaşların kolluk hizmetleri ile ilgili öneri, istek ve şikâyetlerini iletebilmesidir." Komisyon, kolluk şikâyet sisteminin işleyişine dair ilkeleri belirlemekte ve kolluk görevlileri hakkında gerektiğinde yetkili merciler tarafından disiplin soruşturması yapılmasını isteyebilmektedir. TİHEK Başkanının da üyesi olduğu Kolluk Gözetim Komisyonu, bi-

415 <https://www.tihe.gov.tr/kategori/ulusal-onleme-mekanizmasi-raporlari-2021/>, (E.T.: 08.03.2022).

416 Detaylı bilgi için bkz. TİHEK 2021 Faaliyet Raporu.

417 14.06.2012 tarihli ve 6328 sayılı Kamu Denetçiliği Kurumu Kanunu.

418 <https://www.ombudsman.gov.tr/kdk-pdf/kdk-2021-yili-faliyrt-raporu/mobile/index.html>, (E.T.: 14.03.2022).

419 İl ve İlçe İnsan Hakları Kurullarının Kuruluş, Görev ve Çalışma Esasları Hakkında Yönetmelik <https://www.mevzuat.gov.tr/File/GeneratePdf?mevzuatNo=6305&mevzuatTur=KurumVeKurulusYonetmeligi&mevzuatTertip=5>, (E.T.: 31.03.2022).

420 TİHEK, İl ve İlçe İnsan Hakları Kurulları Analiz Raporu 2022, Ankara, 2022, s. 59.

421 Mehmet Alp Didinmez, "İnsan Hakları Eylem Planı Sonrası İl Ve İlçe İnsan Hakları Kurullarının Geleceği" TİHEK Akademik Dergisi, 5/8, 2022, s. 64.

422 https://www.tihe.gov.tr/Fupload%2Ffile_editor%2F2022%2F04%2F1649250760.pdf&clen=11874610&chunk=true, (E.T.: 07.04.2022).

reysel başvuru alma yetkisine de sahiptir. İçişleri Bakanlığının Eylül 2021'de resmi internet sitesinden yapmış olduğu açıklamaya göre kurulduğu 2019 yılından bu yana Komisyona 82 bin 208 başvuru yapılmış, 53.265 dosyada isimleri geçen personel hakkındaki idari işler tamamlanmış; 28.943 dosyada isimleri yer alan personel hakkındaki soruşturma işlemleri ise halen devam etmektedir. İnceleme sonucu, 39.614 personel hakkında 4483 sayılı Memurlar ve Diğer Kamu Görevlilerinin Yargılanması Hakkında Kanun uyarınca, 43.893 personel hakkında ise 657 sayılı Devlet Memurları Kanunu ile 7068 sayılı Genel Kolluk Disiplin Hükümleri Hakkında Kanun Hükmünde Kararnamenin Kabul Edilmesine Dair Kanun uyarınca işlem yapılmış, muhtelif araştırma, ön inceleme ve disiplin cezası kararları verilmiştir.⁴²³

Türkiye'de ulusal ya da yerel düzeyde olmak üzere yukarıda zikredilenlerin dışında çok sayıda idari hak arama mekanizması bulunmaktadır. Hastane bünyesinde oluşturulan hasta hakları birimleri, Emniyet Genel Müdürlüğü İnsan Hakları Dairesi, Danıştay ve Yargıtay bünyesinde oluşturulan İnsan Hakları Komisyonları, Türkiye'de yer alan idari hak arama mekanizmalarına örnek olarak zikredilebilir. Özellikle toplumda insan hakları bilincinin yerleşmesi ve hak temelli bir toplumun inşası açısından söz konusu mekanizmaların varlığı önem arz etmekte olup bu mekanizmaların güçlendirilmesi, etkinliğinin ve tanınırlığının artırılması için gerekli desteğin sağlanması gerekmektedir.⁴²⁴ İdari mekanizmalara yönelik Eylem Planı'nda yer alan faaliyetler, bu mekanizmaların kapasitelerinin güçlendirilmesi ve etkinliklerinin artırılması adına olumlu gelişmeler olarak değerlendirilmektedir.

15 Temmuz 2016'da gerçekleştirilen Darbe Girişimi'nin akabinde 685 sayılı Kanun Hükmünde Kararname ile Olağanüstü Hal İşlemleri İnceleme Komisyonu kurulmuştur. Komisyon, olağanüstü hal döneminde yapılan işlemlerin incelenmesi amacıyla oluşturulan ad hoc bir hak arama mekanizmasıdır. 1/12/2021 tarihi itibariyle Komisyona yapılan başvuru sayısı 126.783'dür. 22 Aralık 2017 tarihinden itibaren karar verme sürecine başlamış olan Komisyon tarafından, 31/12/2021 tarihi itibariyle verilen karar sayısı (16.060 kabul, 104.643 ret olmak üzere toplam 120.703) dikkate alındığında, incelemesi devam eden başvuru sayısı 6.080'dir. Buna göre, Komisyonun karar vermeye başladığı tarihten itibaren 4 (dört) yıllık süre içerisinde toplam başvuruların yüzde 95'i hakkında karar verilmiş bulunmaktadır. Komisyon ayrıca, 3.550 dosya için ön inceleme kararı vermiştir.⁴²⁵

2.19. Dijitalleşme ve İnsan Hakları

Milenyum ile birlikte, bilim ve teknolojiadaki gelişmelerin hızı artmış; siyaset, ekonomi ve hukuk gibi sosyal hayatın farklı alanlarında bu gelişmelerin etkisi daha yoğun biçimde hissedilmeye başlanmıştır. Bu gelişmelere koşut olarak; yapay zekâ alanında yapılan çalışmaların arttığı; Covid-19 pandemisi ile birlikte eğitim, sağlık, alışveriş, bireyler arası iletişim, para kazanma şekilleri, örgütlenme; kısaca hayatın her alanında dijitalleşmeye gidildiği görülmektedir. Ancak gerek her alanda kullanılmaya başlanan yapay zekâ uygulamaları gerekse de hızla gelişen dijitalleşme etik sorunlar oluşturabilmekte ve insan hakları alanında bazı ihlallerin yaşanacağı kaygısı uyandırmaktadır.

Kuşkusuz dijitalleşme ve yapay zekâ, toplumu hızlı biçimde dönüştürme potansiyeline sahiptir. Ancak bu dönüşüm, teknolojinin nasıl tasarlandığı, geliştirildiği ve uygulandığına bağlı olarak ayrımcılık, özel hayatın gizliliği ve emek sömürüsü gibi etik sorunları beraberinde getirebilmektedir. Yapay zekâ insan hakları ilkeleri gözetilerek kullanıldığında ayrımcılığı tetikleyen değil önleyen bir rol üstlenebilir. Ancak yapay zekâ algoritmalarının

423 <https://www.icisleri.gov.tr/kolluk-gozetim-komisyonu-denetim-ve-degerlendirme-faaliyetlerinde-iki-yil-geride-kaldi>, (E.T.: 14.03.2022).

424 TIHEK, İnsan Haklarının Korunması ve Geliştirilmesi Raporu 2020, s. 47-49.

425 Detaylı bilgi için bkz. Olağanüstü Hal İşlemleri İnceleme Komisyonu 2021 Faaliyet Raporu.

ayrımcı verilerle donatılması durumunda insan haklarını ihlal etme potansiyeli her zaman için mevcuttur. BM İnsan Hakları Yüksek Komiserliği tarafından 15 Eylül 2021 tarihinde yayımlanan "The Right to Privacy in the Digital Age (focus on artificial intelligence)" başlıklı rapor, yapay zekânın giderek artan kullanımının mahremiyet hakkı ve ilgili haklardan yararlanma üzerindeki çok yönlü etkilerini incelemektedir. Raporda yapay zekâ, yeterli güvenlik önlemleri alınana kadar temel insan hakları için risk düzeyi yüksek olan, sosyal tehlike oluşturan bir faktör olarak ortaya konmaktadır. Raporda yapay zekâ sistemlerinin satışı ve kullanımı konusunda acilen bir moratoryuma ihtiyaç olduğu vurgulanmakta, uluslararası insan hakları hukukuna uygun olarak kullanılmayan yapay zekâ uygulamalarının yasaklanması çağrısında bulunmaktadır.⁴²⁶

Bugün otomatik algoritmalarla dayanan uygulamalar hukuk sistemlerine de entegre edilmeye başlanmıştır. Ancak bu noktada kullanılacak algoritmaların insan hakları ile uyum arz etmesi önem arz etmektedir. Aksi durumda birçok problemin ortaya çıkması izahtan varestedir.

"Bu noktada özellikle kişilerin ya da yurttaşların temel hak ve özgürlük alanlarına kısıtlayıcı müdahaleler doğurabilecek olan ceza adaleti alanına dikkat çekmemiz icap etmektedir. Zira yapay bilincin ceza muhakemesi alanında yargısal edimi ifa etmesi, özellikle insan haklarına ilişkin birtakım olumsuz etkiler doğuracağı öngörülmektedir. Nitekim algoritmik kararlar üreten yapay zeka sistemlerinin karmaşık doğası, yargılamanın taraflarının sahip olduğu 'silahların eşitliği ilkesi' de dahil olmak üzere 'adil yargılanma hakkını' ihlal edebilme potansiyeline işaret etmektedir."⁴²⁷

Ülkemizde 2020 yılında Adalet Bakanlığı bünyesinde "Yapay Zeka Şubesi" kurulmuştur. Bu uygulama ile; e-duruşma usulüne geçilerek zaman ve emekten tasarruf sağlanması, hukuk yargılamalarının makul sürede ve daha az masrafla çözülmesi amaçlanmaktadır.⁴²⁸ Ancak yargılamalara hâkim olan temel ilkenin yüz yüze-lik⁴²⁹ ilkesi olduğu duruşmalara sesli ve görüntülü katılımın ise istisna olduğu göz önünde bulundurulmalı ve yargılamanın temel ilkelerine riayet edilmelidir. Dijitalleşme hukukun temel ilkeleri gözetilerek uygulanmalıdır. Dijitalleşme ve yapay zekânın günümüz de oluşturduğu diğer bir etik problem kişisel verilerin gizliliği ve güvenliğinin sağlanmasıdır. Kişisel verilerin korunması için gerek uluslararası mevzuatta gerekse de yerel mevzuatta düzenlemeler bulunmaktadır. Ancak gün geçtikçe gelişen teknoloji ile birlikte mevzuatın da güncellenmesi ve gelişen yeni tehditlere karşı devletlerin yeni önlemler alması gerekmektedir. Dijital ortamda ve yapay zekâ uygulamaları karşısında insan haklarının korunması noktasında ülkemizde çeşitli çalışmalar yürütülmektedir. İHEP'in 8.10. hedefi bu konuya ilişkindir. Eylem Planı'na göre; başta gençler olmak üzere her yaşta kişilere yönelik hukuk ve sosyal medya okur-yazarlığı bilincinin geliştirilmesi, kişilik haklarının korunması için siber suçlar ve siber zorbalıkla mücadelenin etkinliğinin artırılması, bu alanda uluslararası iş birliği imkânlarının geliştirilmesi, bireylerin kişilik haklarının sosyal medya üzerinden ihlaline yönelik fiillerle ifade özgürlüğünü de koruyacak şekilde etkin mücadele edilmesi, yapay zekâ alanına ilişkin mevzuat çerçevesinin, uluslararası ilkeler de dikkate alınarak oluşturulması ve etik ilkeler belirlenerek, bu alanda insan haklarının korunmasına ilişkin tedbirler alınması hedeflenmiştir.⁴³⁰

426 <https://www.ohchr.org/EN/Issues/DigitalAge/Pages/cfi-digital-age.aspx>, (E.T.: 31.03.2022).

427 Muharrem Kılıç, Hukuksal Aklın Transhümanistik Temsilleri ve Onto-robotik Varoluş Formları, Adalet Dergisi, 2021/1 66. sayı s. 33.

428 <https://tr.sputniknews.com/20200910/yargida-yapay-zeka-uygulamaları-icin-calismalar-basladi> 1042817051.html, (E.T.: 19.07.2022)

429 Yüzyüzelik ilkesi; tarafların ve özellikle sanığın, yargılamada hazır bulunmalarını, iddia ve savunmadan haberdar olmalarını ve yargıç önünde ve birbirlerinin yanında dinlenmelerini gerektirir. Osman Yaşar, Ceza Muhakemesi Kanunu, Seçkin, Ankara, 2007, s. 918.

430 İnsan Hakları Eylem Planı ve Uygulama Takvimi, 2021, s. 120.

Cumhurbaşkanlığı Dijital Dönüşüm Ofisi Başkanlığı ile Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı iş birliğinde ve ilgili tüm paydaşların etkin katılımıyla hazırlanan "Ulusal Yapay Zekâ Stratejisi 2021-2025"e ilişkin 2021/18 sayılı Cumhurbaşkanlığı Genelgesi 20 Ağustos 2021 tarihli ve 31574 sayılı Resmî Gazete'de yayımlanarak yürürlüğe girmiştir.⁴³¹ Yapay zekâ alanında ülkemizin ilk ulusal strateji belgesi olma özelliğini taşıyan Ulusal Yapay Zekâ Stratejisi ile Türkiye, yapay zekâ stratejisini yayımlayan ülkeler arasında yerini almıştır. Strateji Belgesi, On Birinci Kalkınma Planı ile Cumhurbaşkanlığı Yıllık Programları doğrultusunda, "Dijital Türkiye" vizyonu ve "Milli Teknoloji Hamlesi" ile uyumlu olarak hazırlanmıştır.⁴³²

Günümüzün dijitalleşen dünyasında ele alınması gereken bir diğer konu çocuğun korunmasıdır. Bugün çocuklarda teknoloji kullanma yaşı bebeklik yaşlarına kadar düşmüş durumdadır. Çocuklar hem dijital içerikleri tüketmekte hem de aileleri aracılığıyla dijital içeriklerde yer almaktadır. Bu açıdan bakıldığında çocuğun ve haklarının korunması için düzenlemeye ihtiyaç duyulan iki temel alandan bahsedilebilir. İlk olarak çocukların gelişimlerine zarar verebilecek içeriklere maruz kalmamaları önem arz etmektedir. Çocukların siber zorbalık, akran zorbalığı ve sanal zorbalıktan dijital ortamlarda da özel olarak korunması bu noktada öne çıkan bir diğer ihtiyaçtır.⁴³³

Dijitalleşme küresel ölçekte gerçekleştiği için bu konuda tüm devletlerin ve dijital içerik sağlayıcı şirketlerin ortak ilke ve kararlar alması ve uygulaması gerekmektedir. Bu konuda bir diğer dikkat edilmesi gereken konu ise medya içeriklerine konu olan çocukların korunmasıdır. Çocukların medya platformlarında obje olarak kullanılması son dönemde yaygınlaşan bir sorun alanı olarak karşımıza çıkmaktadır. UNICEF yayınlamış olduğu bir raporda "*Her çocuk, dijital dünyanın sunduğu olanaklardan faydalanabilmeli ve kendilerini bekleyen çevrimiçi risklerden korunmalıdır.*" ifadelerine yer vermiştir.⁴³⁴ Bu bağlamda çocukların dijital mecrada korunması adına yerel mevzuat eksikliği nedeniyle gerekli yasal düzenlemelerin hayata geçirilmesi önem arz etmektedir.

431 <https://cbddo.gov.tr/SharedFolderServer/Genel/File/TR-UlusalYZStratejisi2021-2025.pdf>, (E.T.: 19.07.2022).

432 <https://cbddo.gov.tr/uyzs>, (E.T.: 19.07.2022).

433 TİHEK, İnsan Haklarının Korunması ve Geliştirilmesi Raporu 2020, s. 31.

434 UNICEF (2017), Dijital Bir Dünyada Çocuklar, New York.

3

GENEL DEĞERLENDİRME
VE TAVSİYELER

3. GENEL DEĞERLENDİRME VE TAVSİYELER

3.1. Genel Değerlendirme

İnsanın insani olanaklarını gerçekleştirmesi; başka bir deyişle insan onurunun korunması açısından insan haklarının korunması ve geliştirilmesi elzemdir. İnsanlığın hak temelli mücadelesinin milenyum ile birlikte norm ve mekanizmalarla yoğunlaştığı görülmektedir. Bugün için genelde insan hakları, özelde ise alt hak kategorilerine ilişkin muhtelif gayretlerin ortaya konulduğu görülmektedir. Bu gayretler, insan hakları idesinin olması gereken idealiteye ulaşması açısından önemli ve gereklidir. Özellikle insan hakları idesinin, sorumluluklar üstlenen insan hakları aktörleri açısından üstlenilen gereklilikler setinin sınırlarının netleştirilmesi bu norm ve mekanizmalarla kolaylaştırılmış bulunmaktadır.

İnsan hakları alanındaki tüm yoğun gayretlere rağmen, olması gereken idealitenin her hal ve şartta sağlandığını öne etmek mümkün görünmemektedir. Özellikle insan hakları teorisi ve pratiği arasındaki derin uçurum, insan hakları politika ve uygulamalarının düzenli ve etkili olarak izlenmesini zorunlu kılmaktadır. İyi uygulama örneklerinin teşmili ve aksayan yönlerin giderilmesi açısından bu izleme misyonu hayati bir önem taşımaktadır. Kurumumuza hem kurucu normu hem İHEP hem de Paris Prensipleri çerçevesinde verilen izleme misyonu mucibince ele alınan bu rapor neticesinde ortaya çıkan genel tablo mülahaza edildiğinde ülkemizde insan hakları alanındaki gelişmelerin yönünün ileri, ivmesinin yüksek olduğu görülmektedir. İnsan haklarının hem korunması hem de geliştirilmesi noktasında yasal güvencelerden idari pratiklere kadar hemen hemen her hak kategorisi açısından müspet gelişmeler olduğu görülmüştür. Bununla birlikte güçlendirilmesi ve geliştirilmesi gereken alanların varlığı da raporda ulaşılan bir diğer sonuç olmuştur. Kurumumuzun misyonu çerçevesinde raporun değerlendirme bölümünde tespit edilen ve aşağıda önerilerine yer verilen hususlarda gelişmelerin sağlanmasının ülkemizin insan hakları noktasındaki gayretlerine olumlu katkılar sağlayacağı değerlendirilmektedir.

3.2. Tavsiyeler

- İş kazalarının önlenmesine yönelik gerekli tüm tedbirlerin alınması ve bu tedbirlerin uygulanmasının etkili biçimde izlenmesi,
- Önlenebilir yeni doğan ve çocuk ölümlerinin azaltılması için yapılan çalışmaların sürdürülmesi,
- Sağlık çalışanlarına yönelik şiddetin önlenmesi amacıyla toplumsal farkındalığın artırılması, şiddeti engelleyici, önleyici ve korumacı politikaların sistemli biçimde hayata geçirilmesi,
- Doğa olayları sonucu meydana gelebilecek yaşam kayıplarını önleyici önlemler alınması,
- Sığınmacıların, güvencesiz ve ucuz iş gücü olarak kayıt dışı çalışmasının önlenmesi amacıyla denetimlerin artırılması,
- Sığınmacılara karşı ayrımcılık ve nefret söyleminin önlenmesi maksadıyla medya ve sosyal medyada farkındalık artırıcı faaliyetlerde bulunulması,
- Yabancılara yönelik tehdit kodlarının aşırı muğlak ve soyut olmasının idareye geniş bir takdir yetkisi tanımasından ötürü, bu kodların uygulanmasına ilişkin olarak kamu düzeni ve kamu güvenliği hususları ile temel hak ve özgürlükler arasında makul bir dengenin kurulması,
- YUKK'un 57/A maddesinde öngörülen idari gözetime alternatif tedbirlerin etkin biçimde uygulanması,
- Yargılama sonuçlanıncaya kadar yabancıya YUKK'un 31. maddesinin birinci fıkrasının (g) bendi kapsamında düzenlenecek ikamet izninde, ikamet izinlerinin verilmesinde aranan şartların aranmayabileceğine dair kanuni düzenleme yapılmasının değerlendirilmesi,

- Ulusal Elektronik Posta Sistemi'nin uygulamaya geçirilmesi,
- Adil yargılama hakkının daha etkili biçimde kullanılabilmesi için çalışmaların sürdürülmesi,
- AYM kararlarına uyulması ve gereğinin yapılması hususundaki tereddütlerden kaçınılması,
- AİHM kararlarına uyulması ve gereğinin yapılması hususundaki tereddütlerden kaçınılması,
- Dezenformasyonun önlenmesi ile kamunun haber alma hakkı arasında adil bir dengenin kurulması amacıyla, demokratik bir toplumda zorunlu bir ihtiyaca cevap vermediği sürece yayın yasağı uygulamalarından kaçınılması,
- İl bazında karar verilen eylem ve etkinlik yasakları tedbirine ancak gerekli durumlarda ve ölçülü olarak başvurulması,
- Toplumsal olaylara müdahalelerde biber gazının kullanımında uluslararası standartlar ve iç hukuk düzenlemelerine titizlikle uyulmasının sağlanması,
- Kişisel verilerin korunması hakkı bağlamında GDPR'de yer alan hakların ve güvenceli yapının temin edilmesi adına gerekli mevzuat düzenlemelerinin yapılması,
- Kayıt dışı istihdam oranının azaltılması için politikalar geliştirilmesi,
- Çalışanların örgütlenme ve sendika haklarını kullanabilmeleri için gerekli önlemlerin alınması,
- Mobbingin önlenmesi için çalışmaların yoğunlaştırılması,
- Pandemi nedeniyle çeşitli gerekçelerle uzaktan eğitime katılmakta güçlük çeken çocuklar bakımından kayıplarının telafi edilebilmesi için çalışmaların sürdürülmesi,
- Okullaşma oranının her düzeyde artırılması için gerekli takip ve çalışmaların yapılması,
- Yabancı uyruklu çocukların okullaşma oranının artırılması ve eğitimden kopuşların önlenmesi amacıyla başta ayrımcılıkla mücadele olmak üzere gerekli önlemlerin alınması,
- Yükseköğretimde fakülte ve bölüm kontenjanlarının planlamasının iyi yapılması, üniversitelerin niteliğinin artırılması amacıyla desteklenmesi,
- Bağımlılıkla mücadele merkezlerinin sayısının ve her bakımdan kapasitesinin artırılması,
- Bağımlılıkla mücadele amacıyla önleme/eğitim çalışmalarının sürdürülmesi ve geliştirilmesi,
- Pandemi dönemlerinde alınacak tedbirlere dair usul ve esasların yer alacağı "Pandemi Yasası'nın" çıkarılması,
- Çocuk işçiliğine ve dilencililiğine yönelik tedbirlerin güçlendirilmesi, idari ve adli cezai uygulamaların daha etkin biçimde uygulanması,
- Çocukların dijital risklere karşı korunması yönündeki çalışmaların sürdürülmesi,
- ÇAM modelinin ülke genelinde yaygınlaştırılması,
- Ulusal ölçekte erken yaşta ve zorla evliliklerle mücadelenin sürdürülmesi,
- Kadına yönelik şiddetin önlenmesi adına meri mevzuatın etkili biçimde uygulanması, farkındalık artırma çalışmalarının artırılması, şiddet eylemlerine yönelik caydırıcı cezaların verilmesi,
- Kadınların istihdamının artırılması ve istihdamda cinsiyete dayalı ayrımcılıkla mücadele edilmesi amacıyla çalışmaların sürdürülmesi,
- Yaşlı haklarını bir bütün olarak ele alan, bu konudaki hakları, yetkileri ve sorumlulukları ortaya koyan bir "Yaşlı Hakları Kanunu'nun" ihdas edilmesi,
- Yaşlı bireylerin ekonomik olarak desteklenmesi ve yaşlı yoksulluğunun önlenmesi için politikaların sürdürülmesi ve yaşlı istihdamının sürdürülebilir biçimde desteklenmesi,
- Yaşlıların sosyal yaşama katılımlarını sürdürerek topluma katkıda bulunmaya devam etmelerini sağlamaya yönelik olanakların geliştirilmesi,

- Yaşlı bireylerin şiddet ve istismardan korunması için çalışmaların artırılması,
- Gençlerin temel hak ve özgürlüklere etkin erişimini sağlayacak ve gençlere yönelik ayrımcılıkla mücadele edebilecek özel bir koruma mekanizmasının ve gençlik haklarına yönelik kapsamlı düzenlemelerin hayata geçirilmesi,
- Genç işsizliğinin azaltılması ve eğitim ve istihdam dışı gençlere yönelik çalışmaların artırılması,
- Üniversite öğrencilerinin barınma ihtiyacının giderilmesine yönelik çalışmaların artırılması,
- Eğitimine devam etmek isteyen gençlerin eğitimden kopuşlarının önlenmesi için ek önlemler alınması,
- Gençlerin iyilik halinin artırılması ve ruh sağlığının korunması için aile, okul, akran grubu, toplum ve işyeri düzeyinde bir dizi risk faktörünü ele almak ve damgalamayla mücadele etmek dahil kapsamlı politikaların geliştirilmesi,
- Gençlerin toplumsal hayata katılımının artırılması ve gönüllülük çalışmalarının teşvik edilmesi yönündeki politikaların ve uygulamaların çeşitlendirilmesi,
- Ruh sağlığı alanındaki hakları konsolide edecek, bu konudaki korumayı güçlendirecek ve buna ilişkin usul ve esasları ortaya koyacak bir "Ruh Sağlığı Kanunu'nun" ihdas edilmesi,
- İkinci bir "Otizm Spektrum Bozukluğu Olan Bireylere Yönelik Ulusal Eylem Planı'nın hazırlanması ve uygulamaya konması,
- Mevzuatın engelliliğe dayalı ayrımcılık içeren hükümlerin ayıklanmasına yönelik revizyon çalışmaları yapılması,
- Özel eğitim ihtiyacı olan çocukların pandemi süreçleri nedeniyle yaşamış olduğu kayıpların giderilmesine yönelik tedbirler alınması,
- Farklı engel gruplarının yükseköğretime erişimlerinin artırılması amacıyla çalışmalar yapılması, örgün eğitimin tüm engelli gruplar için erişilebilir hale getirilmesi,
- Engelli bireylerin toplumsal içermesinin sağlanması, temel hak ve özgürlüklerinden faydalanabilmesi için hayatın her alanında erişilebilirliğin artırılması amacıyla mevzuatın uygulanması, düzenlemelerin gerçekleştirilmesi ve farkındalık faaliyetlerinin artırılması,
- Engelli bireylerin istihdamının artırılması ve başkalarıyla eşit bir şekilde iş fırsatlarından faydalanmasının sağlanması için çalışmaların sürdürülmesi,
- İklim değişikliği ile mücadele konusunda kapsamlı politikaların hayata geçirilmesi ve eylem planları ile strateji belgelerinin titizlikle uygulanması,
- Çevre kirliliğinin azaltılması yönündeki çalışmaların sürdürülmesi,
- Deniz kirliliğinin önlenmesi için denetimlerin sürdürülmesi ve denizlerin korunması için gerekli önlemlerin alınması,
- Ormanların korunması için gerekli her türlü tedbirin alınması,
- Doğal güzelliklerin tahribatını engelleyici, proaktif tedbirlerin alınması,
- İl ve İlçe İnsan Hakları Kurullarının hukuki yapılarının açıklığa kavuşturulması, dayanak kanun ve yönetmelikten kaynaklı boşlukların giderilmesi için gerekli yasal düzenlemelerin yapılması,
- Yapay zekâ uygulamalarının insan hakları ile uyumlu olarak geliştirilmesi;
- Çocukların dijital platformlarda obje olarak kullanılmasının önlenmesi ve mahremiyet haklarının temini açısından yasal düzenlemelerin yapılması,

hususları tavsiye olunmaktadır.

T.C. Cumhurbaşkanlığına ve Türkiye Büyük Millet Meclisine saygıyla arz olunur.

Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurulu

Kaynakça

1982 Anayasası (1982, 18 Kasım). T.C. Resmi Gazete, 17863.

6328 sayılı Kamu Denetçiliği Kurumu Kanunu (2012, 14 Haziran). T.C. Resmi Gazete, 28338.

6701 Sayılı Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu Kanunu (2016, 20 Nisan). T. C. Resmi Gazete, 29690.

Adalet Bakanlığı (2021). İnsan Hakları Eylem Planı ve Uygulama Takvimi Özgür Birey, Güçlü Toplum; Daha Demokratik Bir Türkiye, Ankara.

Adalet Bakanlığı, 01.04.2022 tarih ve E-81509476-209.03.02[209.03.02]-2726/45098 sayılı cevabi yazı.

Adalet Bakanlığı, 11.02.2022 tarih ve E.74044743-252.01.129/9170 sayılı cevabi yazı.

Adalet Bakanlığı, 15.02.2022 tarih ve E-37527827-730.08.01-19/294 sayılı cevabi yazı.

Adalet Bakanlığı, 25.02.2022 tarih ve 62461015-3.10.48.2017 sayılı cevabi yazı.

Aktan G. (2021). "Devletler Hukuku Açısından Terörizm", TBB İnsan Hakları Araştırma ve Uygulama Merkezi İnsan Hakları ve Güvenlik Bildiriler Kitabı, Ankara, 168-177.

Aktan H.Y. (2018). "Yargı Kararları Işığında Özel Yaşam", TBB Özel Yaşamın Gizliliği (Aile Yaşamı, Konut, Haberleşmenin ve Kişisel Verilerin Saklanması) Panel, Ankara.

Ali Güneş/Türkiye, (2012) (AIHM).

ASHB Kadının Statüsü Genel Müdürlüğü (2021). Kadına Yönelik Şiddetle Mücadele IV. Ulusal Eylem Planı (2021-2025), Ankara.

ASHB Kadının Statüsü Genel Müdürlüğü (2022). Türkiye'de Kadın, Ankara.

ASHB, 11.03.2022 tarih ve 2941433 sayılı cevabi yazı.

ASHB, 20.04.2022 tarih ve E-72079556-900[900]-3361234 sayılı cevabi yazı.

Atay E.E. (2018). İdare Hukuku.

Avcı M., Korkmaz M. (2021). "Türkiye'de orman yangını sorunu: Güncel bazı konular üzerine değerlendirmeler", Turkish Journal of Forestry, 22/3, 229-240.

Avrupa Komisyonu (2021). AB Genişleme Politikasına İlişkin 2021 Bilgilendirmesi'ne Ekli 2021 Türkiye Raporu, Strazburg.

Avrupa Konseyi. (1950). Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi.

Aygül H.H. (2018). "Mülteci Emeğinin Türkiye İşgücü Piyasalarındaki Görünümü ve Etkileri", Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi, 9/20, 68-82.

Başeren S. (2001). "İnsan Hakları ve Terörizm", TBB İnsan Hakları Araştırma ve Uygulama Merkezi İnsan Hakları ve Güvenlik Bildiriler Kitabı, Ankara.

Benedek W. (2014). İnsan Haklarını Anlamak İnsan Hakları El Kitabı, Ankara.

Berland S., Pedrazza M., Fraizzoli M., de Cordova F. (2019). "Addressing Risks of Violence against Healthcare Staff in Emergency Departments: The Effects of Job Satisfaction and Attachment Style", BioMed Research International.

BM (1984). İşkence ve Diğer Zalimane, Gayri İnsani veya Küçültücü Muamele veya Cezaya Karşı Sözleşmesi.

BM (1990). Basic Principles on the Use of Force and Firearms by Law Enforcement Officials.

BM (2022). Addressing the challenges of persons living with a rare disease and their families, A/RES/76/132.

BM Division for Social Policy and Development Department of Economic and Social Affairs (2014). Mental Health Matters Social Inclusion of Youth With Mental Health Conditions.

BM İnsan Hakları Yüksek Komiseri (2018). Youth and Human Rights Report of the United Nations High Commissioner for Human Rights, A/HRC/39/33.

Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı (2019). On Birinci Kalkınma Planı (2019-2023), Ankara.

Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı, 2022 yılı Cumhurbaşkanlığı Yıllık Programı, 25.10.2021 tarih ve 4633 sayılı Cumhurbaşkanlığı Kararı.

Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı (2017). İşyerlerinde Psikolojik Taciz (Mobbing) Bilgilendirme Rehberi, Ankara.

Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı, 11.02.2022 tarih ve E-54723196-000-94421 sayılı cevabi yazı.

Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı, Çevresel Etki Değerlendirmesi, İzin ve Denetim Genel Müdürlüğü 11/02/2021 tarih ve E-77551409-622.03-2909892 sayılı cevabi yazısı.

Dışişleri Bakanlığı, 17.02.2022 tarih ve E-54424665-622.03-26496 sayılı cevabi yazı.

Didinmez M.A. (2022). "İnsan Hakları Eylem Planı Sonrası İl Ve İlçe İnsan Hakları Kurullarının Geleceği" TİHEK Akademik Dergisi, 5/8, 2022, 61-97.

Emrealp S. (2005). Gençlerin Yerel ve Bölgesel Yaşama Katılımına İlişkin Yeniden Düzenlenmiş Avrupa Şartı, Yerel Gündem 21 Uygulamalarına Yönelik Kolaylaştırıcı Bilgiler El Kitabı, İstanbul.

Fatih Çakır ve Merve Nisa Çakır/Türkiye (2018) (AİHM).

Gençlik ve Spor Bakanlığı (2013). Ulusal Gençlik ve Spor Politikası Belgesi, Ankara.

Gençlik ve Spor Bakanlığı, 17.02.2022 tarih ve E-24277485-040.05-1911440 sayılı cevabi yazı.

Güler T. (2020). "Türkiye'de Bürokrasinin Denetiminde Hak Arama Mekanizmalarının Rolü", Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 5/2, 273-287.

Gündüz Türkeş S., Buz S. (2022), "Alkol/Madde Kullanım Bozukluğu Olan Bireylerin Tedavi Süreci ve Taburculuk Sonrası Gereksinimleri Üzerine Bir Araştırma: Ankara AMATEM Örneği", Toplum ve Sosyal Hizmet, 33/2, 437-462.

Habitat Derneği (2020). Türkiye'de Gençlerin İyi Olma Hali Araştırması Özet Bulgular.

Hukuk Mahkemelerinde Ses ve Görüntü Nakledilmesi Yoluyla Duruşma İcrası Hakkında Yönetmelik (2021, 30 Haziran), T.C. Resmi Gazete, 31527.

Human Rights Watch (2022). World Report 2022-Events of 2021.

İçişleri Bakanlığı Emniyet Genel Müdürlüğü Narkotik Suçlarla Mücadele Daire Başkanlığı (2021). 2021 Türkiye Uyuşturucu Raporu Eğilimler ve Gelişmeler, Ankara.

İçişleri Bakanlığı, 07.03.2022 tarih ve E-22659617-659-2824 sayılı cevabi yazı.

İçişleri Bakanlığı, 08.02.2022 tarih ve E-23346125 -61226-2022020811424929064 sayılı cevabi yazı.

İçişleri Bakanlığı, 31.01.2022 tarih ve E8869409700023684 sayılı cevabi yazı.

İl ve İlçe İnsan Hakları Kurullarının Kuruluş, Görev ve Çalışma Esasları Hakkında Yönetmelik (2013, 23 Kasım). T.C. Resmi Gazete, 25298.

JRC Technical Report/Forest Fires in Europe (2021). Middle East and North Africa 2020, Luxemburg.

Karan U. (2018). İfade Özgürlüğü Anayasa Mahkemesine Bireysel Başvuru El Kitapları Serisi -2, Ankara.

Karan U. (2018). Örgütlenme ve Toplanma Özgürlüğü Anayasa Mahkemesine Bireysel Başvuru El Kitapları Serisi-3, Ankara.

Keskin Kalem Yayıncılık ve Ticaret A.Ş. ve Diğerleri Kararı (2021) (AYM).

Kılıç M. (2021). "Hukuksal Aklın Transhümanistik Temsilleri ve Onto-robotik Varoluş Formları", Adalet Dergisi, 2021/ 66, 15-54.

Korkusuz M.R (2018). "Birleşmiş Milletler Kararları Işığında 'İnsan Hakları ve Terörizm' İlişkinine Bir Bakış", I. Uluslararası İnsan Hakları Sempozyumu İnsan Haklarını Yeniden Düşünmek Bildiriler Kitabı, İstanbul.

McCann ve Diğerleri/Birleşik Krallık (1995) (AİHM).

Milli Savunma Bakanlığı, 21.02.2022 tarih ve E-30680866-030.03-1009148 sayılı cevabi yazı.

Office of the United Nations High Commissioner for Human Rights, DSÖ (2008). The Right to Health, Fact Sheet No. 31.

Olağanüstü Hal İşlemleri İnceleme Komisyonu (2021). 2021 Faaliyet Raporu, Ankara.

Özipek B.B. (2018). "Ekonomi Temelli Ayrımcılık ve Önyargı Karşıtı Argümantasyona Katkı: Suriyeli Sığınmacılar ve Türkiye Ekonomisi" Raporu, Liberal Düşünce Dergisi, 23/90, 125-146.

Reidy A., (2002). İşkencenin Yasaklanması, İnsan Hakları El Kitapları No. 6, Avrupa Konseyi.

RTÜK, 01.03.2022 tarih ve E-44096195-110.01.01-6280 sayılı cevabi yazı.

Stankov ve Ilinden Birleşik Makedonyalılar Örgütü/Bulgaristan, (2022) (AİHM).

Sur M. (2018). Uluslararası Hukukun Esasları, İstanbul.

T.A. Kararı, (2021) (AYM).

- TİHEK (2017). Trabzon E Tipi Kapalı Ceza İnfaz Kurumu Ziyareti.
- TİHEK (2019). Elazığ Ruh Sağlığı ve Hastalıkları Hastanesi Ziyareti Raporu, Ankara.
- TİHEK (2019). İnsan Haklarının Korunması ve Geliştirilmesi 2018 Yılı Raporu, Ankara.
- TİHEK (2019). Yaşlı Hakları Çalıştay Kitabı, Ankara.
- TİHEK (2020). İşkence ve Kötü Muameleye Karşı Ulusal Önleme Mekanizması 2019 Yılı Raporu, Ankara.
- TİHEK (2021). (60 Yaş üstü) Yaşlıların Yaşlılık Algısı ve Kendi Sorunlarına Bakışı Konulu Kamuoyu Araştırması 01 Mart - 14 Mart 2021, Ankara.
- TİHEK (2021). BM Çocuk Hakları Sözleşmesi'nin Kabulünün 32. Yılında Çocuk Hakları Sempozyumu Kitabı, Antalya.
- TİHEK (2021). Yaşlı Hakları Forumu Sonuç Bildirgesi, Ankara.
- TİHEK (2022). 2021 Yılı Faaliyet Raporu, Ankara.
- TİHEK (2022). İl ve İlçe İnsan Hakları Kurulları Analiz Raporu 2022, Ankara.
- TİHEK (2022). İnsan Haklarının Korunması ve Geliştirilmesi Raporu 2020, Ankara.
- TİHEK (2022). Koronavirüs Salgınında Engelli Hakları Çalıştay (2 Aralık 2021), Ankara.
- TİHEK (2022). Sığınmacılar ve Düzensiz Göçmenlere Yönelik Geri İtme Eylemlerinin İnsan Hakları Perspektifinden Değerlendirilmesi Raporu, Ankara.
- TİHEK, 07.10.2021 tarih ve 2021/253 sayılı Karar.
- TİHEK, 15.03.2022 tarih ve 2022/179 sayılı Karar.
- TİHEK, 17.07.2019 tarih ve 2019/43 sayılı Karar.
- TİHEK, 22 Haziran 2022 tarihli Van İl İstişare Toplantısı.
- UNICEF (2021). The State of The World's Children: On My Mind-Promoting, protecting and caring for children's mental health, New York.
- UNICEF (2017). Dijital Bir Dünyada Çocuklar, New York.
- United Nations Development Group (2017). Human Rights and The Environment, Excerpt from the UNDG Guidance Note on Human Rights for Resident Coordinators and UN Country Teams.
- Uyuşturucu ile Mücadele Ulusal Strateji Belgesi ve Eylem Planı 2018-2023, Ankara, 2018.
- Yanici Erdal İ.Ö. (2019). "Türkiye'de Kayıt Dışı İstihdam ve Kayıt Dışı İstihdamla Mücadele Politikaları", Ufuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 8/16, 225–246.
- Yaşar O. (2007). Ceza Muhakemesi Kanunu, Ankara.
- Yusuf Ahmed Abdelazim Elsayad Kararı, (2018) (AYM).
- Zengin N. (2010). "Sağlık Hakkı ve Sağlık Hizmetlerinin Sunumu", Sağlıkta Performans ve Kalite Dergisi, 1/1, 44-52.

- www.echr.coe.int/Documents/Facts_Figures_2021_ENG.pdf (E.T: 24.06.2022).
- www.tih.gov.tr/upload/file_editor/2022/05/1653297888.pdf (E.T.: 07.07.2022).
- http://hbogm.meb.gov.tr/meb_iys_dosyalar/2022_01/26165737_goc2022sunu.pdf (E.T.: 26.06.2022).
- <http://trafik.gov.tr/kurumlar/trafik.gov.tr/04-Istatistik/Aylik/aralik21.pdf> (E.T.: 18.03.2021).
- <http://www.aile.gov.tr/eyhgm/sayfalar/istatistikler/yasli-nufusun-gelecek-yil-tahminleri/> (E.T.: 08.04.2022).
- <http://www.aile.gov.tr/haberler/6-tazelenme-universitesinde-5-bin-665-kisiye-egitim-veriliyor/> (E.T: 31.03.2022).
- <https://data.unwomen.org/sites/default/files/documents/Publications/Measuring-shadow-pandemic.pdf> (E.T.: 25.06.2022).
- <http://www.sck.gov.tr/sektorler-arasi-cocuk-kurulu-toplantilari/> (E.T.: 28.03.2022).
- http://www.sgk.gov.tr/wps/portal/sgk/tr/calisan/kayitdisi_istihdam (E.T.: 18.11.2021).
- http://www.sgk.gov.tr/wps/portal/sgk/tr/emekli/is_kazasi_ve_meslek_hastaligi/is_kazasi (E.T.: 19.11.2021).
- <http://www.surdurulebilirlikalkinma.gov.tr/amaclari/saglik-ve-refah/> (E.T.: 07.04.2022).
- <http://www.surdurulebilirlikalkinma.gov.tr/amaclari/saglik-ve-refah/> (E.T.: 07.04.2022).
- <http://www.tih.gov.tr/bolu-belediye-baskaninin-basina-yansiyan-ifadeleri-hakkinda/> (E.T.: 08.03.2022).
- <http://www.tih.gov.tr/geri-gonderme-merkezi-mudurlerine-insan-haklari-egitimi-verildi/> (E.T.: 08.03.2022).
- <http://www.tih.gov.tr/signinmacilara-ve-duzensiz-gocmenlere-yonelik-geri-itme-eylemlerine-iliskin-basin-aciklamasi/> (E.T.: 08.03.2022).
- <http://www.tih.gov.tr/tih-ev-sahipliginde-yasli-haklarina-yonelik-istisare-toplantisi-duzenlendi/> (E.T.: 11.04.2022).
- <http://www.tih.gov.tr/yasli-haklari-forumu-2021-ankarada-gerceklestirildi/> (E.T.: 11.04.2022).
- https%3A%2F%2Fwww.tih.gov.tr%2Fupload%2Ffile_editor%2F2022% pdf&cLen=11874610&chunk=true (E.T.: 07.04.2022).
- <https://inhak.adalet.gov.tr/Resimler/Dokuman/802202215485812%20-%202021%20YILI%20A%C4%B0HS%2%C4%B0HLAL%20SAYILARI%20DA%C4%9EILIMI.pdf> (E.T: 24.06.2022).
- <https://basin.adalet.gov.tr/magdurlar-icin-internet-sitesi-3-dilde-erisime-acildi> (E.T.: 11.07.2021).
- <https://basin.adalet.gov.tr/taniklara-karekodlu-bilgilendirme-yapilmaya-baslandi> (E.T.: 21.02.2022).
- <https://basin.adalet.gov.tr/yargi-reformunun-5-paketi-resmi-gazetede-yayimlanarak-yururluge-girdi> (E.T.: 07.07.2022).
- <https://cbddo.gov.tr/SharedFolderServer/Genel/File/TR-UlusalYZStratejisi2021-2025.pdf> (E.T. 19.07.2022).
- <https://cbddo.gov.tr/uyzs> (E.T. 19.07.2022).

<https://corona.cbddo.gov.tr/Home/DeathConfirmedRatio> (E.T.: 25.03.2022).

<https://covid19.saglik.gov.tr/>, (E.T.: 01.03.2022).

<https://covid19asi.saglik.gov.tr> (E.T.: 01.03.2022).

<https://covid19asi.saglik.gov.tr/TR-77707/asi-uygulanacak-grup-siralamasi.html> (E.T.:01.03.2022).

<https://covid19asi.saglik.gov.tr/TR-77714/afis.html> (E.T.: 01.03.2022).

<https://data.oecd.org/healthstat/infant-mortality-rates.htm> (E.T.: 05.04.2022).

<https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Dogum-Istatistikleri-2020-37229> (E.T.: 19.11.2021).

<https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Isgucu-Istatistikleri-2021-45645> (E.T.: 28.03.2022).

<https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Isgucu-Istatistikleri-2021-45645>(E.T.: 28.03.2022).

<https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Isgucu-Istatistikleri-202145645#:~:text=%C4%B0%C5%9Fg%C3%BCc%C3%BC%202021%20y%C4%B1l%C4%B1nda%20bir%20%C3%B6nceki,ise%20%32%2C8%20oldu> (E.T.: 16.06.2022).

<https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Isgucu-Istatistikleri-2021-45645#:~:text=15%2D24%20ya%C5%9F%20grubunu%20kapsayan,28%2C7%20olarak%20tahmin%20edildi> (E.T.: 08.06.2022).

<https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Isgucu-Istatistikleri-2021-45645#:~:text=%C4%B0%C5%9Fszlik%20oran%C4%B1%20%12%2C0%20seviyesinde,%12%2C0%20seviyesinde%20ger%C3%A7ekle%C5%9Fti> (E.T.: 08.06.2022).

<https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Isgucu-Istatistikleri-Aralik-2021-45642> (E.T.: 29.03.2022).

<https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Isgucu-Istatistikleri-I.-Ceyrek:-Ocak---Mart,-20245648#:~:text=%C4%B0%C5%9Fg%C3%BCc%C3%BC%202022%20y%C4%B1l%C4%B1%20I.%20%C3%A7eyre%C4%9Finde,ise%20%34%2C2%20oldu>. (E.T.: 07.07.2022).

<https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Istatistiklerle-Genclik-2021-45634> (E.T.: 07.07.2022).

<https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Istatistiklerle-Genclik-2020-37242#:~:text=T%C3%9C%C4%B0K%20Kurumsal&text=Adrese%20Dayal%C4%B1%20N%C3%BCfus%20Kay%C4%B1t%20Sistemi,15%2C4%20%C3%BCn%C3%BC%20olu%C5%9Fturdu> (E.T.: 21.03.2022).

<https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Istatistiklerle-Genclik-2021-45634#:~:text=T%C3%BCrkiye%20n%C3%BCfusunun%20%15%2C3',15%2C3%20%C3%BCn%C3%BC%20olu%C5%9Fturdu> (E.T.: 08.06.2022).

<https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Istatistiklerle-Kadin-2021-45635#:~:text=Bu%20oran%20cinsiyete%20g%C3%B6re%20incelendi%C4%9Finde%3B%202020%20y%C4%B1l%C4%B1nda%20hanesinde%203%20ya%C5%9F%C4%B1n,%85%2C5%20oldu%C4%9Fu%20g%C3%B6r%C3%BCld%C3%BC> (E.T.: 16.06.2022).

<https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Istatistiklerle-Yasliilar-2021-45636> (E.T.: 08.04.2022).

<https://data.unicef.org/country/tur/> (E.T.: 31.03.2022).

<https://drive.google.com/file/d/1Cay5e5hkHT5RQUf5HWtyIL36I9ARm-Gh/view> (E.T.: 08.03.2022);

- https://edurusmabilgi.adalet.gov.tr/e-durusma-81-ilde-uygulanmaya-basladi_53517 (E.T.: 21.02.2022).
- <https://genclikdernekleri.org/genclikhaklari/> (E.T.: 18.03.2022).
- <https://help.unhcr.org/turkey/tr/social-economic-and-civil-matters/social-and-financial-assistance/> (E.T.: 08.03.2022).
- <https://hsgm.saglik.gov.tr/tr/cocukergen-tp-liste.html?view=article&id=6711&catid=880#:~:text=Evlilik%20%C3%96ncesi%20SMA%20Ta%C5%9F%C4%B1y%C4%B1c%C4%B1%20Tarama,itibariyle%2081%20ilde%20uygulanmaya%20ba%C5%9Flanm%C4%B1%C5%9Ft%C4%B1r> (E.T.: 08.04.2022).
- <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%20> (E.T.: 01.03.2022).
- <https://icisleri.gov.tr/teslim-olan-teroristlerin-profilci-cikarildi> (E.T.: 17.06.2021).
- <https://idariyargiprojesi.adalet.gov.tr/> (E.T.: 04.07.2022).
- <https://inhak.adalet.gov.tr/> (E.T.: 06.07.2022).
- <https://inhak.adalet.gov.tr/Home/BilgiDetay/10> (E.T.: 07.07.2022).
- <https://inhak.adalet.gov.tr/Resimler/Dokuman/111220190921074%20T%C3%BCrkiye'nin%20Y%C4%B1llara%20G%C3%B6re%20A%C4%B0HS%203.%20Madde%20%C4%B0hlalleri.pdf> (E.T.: 06.07.2022).
- <https://inhak.adalet.gov.tr/Resimler/Dokuman/802202216025420%20-%20%20YILLARA%20G%C3%96RE%20A%C4%B0HS%2011.MADDE%20%C4%B0HLAL%20SAYILARI%20DA%C4%9EILIMI.pdf> (E.T.: 07.07.2022).
- <https://istanbul.mazlumder.org/tr/main/faaliyetler/basin-aciklamalari/1/orantisiz-polis-mudahaleleri-kabul-edilemez/13942> (E.T.: 24.06.2022).
- <https://istatistik.yok.gov.tr/> (E.T.: 17.03.2022).
- <https://kararlarbilgibankasi.anayasa.gov.tr/>, (E.T.: 29.03.2022).
- <https://kasder.org.tr/saglik-bakanliginca-ucretsiz-sunulan-evde-saglik-hizmetleri-uygulamasi/> (E.T.: 18.11.2021).
- <https://magdur.adalet.gov.tr/Home/SayfaDetay/turkiye-nin-ilk-cocuk-adalet-merkezi-erzurum-da-acildi> (E.T.: 21.02.2022).
- <https://marmara.gov.tr/marmara-denizi-koruma-eylem-plani-aciklandi/> (E.T.: 20.06.2022).
- <https://news.un.org/en/story/2022/02/1111532> (E.T.: 08.03.2022).
- https://ourworldindata.org/covid-vaccinations?country=OWID_WRL" (E.T.: 01.03.2022).
- <https://rayp.adalet.gov.tr/resimler/1/dosya/insan-haklari-ep02-03-202115-14.pdf> (E.T.: 20.06.2022)
- <https://rayp.adalet.gov.tr/resimler/1/dosya/insan-haklari-ep02-03-202115-14.pdf> (E.T.: 21.02.2022).
- <https://rayp.adalet.gov.tr/resimler/1/dosya/insan-haklari-ep02-03-202115-14.pdf> (E.T.: 14.03.2022).
- https://sgb.adalet.gov.tr/Resimler/SayfaDokuman/23122019162931YRS_TR.pdf (E.T.: 21.02.2022).

<https://sggm.saglik.gov.tr/TR-84493/tedbirler-ve-asi-ile-Covid-19u-asiyoruz-kamu-spotlari-unluler.html> (E.T.: 01.03.2022).

<https://stats.oecd.org/Index.aspx?DataSetCode=TUD> (E.T.: 07.07.2022).

<https://sygm.saglik.gov.tr/TR,32548/amatem-ve-cematem-projeleri.html.Update#:~:text=%C3%9Ckemiz%20genelinde%20%C3%BCrkiye%20Kamu%20Hastaneleri,ilde%2034%20adet%20yat%C4%B1r%C4%B1m%20ger%C3%A7ekle%C5%9Ftirecek> (E.T.: 29.06.2022).

<https://tihek.gov.tr/tihek-heyetinden-diyarbakir-annelerine-anlamli-ziyaret/> (E.T.: 16.06.2022).

<https://tihv.org.tr/ozel-raporlar-ve-degerlendirmeler/verilerle-2021-yilinda-turkiyede-insan-haklari-ihlalleri/> (E.T.: 24.06.2021).

<https://tihv.org.tr/ozel-raporlar-ve-degerlendirmeler/verilerle-2021-yilinda-turkiyede-insan-haklari-ihlalleri/> (E.T.: 24.06.2021).

<https://tr.euronews.com/2021/08/15/turkiye-de-2021-de-yanan-ormanl-k-alan-miktar-gecen-y-llara-gore-yuzde-755-artti> (E.T.: 27.06.2022).

<https://tr.sputniknews.com/20200910/yargida-yapay-zeka-uygulamalari-icin-calismalar-basladi-1042817051.html> (E.T.: 19.07.2022)

<https://tuca.gov.tr/sayfa/kurumsal> (E.T.: 30.03.2022).

<https://turkey.un.org/en/sdgs/3> (E.T.: 31.03.2022).

https://webdosya.csb.gov.tr/db/ced/icerikler/tu-rk-yecevresorunlariveoncel-kler-_2020-20210401124420.pdf, (E.T.: 16.05.2022).

https://webdosya.csb.gov.tr/db/iklim/editordosya/file/eylem%20planlari/Iklim%20Degisikligi%20Eylem%20Plani_TR.pdf (E.T.: 30.03.2022).

https://webdosya.csb.gov.tr/db/iklim/editordosya/uyum_stratejisi_eylem_plani_TR.pdf (E.T.: 25.06.2022).

<https://webdosya.csb.gov.tr/db/marmarahepimizin/eylemlani/> (E.T.: 30.03.2022)

<https://www.aa.com.tr/tr/15-temmuz-darbe-girisimi/fe-tonun-darbe-girisimi-davalarinin-tumu-tamamlandi/2597007> (E.T.: 17.06.2022).

<https://www.aa.com.tr/tr/15-temmuz-darbe-girisimi/fe-tonun-darbe-girisimi-davalarinin-tumu-tamamlandi/2597007>, (E.T.: 17.06.2022).

<https://www.aa.com.tr/tr/diyarbakir-annelerinin-evlat-nobeti/diyarbakir-anneleri-900-gundur-evlatlari-icin-nobette-/2506094> (E.T.: 28.04.2022).

<https://www.aa.com.tr/tr/diyarbakir-annelerinin-evlat-nobeti/diyarbakir-annelerinin-eylemi-sayesinde-2-aile-daha-evladina-kavustu-/2628683> (E.T.: 15.08.2022).

<https://www.aa.com.tr/tr/egitim/dunya-super-ligine-giren-turk-universiteleri-aciklandi/2172279> (E.T.: 25.03.2022).

<https://www.aa.com.tr/tr/gundem/adli-yardim-basvuru-formu-e-devlet-uzerinden-erisime-acildi/2341614> (E.T.: 03.03.2022).

<https://www.aa.com.tr/tr/gundem/bolu-belediyesinin-yabancilara-yonelik-su-ve-nikah-zamminin-yurutmesi-durduruldu/2463052> (E.T.: 08.03.2022).

<https://www.aa.com.tr/tr/gundem/cuma-gununden-itibaren-18-yasindan-gun-almis-herkesin-asi-randevusu-acilacak/2283264> (E.T.: 01.03.2022).

<https://www.aa.com.tr/tr/gundem/dunya-yaslaniyor-2050de-yaslilar-dunya-nufusunun-yuzde-22sini-olusturacak/2378786> (E.T.: 08.04.2022).

<https://www.aa.com.tr/tr/gundem/egmnn-ses-ve-goruntu-kaydi-alinmasi-konulu-genelgesinin-yurutmesi-durduruldu/2418194> (E.T.: 07.02.2022).

<https://www.aa.com.tr/tr/gundem/esenyurтта-polis-merkezinde-fenalasan-kisinin-olumune-iliskin-1i-komiser-yardimcisi-12-kisi-hakkında-dava-acildi/2345127>(E.T.: 29.03.2022).

<https://www.aa.com.tr/tr/gundem/kovid-19la-mucadelede-asi-ile-bazi-uygulamalara-karsi-cikan-bir-grup-maltepede-toplandi/2362223> (E.T.: 01.03.2022).

<https://www.aa.com.tr/tr/gundem/sgkye-borclu-yaklasik-1-milyon-kisi-51-5-milyarlik-yapilandirma-basvurusu-yapti/2376145> (E.T.: 19.11.2021).

<https://www.aa.com.tr/tr/gundem/turkiyede-gecen-yil-1-milyon-47-bin-975-bebek-dunyaya-geldi/2482863#:~:text=Ankara,777'sine%20Mira%C3%A7%20ismi%20konuldu> , (E.T.: 11.03.2022).

<https://www.aa.com.tr/tr/koronavirus/astide-yerinde-asi-uygulamasi-basladi/2289069> (E.T.: 01.03.2022).

<https://www.aa.com.tr/tr/koronavirus/organize-sanayi-bolgelerinde-mobil-ekiplerle-yerinde-kovid-19-asi-uygulamasi-yapilacak/2274659> (E.T.: 01.03.2022).

<https://www.aa.com.tr/tr/saglik/turkiyede-sma-tedavisine-devlet-destegi-gelismis-ulkelerle-ayni-standartlarda-uygulaniyor/2106855> (E.T.: 19.11.2021).

<https://www.adaptation-undp.org/explore/europe-and-central-asia/t%C3%BCrkiye> (E.T.: 25.06.2022).

<https://www.afad.gov.tr/artvin-ve-rizede-meydana-gelen-yagislar-hakkında-3> (E.T.: 19.11.2021).

<https://www.afad.gov.tr/bartın-kastamonu-ve-sinopta-meydana-gelen-yagislar-hakkında---26-0030> (E.T.: 19.11.2021).

<https://www.afad.gov.tr/erzurum-depremi-sonrasi-yurutulen-calismalar-hk-basin-bulteni---3-20112021-saat-0800-itibariyla> (E.T.: 19.11.2021).

<https://www.aile.gov.tr/chgm/haberler/bakanimiz-yanik-cocuk-haklari-komitelerimiz-cocuk-katilimi-alanında-dunyadaki-iyi-uygulama-orneklerinden-birisi/> (E.T.: 24.11.2021).

<https://www.aile.gov.tr/ksgm/haberler/aile-ve-sosyal-hizmetler-bakanimiz-derya-yanik-baskanligında-kadına-yonelik-siddetle-mucadelede-2022-yol-haritasi-konulu-basin-toplantisi-gerceklestirildi/> (E.T.: 03.06.2022).

- https://www.aile.gov.tr/media/94718/2030_engelsiz_vizyon_belgesi.pdf (E.T: 31.03.2022).
- https://www.aile.gov.tr/media/96693/eyhgm_istatistik_bulteni_aralik_2021.pdf (E.T.: 31.03.2022).
- https://www.amnesty.org/en/wp-content/uploads/2021/06/POL1032022021_TURKISH.pdf (E.T.: 14.03.2022).
- https://www.anayasa.gov.tr/media/7734/bb_2021_tr.pdf (E.T.: 07.07.2022).
- https://www.anayasa.gov.tr/media/7734/bb_2021_tr.pdf (E.T.: 25.03.2022).
- https://www.anayasa.gov.tr/media/7734/bb_2021_tr.pdf (E.T: 21.02.2022).
- https://www.anayasa.gov.tr/media/7734/bb_2021_tr.pdf , (E.T.: 07.07.2022).
- <https://www.bloomberght.com/calisan-sayisi-artti-sendikalilik-orani-dustu-2297690> (E.T.: 28.03.2022).
- <https://www.bloomberght.com/calisan-sayisi-artti-sendikalilik-orani-dustu-2297690> (E.T.: 28.03.2022).
- <https://www.bursa.com/cikarilan-isciler-direniste-n470125/> (E.T.: 04.04.2022).
- <https://www.calismatoplum.org/makale/dunyada-genc-issizligi-sorununun-cozumune-yonelik-ulusal-politikalar-ve-turkiye> (E.T.: 28.03.2022).
- https://www.csqb.gov.tr/media/88077/2022_ocak.pdf (E.T.: 29.03.2022).
- https://www.emcdda.europa.eu/data/stats2022/gps_en (E.T.: 26.06.2022).
- <https://www.goc.gov.tr/gecici-koruma5638> (E.T.: 08.03.2022).
- <https://www.goc.gov.tr/kurumlar/goc.gov.tr/Yayinlar/UYUM-STRATEJI/Uyum-Strateji-Belgesi-ve-Ulusal-Eylem-Plani.pdf> (E.T.: 08.03.2022).
- <https://www.goc.gov.tr/turkiyenin-duzensiz-gocle-mucadelesi> (E.T.: 08.03.2022).
- <https://www.goc.gov.tr/uluslararası-koruma-istatistikler> (E.T.: 08.03.2022).
- <https://www.haberturk.com/tepki-ceken-olay-sofor-engelli-cocuk-ile-annesini-otobuse-almadi-haberler-3251745> (E.T.: 27.06.2022).
- https://www.hrw.org/sites/default/files/media_2022/01/World%20Report%202022%20web%20pdf_0.pdf (E.T.: 25.02.2022).
- <https://www.hurriyet.com.tr/gundem/son-dakika-fetoye-agir-darbe-erdogan-duyurdu-o-hainde-yakalandi-41846922> (E.T.: 17.06.2022).
- <https://www.hurriyet.com.tr/gundem/universitelilerin-barinma-sorunu-evler-ates-pahasi-yurtlarda-yer-yok-41886460> (E.T.: 10.06.2022).
- <https://www.icisleri.gov.tr/81-il-valiligine-pcr-testi-ve-hes-koduna-iliskin-genelge-gonderildi> (E.T: 20.06.2022).
- <https://www.icisleri.gov.tr/81-il-valiligine-tam-kapanma-tedbirleri-genelgesi-gonderildi> (E.T.: 21.04.2022).
- <https://www.icisleri.gov.tr/bazi-faaliyetler-icin-pcr-testi-zorunlulugu-genelgesi-gonderildi> (E.T: 20.06.2022)
- <https://www.icisleri.gov.tr/kadin-destek-uygulamasi-kades> (E.T.: 06.06.2022).

<https://www.icisleri.gov.tr/kolluk-gozetim-komisyonu-denetim-ve-degerlendirme-faaliyetlerinde-iki-yil-geride-kaldi> (E.T.: 14.03.2022).

<https://www.icisleri.gov.tr/turkiye-genelinde-yol-ver-hayata-kampanyasi-baslatildi> (E.T.: 19.11.2021).

https://www.iletisim.gov.tr/turkce/yerel_basin/detay/adalet-bakani-bozdag-icisleri-bakani-soylu-ile-aile-ve-sosyal-hizmetler-bakani-yanik-aile-ici-ve-kadina-yonelik-siddetle-mucadele-toplantisina-katildi (E.T.: 05.08.2022).

https://www.ilo.org/ankara/areas-of-work/child-labour/WCMS_800638/lang--tr/index.htm, (E.T.: 28.03.2022).

https://www.ilo.org/ankara/areas-of-work/child-labour/WCMS_800638/lang--tr/index.htm (E.T.: 28.03.2022).

<https://www.ilo.org/ankara/projects/child-labour/lang--tr/index.htm> (E.T.: 25.06.2022).

<https://www.kvkk.gov.tr/Icerik/4183/Kisisel-Verilerin-Korunmasi-Alaninda-Uluslararası-ve-Ulusal-Duzenlemeler> (E.T.: 25.04.2022).

<https://www.kvkk.gov.tr/Icerik/7168/2021-1324> (E.T.: 07.07.2022).

<https://www.kvkk.gov.tr/SharedFolderServer/CMSFiles/eaf2f71e-efa5-48e2-9326-9b7fa2813193.pdf> (E.T.: 25.04.2022).

<https://www.meb.gov.tr/> (E.T.: 07.07.2022).

<https://www.ohchr.org/EN/Issues/DigitalAge/Pages/cfi-digital-age.aspx>

<https://www.ombudsman.gov.tr/kdk-pdf/kdk-2021-yili-faliyrt-raporu/mobile/index.html> (E.T.: 14.03.2022).

<https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2021/04/20210430-9.pdf> (E.T.: 21.02.2022).

<https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2021/07/20210714-8.htm> (E.T.: 21.02.2022).

<https://www.sabah.com.tr/gundem/2021/08/03/fetoye-3-koldan-darbe-51-supheli-hakkinda-gozalti-karari> (E.T.: 17.06.2022).

<https://www.sabah.com.tr/gundem/2022/01/21/iste-feto-ile-mucadele-raporu> (E.T.: 05.08.2022).

<https://www.saglik.gov.tr/TR,73655/dso-turkiye-Covid-19-raporunu-yayimladi-05102020.html> (E.T.: 06.04.2022).

<https://www.sagliksen.org.tr/haber/10831/genel-baskan-durmus190-siddet-olayinda-316-saglik-calisanı-magdur-oldu> (E.T.: 07.04.2022).

<https://www.sbb.gov.tr/2021-yili-yatirim-programı-yayimlandi/> (E.T.: 19.11.2021).

<https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2019/07/OnbirinciKalkınmaPlanı.pdf> (E.T.: 05.04.2022).

<https://www.tarimorman.gov.tr/SYGM/Haber/901/Turkiyenin-İklim-Degisikligi-Ile-Mucadele-Calismalari-İskocya-da-Duzenlenen-Bm-İklim-Degisikligi-Zirvesi-26-Taraflar-Konferansında-Tanitildi> (E.T.: 25.06.2022).

<https://www.tihk.gov.tr/> (E.T.: 08.03.2022).

<https://www.tihек.gov.tr/adana-dr-ekrem-tok-ruh-sagligi-ve-hastaliklari-hastanesinde-gerçeklesen-kotumuamele-hakkinda-basin-aciklamasi1/> (E.T.: 26.04.2022).

<https://www.tihек.gov.tr/avrupa-iskencenin-onlenmesi-komitesi-tiheki-ziyaret-etti/> (E.T.: 29.03.2022).

<https://www.tihек.gov.tr/bm-cocuk-haklari-sozlesmesinin-kabulunun-32-yilinda-cocuk-haklari-sempozyumu-gerçeklestirildi/> (E.T.: 24.11.2021).

<https://www.tihек.gov.tr/bolu-belediyesinin-nikah-ve-su-tarifelerine-iliskin-karari-hakkinda-basin-duyurusu/> (E.T.: 08.03.2022).

<https://www.tihек.gov.tr/bolu-belediyesinin-nikah-ve-su-tarifelerine-iliskin-karari-hakkinda-basin-duyurusu/> (E.T.: 08.03.2022).

<https://www.tihек.gov.tr/cocuklu-ailelerin-isletmelere-alinmamalari-hakkinda-basin-aciklamasi/> (E.T.: 21.02.2021).

<https://www.tihек.gov.tr/kategori/ulusal-onleme-mekanizmasi-raporlari-2021/> (E.T.: 08.03.2022).

<https://www.tihек.gov.tr/kurumumuzdan-bm-tarafindan-hazirlanan-uluslararası-hukuk-baglamında-yaslıların-insan-haklarının-korunması-ve-gelistirilmesi-raporuna-katki/> (E.T.: 07.06.2022)

<https://www.tihек.gov.tr/kurumumuz-koronavirus-salginında-engelli-haklari-calistayi-duzenlenecektir/> (E.T.: 07.02.2022).

<https://www.tihек.gov.tr/uomden-eskisehirde-ziyaret/> (E.T.: 29.03.2021).

https://www.tihек.gov.tr/upload/file_editor/2021/06/1623708466.pdf (E.T.: 16.06.2022).

https://www.tihек.gov.tr/upload/file_editor/2022/05/1653297888.pdf (E.T.: 3.6.2022).

https://www.tihек.gov.tr/upload/file_editor/2022/05/1653297888.pdf (E.T.: 07.07.2022).

<https://www.tisk.org.tr/proje/42/engelsiz-gelisim-akademisi.html> (E.T.: 05.04.2022).

<https://www.trthaber.com/haber/dunya/almanyanın-asi-stoklari-2022nin-ilk-ceyregi-icin-yetersiz-636232.html> (E.T.: 01.03.2022)

<https://www.trthaber.com/haber/ekonomi/genc-issizlik-orani-yuzde-178e-indirilecek-614317.html> (E.T.: 18.11.2021).

https://www.ttb.org.tr/haber_goster.php?Guid=760386a0-7204-11ec-a83c-469e4684c346 (E.T.: 27.06.2022).

<https://www.un.org/development/desa/disabilities/international-day-of-persons-with-disabilities-3-december/2021-2.html> (E.T.: 05.04.2022).

https://www.un.org/youthenvoy/wp-content/uploads/2018/09/18-00080_UN-Youth-Strategy_Web.pdf (E.T.: 18.03.2022).

<https://www.unep.org/news-and-stories/video/how-nature-can-protect-us-pandemics> (E.T.: 30.03.2022).

<https://www.unicef.org/turkey/%C3%A7ocuk-ya%C5%9Fta-evlilik> (E.T.: 24.11.2021).

<https://www.unicef.org/turkiye/bas%C4%B1n-b%C3%BCltenleri/unicef-Covid-19-nedeniyle-10-milyon-k%C4%B1z-%C3%A7ocu%C4%9Fu-daha-%C3%A7ocuk-ya%C5%9Fta-evlilik-riski> (E.T.: 16.06.2022).

https://www.unicef.org/turkiye/media/2606/file/TURmedia_Dijital%20Cagda%20Cocuk%20Haklari.pdf%20.pdf (E.T.: 29.06.2022).

<https://www.unodc.org/unodc/en/Human-rights/health.html> (E.T.: 26.06.2022).

https://www.unodc.org/unodc/press/releases/2021/June/unodc-world-drug-report-2021_-pandemic-effects-ramp-up-drug-risks--as-youth-underestimate-cannabis-dangers.html (E.T.: 07.04.2022).

<https://www.unwomen.org/en/digital-library/publications/2020/04/brief-online-and-ict-facilitated-violence-against-women-and-girls-during-covid-19> (E.T.: 07.07.2022).

<https://www.uyumcocuk.gov.tr/tr> (E.T.: 14.03.2022).

<https://www.who.int/news-room/fact-sheets/detail/disability-and-health> (E.T.: 27.06.2022).

https://www.yenikonya.com.tr/guncel/konyada_isten_cikarilan_iscilerin_eylemi_sona_erd_i_son_soz_yargida-1609415 (E.T.: 04.04.2022).

<https://www.yok.gov.tr/Sayfalar/Haberler/2020/engelsiz-erisim-engelsiz-egitim.aspx#:~:text=H%C3%A2lihaz%C4%B1rda%20Y%C3%96KS%C4%B0S%20verilerine%20g%C3%B6re%2051.647,u%20a%C3%A7%C4%B1k%C3%B6%C4%9Fretim%20programlar%C4%B1nda%20yer%20almaktad%C4%B1r.> (E.T.: 27.06.2022).

<https://www.yok.gov.tr/Sayfalar/Haberler/2021/hukuk-fakultesi-basari-sarti.aspx> (E.T.: 16.02.2022).

<https://www2.tbmm.gov.tr/d27/2/2-3853.pdf> (E.T.: 30.03.2022).

<https://www5.tbmm.gov.tr/sirasayi/donem27/yil01/ss199.pdf> (E.T.: 08.04.2022).

TIHEK

TÜRKİYE İNSAN HAKLARI VE EŞİTLİK KURUMU

YÜKSEL CAD. NO: 23 | 06650 | KIZILAY-ANKARA

TEL: +90 312 422 78 00

www.tihek.gov.tr

/tihekkurumsal

/tihek_kurumsal

/tihekkurumsal

/tihekkurumsal